

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI ORTADOĞU'DA DARBELER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Onur AKDOĞAN

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Selma GÖKTÜRK ÇETİNKAYA

Bilecik, 2020

10295061

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI ORTADOĞU'DA DARBELER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Onur AKDOĞAN

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Selma GÖKTÜRK ÇETİNKAYA

Bilecik, 2020

10295061

BEYAN

“İkinci Dünya Savaşı Sonrası Ortadoğu’da Darbeler” adlı yüksek lisans tezinin hazırlık ve yazımı sırasında bilimsel ahlak kurallarına uyduğumu, başkalarının eserlerinden yararlandığım bölümlerde bilimsel kurallara uygun olarak atıfta bulunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, tezin herhangi bir kısmının Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Bu çalışmamın, Bilimsel Araştırmalar Projeleri (BAP), TÜBİTAK veya benzeri kuruluşlarca desteklenmesi durumunda; projenin ve destekleyen kurumun adı proje numarası ile birlikte beyan edilmelidir.			
DESTEK ALINMIŞTIR		DESTEK ALINMAMIŞTIR	
Destek alındı ise;			
Destekleyen Kurum:			
Desteğin Türü		Proje Numarası	
1- BAP (Bilimsel Araştırma Projesi)			
2- TÜBİTAK			
Diğer;			

Onur AKDOĞAN

ÖN SÖZ

Bu tez çalışmasının yazılmasında, çalışmamı sahiplenerek takip eden danışmanım Sayın Dr. Öğr. Üyesi Selma GÖKTÜRK ÇETİNKAYA'ya değerli katkı ve emekleri için teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım.

Son olarak bu günlere ulaşmamdaki emekleri adına değerli aileme teşekkür ederim.

Onur AKDOĞAN

ÖZET

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI ORTADOĞU'DA DARBELER

20. yüzyıl ile birlikte Ortadoğu bölgesine yönelik emperyalist politikalara karşı, milliyetçilik fikri giderek güçlenmeye başlamıştır. Bu ideoloji karşısında sömürgeci devletler menfaatlerini korumak ve petrol yataklarını kontrol edebilmek için iyi ilişkiler kurma yoluna giderek, bölge devletlerine bağımsızlıklarını vermiştir. Ancak bağımsızlık kisvesi altında yönetime getirdikleri kişiler vasıtasıyla ülkeyi idareye devam etmeleri bölge halkı tarafından tepki ile karşılanmıştır. Bu tepki durumu İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan yeni dünya düzeni ile birlikte şiddetli mücadeleleri de beraberinde getirmiştir.

Yeni dünya düzeninde ABD ve SSCB'nin süper güç olarak ortaya çıkması Ortadoğu siyasetinde önemli değişimlere neden olmuş ve her iki güç de Ortadoğu'ya hâkim olabilmek için büyük bir rekabete girişmiştir. Bu rekabet ortamında bölge devletlerini kendi yanlarına çekebilmek için uyguladıkları politikalar, komşu devletler arasında ikiliğin ortaya çıkmasını ve birbirleri ile olan münasebetlerin bozulmasını sağlamıştır. Dolayısıyla bu güçlerin kendi politikasını uygulamaya yönelik girişimleri Ortadoğu'da gruplaşmalara, istikrarsız yönetimlere, ayaklanmalara ve askeri darbelere neden olmuştur.

Hazırlanan bu çalışmada 1945-1958 yılları arası Ortadoğu'da meydana gelen siyasi olaylar, istikrarsız yönetimler, oluşturulan ittifaklar ve vuku bulan askeri darbeler Suriye, Mısır, İran ve Irak devletleri temel alınarak incelenmiştir. Bu incelemede özellikle askeri darbeler ön planda tutulup, darbenin arka planında yer alan aktörlerin ortaya çıkarılmasına çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, darbe, Suriye, Mısır, İran, Irak.

ABSTRACT

COUPS IN THE MIDDLE EAST AFTER THE SECOND WORLD WAR

The idea of nationalism gradually became prominent towards imperialist policies aimed at the Middle East in the 20th century. With regard to this ideology, the colonial states gave independence to the states of the region to keep their advantages and control the petroleum reservoirs with the strategy of building strong relationships. However, locals reacted to the fact that the colonial states continued to rule the country through the people they put into power under the cover of independence. This reaction brought along violent struggles together with the new world emerged after the Second World War.

The emergence of the USA and the USSR as superpowers in the new world order caused significant changes in Middle East politics and both powers also got into a great competition to dominate the Middle East. The policies they implemented to attract the states of the region to their side in this competitive environment caused the emergence of duality between the neighbour states and the deterioration of the relations with each other. Therefore, the attempts of these powers to implement their own policies have led to groupings, unstable governments, uprisings and military coups in the Middle East.

In this study, the political events, unstable administrations, alliances and military coups, took place in the Middle East between the years of 1945-1958, were examined based on Syria, Egypt, Iran and Iraq. It has been tried that the actors in the background of the coup are determined, especially being prioritized the military coups in this paper.

Keywords: Middle East, coup, Syria, Egypt, Iran, Iraq.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖN SÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
TABLolar LİSTESİ.....	vii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	viii
KISALTMALAR LİSTESİ	ix
1. GİRİŞ.....	1
2. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN ARDINDAN ORTADOĞU (1945-1950)	3
2.1. Ortadoğu Kavramı ve Kapsamı	3
2.2. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Batı'nın Yaklaşımı.....	8
2.3. Arap Birliği Düşüncesi	17
2.4. Filistin Meselesi.....	20
3. ORTADOĞU'DA DARBELERİN BAŞLAMASI (1949-1953).....	35
3.1. Suriye (1949).....	35
3.1.1. Suriye'nin Siyasi Tarihi.....	35
3.1.2. Bağımsızlığa Giden Süreç	37
3.1.3. Suriye Darbesi 1949	40
3.1.4. Albay Hüsnü Zaim Dönemi.....	43
3.1.5. Albay Sami Hınnavi Dönemi.....	46
3.1.6. Edip Çiçekli Dönemi	47
3.2. Ortadoğu Savunmasına Yönelik Girişimler.....	50
3.2.1. Ortadoğu Komutanlığı.....	50
3.2.2. Ortadoğu Savunma Örgütü.....	52
3.3. Mısır(1952)	53

3.3.1.	Mısır'ın Siyasi Tarihi.....	53
3.3.2.	Darbe Öncesi Siyasal Yaşam.....	59
3.3.3.	1952 Mısır Darbesi	62
3.3.4.	Nasır Dönemi	67
4.	ORTADOĞU'DA DARBELER (1953-1958)	69
4.1.	İran(1953).....	69
4.1.1.	İran Siyasi Tarihi	69
4.1.2.	İkinci Dünya Savaşı Sonrası Siyasi Yapılanma.....	74
4.1.3.	Musaddık Dönemi	78
4.1.4.	1953 Darbesi.....	83
4.2.	Ortadoğu Savunmasına Yönelik Girişimler.....	87
4.2.1.	Kuzey Kuşağı Projesi.....	87
4.2.2.	Bağdat Paktı.....	89
4.3.	Süveyş Krizi.....	91
4.4.	Eisenhower Doktrini.....	95
4.5.	Ürdün Olayları.....	97
4.6.	1957 Suriye Krizi	98
4.7.	Irak (1958).....	100
4.7.1.	Irak Siyasi Tarihi	100
4.7.2.	İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dönem.....	106
4.7.3.	Irak'ta Monarşinin Yıkılması	109
4.7.4.	Darbe Sonrası Ortadoğu Siyasetindeki Gelişmeler.....	112
5.	SONUÇ.....	115
	KAYNAKÇA	119
	ÖZGEÇMİŞ.....	140

TABLÖLAR LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1.1. Filistin’deki Demografik Yapının Yıllara Göre Gelişimi	29
--	----

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa

Harita 1.1. Sykes-Picot Antlaşmasına Göre İtilaf Devletleri Arasında Paylaşılan Topraklar.....	28
Harita 1.2. Taksim Planına Göre Yahudi ve Arap Devletleri ile Kudüs'ün Durumu.....	33
Harita 1.3. Arap İsrail Savaşları sonrasında Yahudilerin Elde Ettiği Topraklar.....	37

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AIOC: Anglo-Iranian Oil Company (İngiliz-İran Petrol Şirketi)

BAB: Western European Union (Batı Avrupa Birliği)

BAC: Birleşik Arap Cumhuriyeti

BM: Birleşmiş Milletler

CENTO: Central Treaty Organization (Merkezi Antlaşma Örgütü)

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

CIA: Central Intelligence Agency (Merkezî İstihbarat Teşkilatı)

DKK: Devrimci Komuta Kurulu

DP: Demokrat Parti

MC: Milletler Cemiyeti

MÖ: Milattan Önce

MS: Milattan Sonra

NATO: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü)

NIOC: National Iranian Oil Company (İran Ulusal Petrol Şirketi)

ODK: Ortadoğu Komutanlığı

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

UNSCOP: United Nations Special Committee on Palestine (Birleşmiş Milletler Filistin Özel Komisyonu)

1. GİRİŞ

Bugün olduğu gibi tarihin her döneminde de adından sıkça söz edilen Ortadoğu, büyük güçlerin hakimiyet kurabilmek için birbirleriyle mücadele ettiği önemli bir bölge olmuştur. Bu ehemmiyetin sebepleri ise, üç önemli dinin merkezi olması, üç kıtayı birleştiren stratejik konumu ve ayrıca Doğu ile Batı arasındaki ticaretin akışını sağlayan kara ve su yollarının buradan geçmesidir. Dolayısıyla bu durum, tarih boyunca birçok kavmin ilgisini buraya yönlendirmiş ve bölge bir nevi medeniyetlerin beşiği konumuna gelmiştir.

19. yüzyılın sonlarına doğru *kara altın* olarak tabir edilen petrolün bulunmasıyla birlikte, bölgenin önemi daha da artmış ve kısa zamanda uluslararası ekonominin seyrini değiştirebilecek güce ulaşmıştır. Ancak bölge devletlerinin petrolü kullanıp, işletebilecek ekonomik güce sahip olmamasından dolayı İngiltere ve Fransa gibi devletler bölgede kendini göstermeye ve hatta daha da ileri giderek bu yeni gücü kontrol etmeye yönelik politikalar geliştirmeye başlamışlardır. Bu doğrultuda ilk olarak bölgedeki Osmanlı nüfuzunu kırmayı planlayan Batılı devletler, Araplar arasında milliyetçilik fikrini ön plana çıkartarak Ortadoğu’da kendi lehlerine bir kargaşa ortamının doğmasını sağlamışlardır. Birinci Dünya Savaşı öncesi başlatılan bu politika, savaşın sonunda Osmanlı Devleti’nin Ortadoğu’dan çekilmesiyle sonuçlanmış ve savaşın ardından yapılan antlaşmalar ile Türkiye ve İran hariç tüm Ortadoğu bölgesi İngiltere ve Fransa’nın hakimiyetine girmiştir.

Ortadoğu’da 20. yüzyıl itibarıyla Batı’nın emperyalist ve sömürgeci siyasetine karşı *Panarabizm* ideolojisi de karşı bir tavır olarak şekillenmeye ve güçlenmeye başlamıştır. Bu durum karşında Batılı devletler ise, çıkarlarına zarar veremeyecek şekilde, kendilerine sadık gördükleri yöneticileri ülkenin idaresine getirerek, bölge devletlerine bağımsızlıklarını vermiştir. Ancak sözde verilmiş bu bağımsızlıklara karşı Arap milliyetçilerinin tepkisi de her geçen gün şiddetlenip artmış ve bölgedeki huzursuzlukların ardı arkası kesilmemiştir.

İkinci Dünya Savaşı’nın ardından İngiltere ve Fransa’nın yaşadığı ekonomik sıkıntılar ve savaş sonrası meydana gelen iki kutuplu yeni dünya düzeni, Ortadoğu’ya yönelik politikaların ve bölgedeki aktör devletlerin revize edilmesine neden olmuştur. Ortaya çıkan yeni dünya düzeninde Ortadoğu, bir tarafta ABD diğer tarafta ise SSCB’nin bölgeye hâkim olmaya yönelik giriştiği mücadelelere sahne olmuştur. Bu mücadelede Fransa eski etkinliğini kaybederken, ABD’nin desteğini alan İngiltere ise, Ortadoğu ile olan siyasi bağımlı güçlendirmeye çalışarak, bölge siyasetine yön verecek aktörleri ön planda tutmuştur.

Hazırlanan bu tezde ABD ve İngiltere'nin başat güç olarak Ortadoğu'yu kendi politikalarına uygun bir şekilde düzenlemeye çalışmasıyla birlikte Suriye, Mısır, İran ve Irak'ta yaşanan siyasi istikrarsızlıklar, ayaklanmalar, ekonomik sıkıntılar ve askeri darbeler incelenmiştir. Bu zamana kadar yapılan çalışmalarda belirtilen yıllar arasında vuku bulan darbeler ayrı ayrı ele alınıp incelenmiş ancak toplu bir şekilde araştırılıp incelenmesine yönelik herhangi bir çalışmanın bulunmadığı gözlemlenmiştir. Buradan hareketle bahsi geçen devletlerde gerçekleşen darbelerin detaylıca araştırılıp incelenmesi ve birbirleri ile olan müşabih yönlerinin belirlenmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Tezin amacında ise, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Ortadoğu'nun dört önemli devletinde vuku bulan darbelerde ABD ve İngiltere'nin rolünün araştırılıp darbeye giden süreçteki siyasi olaylar, darbelerin yapılış şekilleri, nedenleri ve darbedeki aktör devletlerin etkilerinin ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Ayrıca yapılan çalışmanın 1958 Irak Darbesi sonrası Ortadoğu'da ve özellikle de Türkiye'de vuku bulan darbelerin daha iyi anlaşılıp analiz edilmesine katkı sağlayacağı düşünülmüştür.

Tezin hazırlanmasında niteliksel araştırma yöntemi kullanılarak, dönemin gazeteleri, TBMM Arşivi, Ayın Tarihi Dergisi ve yerli-yabancı pek çok kaynaktan faydalanılmıştır. Üç bölümden oluşan tezin ilk bölümünde, Ortadoğu kavramı, önemi, kapsamı ve ardından da İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyada ve Ortadoğu'da oluşan yeni dünya düzeni ele alınmıştır. İkinci ve üçüncü bölümde ise Suriye, Mısır, İran ve Irak'ta gerçekleşen darbeler ön planda tutularak, Ortadoğu'daki siyasi olaylar incelenmiştir.

2. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN ARDINDAN ORTADOĞU'DA YAŞANANLAR VE TÜRKİYE (1945-1950)

2.1. Ortadoğu Kavramı, Kapsamı ve Önemi

Ortadoğu mefhumu, 20. yüzyılın başlarında oluşturulmuş ve literatüre girmiş bir kavramdır. Bu kavramdan önce 19. yüzyılda İngiltere, Hindistan'daki sömürge yerlerini ve Çin'in hakimiyet alanını tanımlamak için Uzak Doğu kavramını kullanırken, başta Fransa olmak üzere Avrupalılar ise 20. yüzyıla kadar bugünkü Balkan coğrafyasını da kapsayan Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu coğrafi konumu sınırlamak amacıyla Yakın Doğu kavramını kullanmışlardır. Dolayısıyla günümüzde Ortadoğu diye tabir edilen bölgenin kavramsallaştırılma süreci yüzyılı aşkın tarihi bir geçmişe sahiptir (Emeklier, 2016: 137).

Ortadoğu kavramı¹ 1902 yılında ilk defa, deniz tarihçisi ve stratejisti Alfred Thayer Mahan² tarafından Londra'da çıkan *The National Review* isimli mecmuada yayınlanan "The Persian Gulf and International Relations" (Basra Körfezi ve Uluslararası İlişkiler) başlıklı makalesinde kullanılmıştır. Bu makalede Mahan, Basra Körfezi'nin öneminden bahsederken, Arabistan ile Hindistan'ın arasında var olan coğrafyayı Ortadoğu olarak isimlendirmiştir (Lewis, 1964: 75). Mahan'ın Ortadoğu kavramının ilgi görmesiyle birlikte, önce The Times Dergisi makaleyi tekrar basmış (Laçiner, 2007: 154), takiben Vanatine Iganitius Chirol'un³, Ortadoğu kavramını daha da genişletmesiyle birlikte, *The Middle Eastern Question* (Ortadoğu Sorunu) ana başlığı altında The Times Dergisi'nde ardı ardına yirmi makale yayımlanmıştır. Bu makaleler daha sonra 1903'te, *The Middle East Question or Some Political Problems of Indian Defence* adıyla bir kitapta toplanmıştır (Meyer ve Brysac, 2008: 46).

¹ Makalede şöyle denilmektedir: "Eğer daha önce hiç rastlamadığım bir kavramı kullanacak olursam; Orta Doğu bir gün kendi Malta'sına ve Cebelitarık'ına ihtiyaç duyacaktır. Bu demek değildir ki, bu ikisinden herhangi biri gelecekte Körfez'de olacaktır. Donanma kuvveti, geçici olarak var olmama ayrıcalığı bulunan bir hareketlilik niteliğine sahiptir; fakat her operasyon sahasında, hazır tamir ve ikmal üsleri ve felaket durumunda güvenlik üslerine ihtiyaç duyar. İngiliz Donanması'nın, gerektiğinde Aden'de, Hindistan'da ve Körfez'de güç yığınağı yapabileceği tesislere sahip olması bir gerekliliktir." (Meyer ve Brysac, 2008: 46)

² Alfred Thayer Mahan, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) donanmasında uzun yıllar görev almış bir deniz subayıdır, aynı zamanda tarihçidir. Deniz Harp Okulunda iken donanma tarihi ile taktik derslerini veren Mahan, çalışmalarını deniz gücünün kıymeti hususunda yoğunlaştırmıştır. Kitaplarında bir ülkenin uluslararası sahada güçlenmesinde deniz gücünün rolünün büyüklüğünü ispat etmeye çalışmış ve çalışmalarında bu fikrinin doğruluğu için çabalamıştır. Belli başlı eserleri şunlardır: *The Influence Sea Power upon History, 1660-1783*; *The Influence Sea Power upon the French Revolution and Empire, 1793-1812*; *The Influence of America in Sea Power, Present and Future* (Dursun, 2010: 1233).

³ Chirol'un Orta Doğu terimi, Mahan'inkine nazaran daha kapsamlıdır. Chirol, Orta Doğu ifadesi ile yalnızca Basra Körfezi'ni değil, Hindistan'a giden yoldaki tüm toprakları, Irak, Doğu Arabistan, Afganistan, Tibet ve Asya'nın öteki bölgelerini de kast ediyordu. Sınırları daha genişletilmiş bir Orta Doğu kavramına sahip olmasının yanında Chirol'un Orta Doğu'su yeni genişlemelere de müsait bir yapıdaydı. Chirol için Anadolu ile Balkanlar da 'Yakın Doğu' (Near East) olarak tabir edilmektedir (Laçiner, 2007: 154).

1909 yılında Angus Hamilton (1874-1913) tarafından yayınlanan *The Problem of Middle East*⁴ adlı kitap ile Ortadoğu kavramı bilim dünyasına taşınmıştır. Kavramın resmi nitelik kazanması ise, Hindistan’da Kral Naibi Lord Curzon’un resmi bir konuşma esnasında Ortadoğu⁵ kavramını kullanmasıyla olmuştur (Dursun, 2010: 1233-1234). Bu resmi durum daha sonra İngiltere’deki Sömürge Bakanlığında Middle Eastern Department adlı idari bir bölümün oluşturulmasıyla birlikte daha da güçlendirilmiştir (Deniz, 2012: 149-150) Bu departman Birinci Dünya Savaşı sonrası bölgedeki İngiliz sömürge toprakları olan Filistin, Ürdün, Irak ve Mısır’ı kapsamış; Suriye, Lübnan, Arap Yarımadası, Türkiye ve İran ise Churchill’in Ortadoğu vizyonunun bir parçası olmamıştır (Emeklier, 2016: 138).

Farklı bir görüşe göre de Ortadoğu kavramının ilk kez, İkinci Dünya Savaşı’nda İngilizler tarafından kurulan Mısır’daki askeri birliklerinin, “Ortadoğu Komutanlığı” olarak isim almasıyla kullanılmaya başlandığı belirtilmektedir (Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, 2001: 194). Ancak bu görüşte belirtilen “ilk kez” tabirinin doğru olmadığı düşünülmektedir. Zira Erendil’in ifade ettiği minval üzere, İngiliz Ortadoğu Komutanlığı’nın kurulmasıyla birlikte Ortadoğu ismi dünya çapında tanınmaya ve anılmaya başlanmıştır (Erendil, 1992: 1).

Ortadoğu kavramında yaşanan karmaşıklığın, bölgenin coğrafi sınırlarının belirlenmesinde de yaşandığı görülmektedir. Bu durumun nedenini Sander, bölgenin coğrafi bir birim olmamasından ve ayrıca Batı’nın bölgedeki çıkarları ve müdahalelerinin zaman içerisinde değişime uğramasından kaynaklandığını belirtmektedir (Sander, 1998: 66). Batı merkezli dünyanın ürünü olarak yorumlanan bu kavramda, Doğu ve Yakın Doğu kavramlarında olduğu gibi Avrupa, dünyanın merkez noktası olarak kabul görmekte ve dünyanın öteki coğrafyaları Avrupa’ya olan mesafelerine⁶ göre yakın, orta ve uzak şeklinde sınıflandırılmaktadır (Dursun, 2010: 1234). Bu sınıflandırma İngilizlerin, dünya üzerindeki kontrol ve egemenlikleriyle ilgili olarak, Avrupa’dan Asya’nın doğusuna kadar olan uzaklıkları belirli kısımlara ayırmak suretiyle, bölgesel olarak belirleme gereksiniminden doğmuştur (Erendil, 1992: 5).

⁴ Hamilton çalışmasında, Basra Körfezinin sömürgeci ülkeler yönünden değerinden ve bundan kaynaklanacak problemlerden bahsetmiştir (Deniz, 2012: 149).

⁵ Lord Curzon, Hindistan’a yakın yerleri belirtmek adına 1911’deki resmi bir konuşmasında *Orta Doğu* ifadesini kullanarak bu coğrafyaya yarı resmi bir nitelik kazandırmıştır (Dursun, 2010: 1234).

⁶ Batılı bazı ilk modern coğrafyacılarla tarihçiler, Akdeniz’in güneyinde ve doğu kısmında bulunan, Fas’tan Arabistan Yarımadasına kadar uzanan, İran’ı, bazen çevresindeki devletleri de içeren bölgelerin orta kısmına Yakın Doğu ismini vermişlerdir. Orta Doğu ismi, Basra Körfezi’nden Güney Asya’ya doğru uzayan bölgeye, Uzak Doğu ismi de Pasifik Okyanusu’nda kıyısı bulunan bölgelere verilmiştir (Meriç, 2009: 70).

Ortadoğu bölgesinin sınırlarına yönelik değişimler, ülkelerin bölgeyi farklı yönleriyle algılamalarından kaynaklanmaktadır. Örneğin ABD Ortadoğu bölgesi sınırlarını, Kuzeybatı Afrika kıyılarından Pakistan'a kadar uzanan geniş bir alanı tanımlamaktadır. Rusya ise tam tersi, Ortadoğu bölgesinin sınırlarını dar bir alanda düşünmüştür. Günümüzde kabul gören Ortadoğu sınırları ise İngiltere tarafından belirlenmiş olan sınırlardır. İngiltere bu sınırları çizirken hem kendi hem de Yahudi çıkarlarını ön planda tutmuştur (Özey, 2016: 28-34).

Ortadoğu kavramı, yukarıda belirtildiği üzere Batı'nın kendi stratejisini belirlemek için kullandığı ve değişkenlik gösteren bir kavram olmuştur. Dolayısıyla bu durum bölgenin sınırlarının belirlenmesinde çeşitli ihtilafların oluşmasına neden olan önemli bir etken olarak görülmektedir. Ortadoğu sınırlarının yorumlanmasındaki ihtilaflara baktığımızda ise, öncelikle Özdağ'a göre Ortadoğu; Türkiye, Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail, Arap Yarımadası ile Kuzey Afrika'nın tüm ülkelerini kapsayan, doğu sınırı Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasında 17 Mayıs 1639'da imzalanan, bugünkü Türkiye-İran sınırını da çizen Kasr-ı Şirin'e⁷ kadar götürülebilecek coğrafya haliyle kabullenilirken; Alman Doğu bilimcisi Udo Steinbach Arap Birliği'ne dâhil bütün ülkeleri içine alan bölgeyi Ortadoğu olarak adlandırmıştır (Kocaoğlu, 1995: 6).

Tunçbilek de Ortadoğu'yu, Akdeniz, Karadeniz, Hazar Denizi, Kızıldeniz ve Basra Körfezi'nin çevrelediği bir kara parçası olarak yorumlamakla birlikte bu kara parçasının Türkiye, İran, Suudi Arabistan, Irak, Yemen, Suriye, Kıbrıs, İsrail, Lübnan, Ürdün, Aden, Hadramut⁸, Kuveyt, Bahreyn ve Basra Körfezi'ndeki şeyhliklerden meydana geldiğini belirtmektedir (Tunçbilek, 2014: 137). Karaaslan ise, "Ortadoğu'nun Coğrafyası" adlı eserde Suudi Arabistan, Irak, İran, Suriye, Kuveyt, İsrail, Lübnan, Ürdün, Mısır, Yemen, Kıbrıs, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Umman Sultanlığı, Cibuti, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Türkiye'den oluşan yirmi ülkeyi bölgenin coğrafi kapsamında değerlendirmiştir. Atalay ise Ortadoğu başlığı altında Afganistan, Lübnan, Ürdün, İsrail, Filistin, Suudi Arabistan, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Katar, Umman Sultanlığı ve Yemen olmak üzere toplam on üç ülkeyi incelemeye almıştır (Taşlıgil ve Şahin, 2011: 146). Dursun "Ortadoğu Neresi" adlı eserinde Mısır, Yemen, Umman, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Katar, Kuveyt, Suudi Arabistan, Irak, Suriye, Lübnan, İsrail, Filistin, Türkiye, İran ve Afganistan'ın yer aldığı alanı Ortadoğu olarak belirtmektedir (Dursun, 1995:

⁷ Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasında 17 Mayıs 1639'da imzalanan ve bugünkü Türkiye-İran sınırını belirleyen barış antlaşmasıdır.

⁸ Hadramut bugün Yemen Cumhuriyeti'nin bir vilâyetidir.

16-17). Zaim ise Ortadoğu'yu, Türkiye'nin de içinde bulunduğu İslam dünyası olarak yorumlamaktadır (Zaim, 1978: 14).

Dar ve geniş olmak üzere Ortadoğu ile ilgili yapılan sınırlamalara bakıldığında Davutoğlu'na göre Ortadoğu en dar haliyle, Mısır'dan İran'a doğru uzanan Nil ve Mezopotamya havzalarının arasındaki alanı, en geniş olarak da Fas'tan Pakistan'a değin uzanan coğrafyayı kapsamaktadır (Davutoğlu, 2001: 324). Sander'e göre de Ortadoğu, en dar şekliyle Türkiye, İran ve Mısır üçgeni ve bu üçgenin içinde kalan ülkeleri, en geniş şekliyle de bu ülkeler ile birlikte onlara komşu olan Müslüman ülkeleri Kuzey Afrika, Sudan, Somali ve Afganistan'ı içermektedir (Sander, 1998: 66). Arı'ya göre geniş manada batıda Fas, Tunus, Cezayir, Libya, Somali, Etiyopya, Sudan ve Mısır'dan başlayıp doğuda Umman Körfezi'ne kadar uzanan ve Irak, Kuveyt, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman'ı da kapsayan, kuzeyde Türkiye, Kafkasya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerini içeren, bundan ayrı İran, Afganistan ve Pakistan'ın da dâhil olduğu, güneyde ise Suudi Arabistan'dan Yemen'e doğru uzanan Arap Yarımadasını çevreleyen ve ortada Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail ve Filistin'in bulunduğu, dar anlamıyla ise batıda Mısır, kuzeyde Türkiye ve İran'ın yer aldığı, doğuda yine Umman Körfezi'ne, güneyde ise Aden Körfezi ve Yemen'i içine alan bölgeyi tanımlamaktadır (Arı, 2006: 57). Meriç'in ifadesiyle suni ve yabancı bir tabir olan Ortadoğu kavramı (Meriç, 2009: 72) üzerine yapılan coğrafi tanımlamalarda, birçok kaynaktan farklı sınırlamaların ve değerlendirmelerin yapıldığı görülmektedir. Dolayısıyla bu durum, beraberinde muhtelif ihtilaflara sebebiyet verdiği gibi ayrıca Ortadoğu diye tabir edilen bölgenin belirlenmesini ve sınırlarının çizilmesini imkânsızlaştırmaktadır.

Dünyanın en eski uygarlıklarına ve insanlarla devletlerin yaşamlarına yön vermede çok etkili olan İslamiyet'in, Hristiyanlığın ve Museviliğin doğduğu yere ev sahipliği yapan Ortadoğu bölgesi, insan yaşamına ait derin ve zengin izler barındırmaktadır (Kamrava, 2005: 7). Bu topraklar üzerine yerleşen dünyanın ilk kavimleri bölgede önemli şehirler kurmuş, yazıyı bulmuş ve yine bu topraklar üzerinde tarımı başlatmıştır. Uygarlığın bir nevi beşiği konumundaki bu coğrafya, üç kıtayı birleştiren konumu nedeniyle değişik kökenli birçok kavmin ilgisini de buraya çekmiş ve büyük devletlerin mücadele alanı haline gelmiştir (Erendil, 1992: 8; Ersin, 2003: 20-21). Dönemin süper gücü olarak kabul edilen bütün devletler burada hâkimiyetlerini güçlendirerek bu bölgedeki gelişmeleri yönlendirmeye çalışmışlardır. Emeviler, Abbasiler, Selçuklular, Osmanlılar, İkinci Dünya Savaşı öncesi İngilizler ve Fransızlar, ardından ise Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyet Sosyalist

Cumhuriyetler Birliği (SSCB), bölgede etkin bir rol oynamaya çalışan büyük güçlerden olmuşlardır (Dursun, 2010: 1240-1241).

Doğu ile Batı arasında ticari ve kültürel bağlantıları sağlayan bütün kara ve su yolları, Ümit Burnu'nun keşfedilmesine kadar bu bölgeden geçmiştir. 16. yüzyılda Ümit Burnu'nun keşfi ile birlikte Ortadoğu, kolay ulaşımdan kaynaklanan önemini bir süre kaybetse de 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla stratejik önemini tekrar kazanmıştır (Turan, 2003: 16-17). Süveyş Kanalı ile birlikte Türk Boğazları, Kızıldeniz, Bab-el Mendep Boğazı, Hürmüz Boğazı ve Basra Körfezi Ortadoğu'da yer alan dünyanın en önemli su yollarındandır (Sander, 1998: 68).

19.yüzyılın sonlarına doğru, Ortadoğu'yu önemli kılan hususların arasına petrol de eklenmiştir. Ortadoğu'da petrolün bulunması,⁹ bölgenin geleceğini etkileyecek en önemli unsur olmuştur. Kısa bir zaman içerisinde stratejik bir ürüne dönüşen petrol, uluslararası siyasetin seyrini değiştirebilecek güce ulaşmış ve bu güce hâkim olmak isteyen ülkeler arasında şiddetli bir mücadeleler başlamıştır. Ortadoğu bölgesini bu denli önemli kılan, dünya petrol rezervlerinin yaklaşık üçte ikisine (% 67) sahip olması ve ayrıca çıkarılış maliyetinin diğer bölgelere nazaran daha az olmasıdır ki bu sebeple bölge, büyük devletlerin odak noktası haline gelmiştir (Turan, 2003: 29). Ortadoğu dünyanın güç merkezi olup, Ortadoğu'yu kontrol edenin bütün dünyayı kontrol edebileceği düşüncesi bu dönemde ileri sürülmüştür.

Ortadoğu'nun önemi özetlenecek olursa, üç kıtayı birleştiren çok yönlü ve hareketli bir kavşak olması ve Atlas Okyanusu'nu Hint Okyanusu'na bağlayan önemli bir bölgede bulunması ilk sırada gelecektir. Ayrıca üç kıtanın kuzey-güney kara ulaşım ağı ile doğu-batı deniz ulaşım ağı merkezinde bulunması da Ortadoğu'nun önemini arttırmaktadır. Bütün güç merkezlerini ilgilendiren su yolu ve geçitlerinin yani Süveyş Kanalı, Türk Boğazları, Kızıldeniz, Bab-el Mendep Boğazı, Hürmüz Boğazı ve Basra Körfezi'nin Ortadoğu'dan kontrol edilebilmesi de onu daha önemli hale getirmektedir. Ayrıca en önemli stratejik hammadde olan dünya petrol rezervlerinin yaklaşık üçte ikisinin bu toprakların altında olması ve petrol ile doğalgazın en kısa olarak bu bölgeden akışının sağlanabilmesi Ortadoğu'nun neden bu kadar gözde olduğu sorusuna verilebilecek cevaplar arasındadır. Elbette üç büyük

⁹ 1859 yılında ABD'de ilk petrol kuyusunun açılmasıyla birlikte, dünyada petrol dönemi başlamıştır. Ancak açılan bu kuyuların kısa sürede tükenişi nedeniyle yeni kaynak arayışına girişilmiştir. Bu girişim ile birlikte Orta Doğu'da yapılan araştırmalar sonucunda ilk kuyu 1884 yılında İran'da açılmıştır. 1914 yılında da Alman teknisyenler tarafından Osmanlı Devleti'nin izninin alınmasıyla Osmanlı Orta Doğu'sunda özellikle de Irak'ta petrol arama çalışmalarına başlanılmış ve bölgede yeni kuyular açılmıştır (Özey, 2016: 51).

dinin doğduğu yer ve onların anavatanı olması coğrafyanın önemini daha da arttırmaktadır. Tüm bunların yanı sıra tarihi zengin bir kültür ve medeniyet hazinesine sahip olması dolayısıyla turizm açısından önem taşıması da Ortadoğu'yu vazgeçilmez kılmaktadır (Bıyıklı, 2007: 68). Bu ölçütler alt alta sıralandığında dünyanın güç merkezi olan Ortadoğu'yu kontrol edenin bütün dünyayı kontrol edebileceği düşüncesi geçerliliğini günümüze değin devam ettirmiştir.

2.2. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Batı'nın Yaklaşımı

1918 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile 1939'da İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması arasındaki dönemde meydana gelen gelişmeler neticesinde Ortadoğu muazzam bir öneme sahip olmuştur (Kamrava, 2005: 35). Devletlerarası ilişkilerde en büyük yeri işgal eden Ortadoğu'nun önemi başlıca iki sebebe dayanmaktadır. Bunlar, bölgenin petrol kaynakları ve stratejik önemi olmuştur. İlk olarak petrol kaynaklarına bakıldığında, dünya petrol kaynaklarının %60'ı bu bölgede bulunmaktadır. Diğer yandan ise, üç kıta arasında bir köprü durumunda olan Ortadoğu, Rusya'nın güney eteklerinden, Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü'nün (NATO) güney-doğu kanadına doğru uzanmaktadır ve bu bakımdan büyük bir stratejik önemi vardır. Bundan başka Akdeniz'i, Hint ve Pasifik Okyanuslarına bağlayan ve Batılı devletlerin deniz ticaretinin can damarı sayılan Süveyş Kanalı da bu bölgede bulunmaktadır (Ülman, 1958: 232).

İkinci Dünya Savaşı her ne kadar 1945 senesinde sona erse de, geride çözümlenmemiş birçok sorun bırakmıştır. Savaş sonrası yıllar; iç savaflara, siyasi çatışmalara ve sömürgecilik karşıtı mücadelelere tanıklık etmiştir. Aslında yaşananlar, savaşta müttefik olan devletlerin savaş sonrası birbirleri ile girdikleri uzun süreli bir mücadelenin parçası olarak görülse de (Özal, 2019: 594) savaş boyunca Almanya'ya karşı oluşturulan ve sonrasında stratejik ve ideolojik farklılıklar nedeniyle var olan düşmanlığa dönüşümdü. Hatta Stalin'e göre Batı, Rusların savaşta kan kaybetmesini istiyordu ki savaş bitiminde istediğini Rusya'ya dayatabilsin (Lee, 1982: 311). Bu güvensizlik ortamında Batı ile Rusya'nın var olan soğuk savaş 1945'e değin içlerinde yaşadıklarını, İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesine müteakip ise dünyayı etkisi altında tutacak barışçıl diplomasiden uzak, mücadelelerle dolu yeni bir dönemi başlattıklarını söylemek yerinde olacaktır. Armaoğlu'nun da belirttiği üzere soğuk savaş denilen bir on beş yıllık dönemi dünya geçirmek zorunda kalacaktır (Armaoğlu, 1999: 419). Ancak sonrasında da bu dönemin devam ettiğini belirtmek yanlış da olmayacaktır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, uluslararası arenada yeni güç dengesinin hâkim olmasıyla birlikte ABD ve SSCB bu dönemde iki süper güç olarak ortaya çıkmışlardır (Sarhan, 2017: 457). ABD, SSCB ve İngiltere arasında eşgüdümü sağlamak ve dünyanın geleceğini planlamak için 4-12 Şubat 1945 tarihinde Kırım'ın Yalta kentinde düzenlenen Yalta Konferansı'nda tartışılan konuların çoğu çözümlenememiştir (Akşin, 2018: 262). Ancak bu konferans, iki bloğun oluşturulmasını resmileştirmiştir. İki süper güç, SSCB ve ABD, Yalta'dan sonra kendi bloklarını güçlendirme politikasına başlamışlardır (Tuna, 2012: 85). İngiltere ve Fransa gibi başlıca Avrupa güçleri ise İkinci Dünya Savaşı neticesinde oluşan ekonomik zorluklarla karşı karşıya kalmaları üzerine, artık Ortadoğu'da geleneksel liderlik rollerine devam edemez duruma gelmişlerdir (Sarhan, 2017: 457). Bu değişkenlikten ayrı, savaştan yıkık çıkan Avrupa devletlerinin de ABD ya da SSCB'nin etrafında toplanmasıyla ortaya iki kutuplu bir gücün çıkmasına neden olmuştur (Sander, 1997: 181).

Avrupa, İkinci Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkilerinden kurtulmak için mücadele ederken, SSCB de ideolojisini yaymaya yönelik çabaya girişmiştir. Buna karşın ABD bu çabaları önlemek için Sovyetlere karşı büyük bir mücadeleye başlamıştır (Tuna, 2012: 84-85). SSCB ile ABD arasında dünya çapında üstünlük kurmaya yönelik başlayan Soğuk Savaş rekabeti, Ortadoğu ülkelerinin büyük kısmını süper güçlerin birinin veya diğerinin müttefiki olarak, bölgesel savaşın içine sürüklemiştir (Cleveland, 2008: 303-304). Kısaca küresel planlar nedeniyle kendini gösteren ABD ile SSCB arasındaki rekabet ve mücadele, Ortadoğu politikasını derinden etkilemiştir (Altunışık, 2009: 70).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra SSCB, İran üzerinden Ortadoğu petrolü ve Basra ile Hint Okyanusu, Türkiye üzerinden Boğazlar, Ege Denizi ve Doğu Akdeniz, Yunanistan üzerinde de Doğu Akdeniz istikametinde yayılma çabalarına girişmeye başlamıştır. Bu üç bölge de İngiltere'nin Rusya'ya karşı en hassas noktalarından biri olmuştur. Fakat İkinci Dünya Savaşı, İngiltere üzerinde öyle tahribat yapmıştır ki, artık İngiltere'nin bu bölgeleri savunacak ve SSCB'nin karşısına çıkabilecek gücü kalmamıştır (Armaoğlu, 1999: 441-442). Bu durumdan dolayı, 24 Şubat 1947 Pazartesi günü sabah saat 09.00'da İngiltere Büyükelçisi Lord Inverchapel ABD Hükümetine, biri Türkiye ve diğeri de Yunanistan hakkında olmak üzere iki memorandum vermiştir. Bu memorandumların özünde İngilizler, Yunanistan ve Türkiye'yi, Sovyet etkisine karşı korumanın önemini kabul etmiş ve ayrıca Yunanistan'a hızlı ve ekonomik yardım yapılmadığı takdirde, Yunanistan Hükümetinin derhal düşebileceği belirtilmiştir. Bahsedilen yardımları İngiltere ekonomisinin karşılayacak durumda olmadığı ve

bu konuda ABD’den yardımların sağlanması hususunda büyük sorumluluk üstlenmesi talep edilmiştir (McGhee, 1990: 19).

Yunanistan’da İngiliz birliklerin çekilmesiyle birlikte, iktidara aşırı solcu bir tarafın geçmesi ve böylelikle SSCB’nin etki alanının içine Yunanistan’ı da alacak biçimde güneye doğru genişlemesi, ABD açısından üzerinde durulması gereken önemli bir ihtimal olmuştur. Başkan Harry Truman’a göre, Sovyetler Birliği Yunanistan’dan sonra (Sander, 1997: 231-232) Türkiye’yi ve Boğazları ele geçirirse, Irak ve İran yoluyla petrol bakımından zengin Ortadoğu’ya girebilir ve üç kıtanın ticaret yollarını denetimi altına alabilirdi (Erhan, 2001: 531). Bu ihtimaller üzerine Amerikalı yetkililer, çok geçmeden Doğu Akdeniz’in ve ötesindeki petrol zengini Ortadoğu’nun, Sovyet nüfuzu altına girmesinin engellenmesinde İngiltere’nin eski rolünü artık ABD’nin üstlenmesi gerektiğine karar vermişlerdir (McMahon, 2013: 44-45). Bu durum İngiltere’nin uzun bir dönem sürdürmeye çalıştığı Pax Britannica Döneminin¹⁰ bitmeye başladığının işareti olmuştur (Langlois, 2000: 277).

Başkan Truman, yardımların bir an önce Amerikan Kongresi’nde yasalaşarak başlamasını istese de yardım planı üzerine birçok tartışma konusu ortaya çıkmıştır (Erhan, 2001: 531). Truman, yardım maliyetlerini düşünen Kongre’nin ve yeni uluslararası yükümlülükler üstlenilmesini kabullenmeye isteksiz halkın desteğini kazanmak amacıyla 12 Mart 1947 tarihinde Kongre’de etkileyici bir konuşma¹¹ yaparak, Yunanistan ile Türkiye’nin kuşatma altındaki yönetimlerine ekonomik ve askeri yardımda bulunulması için 400 milyon dolar istemiştir (McMahon, 2013: 44-45). Truman’ın Kongre’de okuduğu mesajın ana hatlarına uygun biçimde düzenlenen “*Yunanistan ve Türkiye’ye Yardım Kanunu*” tasarısı 22 Nisan 1947’de Senato, 9 Mayıs 1947’de de Temsilciler Meclisi tarafından kabul edilmiş ve 22 Mayıs 1947’de Başkan Truman tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir (Gönlübol, 1993: 215). Yardım Kanunu 22 Nisan 1947 tarihinde Senato’da 23’e karşı 67,486 8 Mayıs’ta da Temsilciler Meclisi’nde 107’ye karşı 287 oyla kabul edilmiş; 22 Mayıs’ta da Truman tarafından imzalanmıştır (Çufalı, 2012: 349). Tasarının Truman tarafından onaylanmasının ardından Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Amerikan milletine gönderdiği mesajında, ABD’nin bu yardım ile birlikte dünya barışının devamı ve kuvvetlenmesi uğrunda

¹⁰ İngiltere, Viyana Kongresi’nin ardından denizlerde sağladığı üstünlük sayesinde deniz ticaret yollarını herkese açık birer ticaret rotası olarak tanımlamayı tercih etmiştir. 19. Yüzyılda İngiliz Donanmasının kontrolündeki bu döneme Roma İmparatorluğu’nun Akdeniz’e getirdiği barış dönemine atfen Pax Britannica (İngiliz Barışı) adı verilmiştir.

¹¹ Başkan Harry Truman kongrede yaptığı konuşmasında Yunanistan ile Türkiye’nin Batı dünyası için ne denli kıymetli olduğunu açıklarken diğer taraftan da ABD’nin SSCB ile olan iyi ilişkilerin sona erdiğini de belgelemiştir (Erhan, 2001: 529-530).

kendisine düşen rolü tamamıyla benimsediğini belirterek, hayırlı etkilerle milletimize ve bütün insanlığa hizmet edeceğini söylemiştir (“İnönü’nün Amerikan Milletine Mesajı”, [1947], Cumhuriyet, 1).

Truman Doktrini çerçevesinde Türkiye’ye yapılacak yardımın ana hatlarını oluşturan anlaşma, 12 Temmuz 1947 tarihinde ABD ile Türkiye arasında imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Türkiye, kendisine yapılan yardımların kullanım durumlarını, ABD medyası tarafından serbestçe gözlemlerine izin verecek, bu yardımları verilme amacı dışında kullanmayacak ve ABD’nin onayı olmadan kesinlikle devredemeyecekti. Sekiz maddelik anlaşmanın onaylanmasını düzenleyen kanun tasarısının Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanmasıyla birlikte, 15 Ağustos 1947 tarihindeki Bakanlar Kurulu toplantısında TBMM Başkanlığı’na sunulması kararlaştırılmıştır. Tasarının gerekçesi bu anlaşmayı şu şekilde anlatıyordu:

Amerika Birleşik Devletleri Kongresi, 22 Mayıs 1947 tarihinde onanan bir kanun ile Birleşik Devletler Başkanına, Türkiye’ye, her iki memleketin egemen bağımsızlığına ve güvenliğine uygun şartlar dairesinde yardımda bulunma yetkisini vermiştir.

Keyfiyetten Bakanlığımızı 26 Mayıs 1947 tarihli bir mektupla usulen haberdar eden Birleşik Devletler Büyük Elçiliği ile yapılacak yardımın şeklini tespit için iki Hükümet tarafından karşılıklı olarak kabule sayan bir anlaşmanın akdi hususunda görüşmelere girilmiş ve hazırlanan Anlaşma 12 Temmuz 1947 tarihinde Ankara’da imzalanmıştır.

Bu Anlaşma Türkiye’nin hürriyetini ve bağımsızlığını koruyan güvenlik kuvvetlerinin takviyesini sağlamak suretiyle dünyanın hâlen içinde bulunduğu siyasi istikrarsızlık karşısında Türkiye’nin arazi bütünlüğünü ve egemenlik haklarını koruyabilecek bir durumda bulunmasına yardım edecek ve aynı zamanda memleketimizin ekonomisindeki düzenin devamına da yarayacaktır.

Birleşmiş Milletlerin kuvvetlenmesi ve Birleşmiş Milletlerin önderliği altında müşterek güvenlik dâvasının gelişmesi gibi Birleşmiş Milletler Antlaşması’nın esas amaçlarına da uygun olan bu Anlaşma Türk ve Amerikan Milletleri arasındaki dostluk bağlarını daha ziyade takviye etmek suretiyle iki memleket münasebetlerinde hayırlı bir devre açacaktır. Memleketimizin yüksek menfaatine uygun olduğu mütalâa edilen bu Anlaşmanın onanması için ilişik kanun tasarısı hazırlanmıştır (Çufalı, 2012: 440-441).

Türkiye ile ABD arasında 12 Temmuz 1947 tarihinde Ankara’da imzalanan yardım anlaşması, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde (TBMM) oylamaya katılan 339 milletvekilinin oybirliği ile kabul edilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 1 Eylül 1947: 556-557). Bu anlaşmaya göre ABD, Türkiye’ye silah, askeri malzeme ve cephane ile askeri kurumların inşası için mali ve teknik yardımda bulunacaktı. Ancak bu anlaşmada altı çizilen en önemli husus, Türkiye’ye verilen silah, cephane ve askeri malzemelerin amacı dışında kesinlikle kullanılmaması gerektiğine yönelik olmuştur (Çufalı, 2012: 350).

Truman yardımının başlamasıyla birlikte, bu yardımın 300 milyonluk kısmı Yunanistan’a, 100 milyonu ise Türkiye’ye gönderilmiştir (Sander, 1997: 232). Türkiye,

Amerika'dan aldığı 100 milyon dolarlık yardım ile askeri harcamalara ayrılan payı azaltmayı hedeflemiştir. Ancak ABD'den yardım kapsamında alınan malzemelerin bakım ve yedek parçalarının yine ABD'den temin edilmesi, Türkiye için ek bir masrafa neden olmuş ve düşünülenin aksine askeri harcamalara ayrılan pay azaltılamamıştır (Çufalı, 2012: 350).

Başkan Truman'ın *Truman Doktrini* olarak bilinen bu deklarasyonu, Ankara'da büyük bir memnuniyetle karşılanmıştır. Cumhurbaşkanı İnönü ve Başbakan Recep Peker, tebliğler yayınlarak memnuniyetlerini dile getirmişlerdir. Ayrıca doktrin ile ABD'nin desteğini yanına alan Türkiye, SSCB karşısında kendini daha güvenli hisseder hale gelmiştir (Sever, 1997: 50-51). Truman Doktrini'nin ilanından sonra ABD, bu doktrini Ortadoğu'yu da içine alacak şekilde genişletmek için İngiltere ile girişimlerde bulunmuştur. Ancak bu dönemde SSCB'nin, Türkiye ve İran dışında Ortadoğu'daki etkinliğinin az olmasından dolayı kendilerine yönelik doğrudan Sovyet tehdidi görmeyen Arap devletleri, bu doktrinin genişletilmesine izin vermemişlerdir (Sander, 1997:233).

Truman Doktrini, esas itibariyle Sovyetlerin doğrudan doğruya baskısı ve tehdidi altında bulunan Yunanistan ve Türkiye'ye yardım yapılmasını öngörmüştü. Diğer taraftan Avrupa ise, İkinci Dünya Savaşı'nda bütün kaynaklarını tüketmiş ve ekonomik anlamda ağır bir tahribat almıştı. İşte bu durumu fırsat bilen SSCB, komünist partilerin kuvvetli olduğu Fransa ve İtalya'da, bu partileri kışkırtarak grevlerin yapılmasını sağlamış ve böylelikle ülkelerin ekonomisini alt-üst etmeyi başarmıştır. ABD ise, Batı Avrupa'nın yaşamış olduğu ekonomik sıkıntıların düzelmesi için bu dönemde ciddi yardım girişimlerinde bulunmuştur. Ancak ABD'nin yapmış olduğu bu yardımlar, sıkıntıların tamamen giderilmesini sağlayamaya yeterli olmamıştır. Bu sebeple ABD, Avrupa'ya yardım yapılması için farklı yollar aramış ve çözüm ise, Amerikan Dışişleri Bakanı George Marshall'ın 5 Haziran 1947'de Harvard Üniversitesi'nde gerçekleştirdiği konuşmasında açıklanmıştır (Armaoğlu, 1999: 443). Marshall bu konuşmasında Amerika'nın Avrupa'yı kalkındırmak için yardım yapması gerektiğini belirterek, savaştan çıkan Avrupa'nın açlık ve sefalet içerisindeki durumunun devamlı artan huzursuzluğa neden olduğunu ve bunu önlemek için Amerika'nın büyük bir yardımda bulunacağını açıklamıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 8 Temmuz 1948: 998). Ancak bu yardım ile birlikte, Avrupa'nın kalkınma sürecinin hızlı ve sağlıklı olabilmesi için Avrupa ülkelerinin kendi aralarında bir iş birliğine yönelme zorunluluğu olduğunun da altını çizmiştir (Soysal, 2000: 286). Bu iş birliğine Marshall, SSCB de dâhil olmak üzere tüm Avrupa ülkelerini katılmaya davet ettiğini bildirmiştir. İngiltere ve Fransa tarafından büyük bir

memnuniyetle karşılanan Marshall Planı, diğer ülkelerde de benzer yaklaşımlar sergilemiştir. Ancak SSCB'nin tutumu bu ülkelerden oldukça farklı olmuştur (Erhan, 2001: 538-539).

Marshall Planı adını alan bu teklifi görüşmek üzere SSCB Dışişleri Bakanı Vyacheslav Molotov, İngiliz ve Fransız meslektaşları Bevin ve Bidault ile 27 Haziran 1947 tarihinde Paris'te bir araya gelerek görüşmelere başlamıştır. Ancak toplantıda SSCB, Marshall Planı'na açıktan karşı çıkmamakla birlikte, Fransa ve İngiltere'nin razı olmayacağı bazı şartlar öne sürmüş ve katkıda bulunmaktan ziyade, sabote etmek için fırsat kollamıştır. Ancak bunu da başaramayınca 2 Temmuz'da konferansı terk etmek durumunda kalmıştır (Armaoğlu, 1999: 444; Erhan, 2001: 539). Molotov'un Paris'teki toplantıyı 2 Temmuz günü terk etmesinin sonrasında, SSCB 10 Temmuz'da Bulgaristan, 11 Temmuz'da Çekoslovakya, 14 Temmuz'da Macaristan, 25 Temmuz'da Yugoslavya, 4 Ağustos'ta Polonya ve 26 Ağustos'ta Romanya ile ikili ticaret anlaşmaları yapmış ve bu ikili anlaşmalardan sonra SSCB, Bulgaristan, Çekoslovakya, Macaristan, Polonya, Romanya, Yugoslavya, Fransa ve İtalya'dan ibaret dokuz üye kendi arasında Komünist İstihbarat Bürosu'nu (Cominform) kurmuşlardır (Erhan, 1996: 282).

Paris'teki üçlü toplantının başarısızlıkla sona ermesinin ardından İngiltere ve Fransa, İspanya dışındaki tüm Avrupa ülkelerini, ABD'nin istediği bir Avrupa Kalkınma Planı hazırlamak üzere Paris'e davet etmişlerdir. Ancak bu sefer toplantıya Doğu Avrupa ülkeleri ve SSCB katılmamıştır (Erhan, 2001: 539). 12 Temmuz'da İngiltere, Fransa, Portekiz, Belçika, İtalya, Yunanistan, İrlanda, Türkiye, İsviçre, Hollanda, Lüksemburg, İsveç, Norveç, Avusturya, İzlanda ve Danimarka'nın katılımıyla toplanan konferans 22 Eylül 1947 tarihinde, Amerika'ya sunmak üzere Avrupa Ekonomik Kalkınma Programı'nı hazırlamışlardır (Armaoğlu, 1999: 444). Bu programda Amerika'nın yardım etmesi iki esasın yerine getirilmesine bağlanmıştır. Bunlardan birincisi¹² 1948 Mart ayında on altı ülkenin katılımıyla Paris'te gerçekleşen Hariciye Nazırları Konferansında kararlaştırılan Avrupa ülkelerinin her şeyden önce kendi aralarında ekonomik iş birliği teşkilatı kurmaları ve kalkınmaya gayret etmeleri idi; ikinci şart ise AABD'nin yardım edilecek her devlet ile ayrı ayrı anlaşmalar imzalamasıydı (TBMM Tutanak Dergisi, 08 Temmuz 1948: 999). Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, barışı korumaya çalışması nedeniyle ekonomisini geliştirmeye olanak bulamayan Türkiye'nin yardım noktasında hak iddia etmesinin çok görülmemesini

¹² İlk olarak Avrupalı ülkelerin öncelikle kendi aralarında ekonomik iş birliği yaparak, devamlı teşkil oluşturmaları şartını, 1948 Mart ayında Paris'te biraraya gelen 16 ülkenin Dışişleri Bakanları kararlaştırdı (TBMM Tutanak Dergisi, 8 Temmuz 1948: 999).

istediği (“Dış Bakanının Meclisteki İzahatı”, [1948], Yeni Sabah, 1-4) Meclis konuşmasında Marshall Yardımı Planı’na şu şekilde açıklık getirmiştir:

“Marshall Planında para yardımı veya açık kredi söz konusu değildir. Söz konusu olan program, öncelikle 16 devletin kendi gayretleri ve ortak iş birlikleriyle kalkınmaya çalışmaları ve birbirlerine yardım etmeleridir. Bu gayretlerden sonra eksik kalan kısımları da ABD tamamlayacaktır. 16 devletten her birinin ABD’de alacakları makine ve levazımı dolar olmayan memleketlere ABD, kredi ile verecektir. Yardımın içeriği bundan ibarettir” (TBMM Tutanak Dergisi, 2 Şubat 1948: 10).

ABD, on altı devletten her birinin durumu hakkında, teknisyenlerine tetkikler yaptırmış ve bu tetkikleri ayrı ayrı broşürler halinde hazırlatmıştır. Türkiye’ye ait olan broşürde, Türkiye tarım ve maden yönünden Avrupa’nın kalkınmasını destekleyebilecek bir ülke olarak belirlenmiştir. Bu durum üzerine Türkiye’nin yaptığı itirazlara karşın ABD, Türkiye’nin 170 milyon dolar kıymetinde altın mevcudunun bulunduğunu ve kâğıt para karşılığının %60 oranında olduğunu belirtmiştir. Diğer ülkelerde ise, örneğin İtalya’da bu karşılığın %1 civarında olduğunu ve ayrıca Türkiye’nin bugün tedariki imkânsız olan maden ve tarım makinelerini peşin para ile satın alabilecek ekonomik durumunun bulunduğunu savunmuştur (TBMM Tutanak Dergisi, 2 Şubat 1948: 6). Aslında Türkiye, İkinci Dünya Savaşı’na girmediği ve doğrudan savaş zararına uğramadığı için ABD tarafından bu plana dâhil edilmek istenmemiştir. Ancak bu planın dışında olmayı Batı dünyasından kopma olarak değerlendiren Türkiye gerek ekonomik yardım alabilmek gerekse Amerika ile ilişkisini geliştirebilmek maksadıyla kendisini Marshall Planı’na dâhil ettirmeyi başarmıştır (Çufalı, 2012: 350-351). İlk etapta yardım edecek memleketler sınıfında yer alan Türkiye, ABD ile yaptığı girişim ve temaslar neticesinde kendini, kredi ile yardım görecektir memleketler sınıfına aldırılmayı başarmıştır (“Amerikan Yardımı”, [1948], Akşam, 1).

Avrupa Ekonomik Kalkınma Programı’nın hazırlanması üzerine ABD, 3 Nisan 1948’de Dış Yardım Kanunu’nu çıkarmıştır. Bunun üzerine, Marshall Planı kapsamında yardım alan on altı ülke (İngiltere, Fransa, Belçika, İtalya, Portekiz, İrlanda, Yunanistan, Hollanda, Lüksemburg, İsviçre, İzlanda, Avusturya, Norveç, Danimarka, İsveç ve Türkiye) aralarındaki iş birliğini ilerletmek ve ekonomik bütünleşmeyi teşvik etmek amacıyla, Fransız ekonomist Fransız iktisatçı ve politikacı Robert Marjolin başkanlığında 16 Nisan 1948 tarihinde Paris merkezli Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü’nü (OEEC) oluşturmuştur (Prentzas, 2011: 56). Ardından da 4 Temmuz 1948’de ABD ile Türkiye arasında Ekonomik İşbirliği Sözleşmesi, Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak ve ABD Büyükelçisi Wilson tarafından imzalanmıştır (Aydın Tarihi, Temmuz 1948: 9). Böylece Türkiye, Amerikan yardımı için gereken şartları sağlamıştır. ABD Hükümeti yaptığı paylaşımda Türkiye’ye ilk üç ay için

10 milyon dolar ayırmıştır. Marshall yardımından yararlanabilmek için Türkiye'nin ABD'ye verdiği projelerin özellikle tarım, maden ve kömür üretiminin artırılması ile ilgili olması sebebiyle, 10 milyon doların yaklaşık 6 küsur milyonluk kısmı tarım makinelerine, 3 milyona yakın kısmı da maden makinelerine ayrılmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 8 Temmuz 1948: 999-1000). Bu yardımlarla birlikte Türkiye'nin yanı sıra Batı Avrupa ülkeleri de neredeyse savaş öncesi seviyelerine ulaşmaya başlamıştır (Akşin, 2018: 284-285; Prentzas, 2011: 58). Marshall Planı'na karşılık SSCB de, Doğu Avrupa ülkelerinin yeniden inşasına yardımcı olmak amacıyla *Molotov Planı* adı verilen ekonomik yardım programı oluşturmuştur (Prentzas, 2011: 58). Sovyet nüfuzu altındaki memleketlerle SSCB arasında, iki taraflı ticaret anlaşmaları öne süren bu planın ana hatları şöyledir:

- 1- “Moskova’da bir merkez büro teşkil edilecek ve askeri, iktisadi, mali, sınai meseleler hakkında bu büro talimat verecektir. Bütün memleketlerin imkânları merkez büro tarafından koordine edilecektir.
- 2- Bütün uydu memleketler için beş senelik planlar tespit edilecek ve bu planlar merkez büro tarafından kontrol edilecektir. Aynı zamanda bütün bölge için tek para sistemi oluşturulacak ve bu para ruble ismini taşımasa bile yine de Rus parasına bağlı olacaktır.
- 3- Kominform’un yerine geniş bir Bolşevik enternasyonalı kurulacaktır.
- 4- Bir Avrupa-Asya ordusu teşkil edilecek ve bu ordu Sovyet Genelkurmayı’nın idaresi altında olacaktır. Bu orduda Sovyet subayları ve Sovyet komiserleri bulunacak ve ordu birlikleri bunlar tarafından kontrol edilecektir” (“Sovyetler Marshall Planına Karşı Molotov Planını Hazırlamışlar”, [1949], Akşam, 1).

Planın esası Sovyet nüfuzu altındaki ülkelerle SSCB arasında yapılan iki taraflı ticaret anlaşmalarından ibarettir. Fakat bu planın en zayıf noktası, Avrupa’nın sahip olduğu makine, demir ve sanayi tesis malzemelerini SSCB’nin temin edecek durumunun olmamasıydı (Armaoğlu, 1950: 424). Soğuk Savaş’ın şiddetlenmesiyle birlikte Marshall yardımlarının Avrupa’ya aktarılması da giderek azalmıştır. 25 Haziran 1950 tarihinde Kuzey Kore’nin Güney Kore’yi işgaliyle başlayan Kore Savaşı’ndan sonra, ABD’nin savunma harcamaları hızla artmış ve Avrupa’ya aktarılan yardımlar da azalarak sona ermiştir (Çağrı, 1996: 286). Böylece 4 Nisan 1948’de başlayan Marshall yardımları 30 Haziran 1952 tarihinde sona ermiştir. Bu plan dâhilinde, ABD tarafından toplam 12,3 milyar dolar yardım yapılmıştır (Sbarounis, 1951: 76-94).

İkinci Dünya Savaşı’nın ardından Almanya hakkında SSCB ile Batı arasında köklü görüş ayrılıklarının oluşmaya başlaması, Doğu Avrupa ülkelerinin birer birer SSCB’nin hakimiyetine girmesi, Yunan İç Savaşı ile eş zamanlı ilan edilen Truman Doktrini ile Marshall Planı ve İran’la Türkiye üstündeki Sovyet baskısının giderek artmasıyla birlikte Avrupa’daki soğuk savaş doruk noktasına çıkarmıştır (Sander, 1998: 237). Ancak Sovyetlerin yaptıkları içerisinde, Batılı devletler üzerinde en fazla tepki uyandıran olay, 25

Şubat 1948’de gerçekleştirilen Çekoslovakya Darbesi¹³ olmuştur. Çünkü Çekoslovakya, Orta Avrupa’da Batılı manada demokrasinin öncüsüdür ve Sovyetlerin yaptıkları bu darbe ile birlikte bir Batı demokrasisi yok edilmiştir. Diğer taraftan bu darbeyle Sovyetler, Doğu ve Orta Avrupa ile Balkanlarda hakimiyetini temin etmiştir. Bunun anlamı, sıranın Batı Avrupa’ya gelecek olmasıdır. Bu nedenle Çekoslovakya Darbesi gerek Avrupa’da gerekse tüm dünyada büyük bir yankı uyandırmıştır (Armaoğlu, 1999: 445).

Çekoslovakya Darbesi sonucu Batı’nın ilk tepkisi 17 Mart 1948’de imzalanan Brüksel Antlaşması ile olmuştur. Belçika, Fransa, Lüksemburg, Hollanda ve İngiltere arasında imzalanan bu anlaşma ile Batı Birliği kurulmuştur. Bu birlik ile taraflar bir savunma sistemi meydana getirmeyi, ekonomik ve kültürel yönden temaslarını kuvvetlendirmeyi (Sander, 1998: 237), ayrıca bütün bu iş birlikleriyle birlikte taraflardan birinin silahlı saldırıya uğraması sonucu, diğerlerinin de tüm imkânlarını seferber ederek, saldırıya uğrayan devletin yardımına gitmesine karar verilmiştir.

Batı Birliği, İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa merkezli, SSCB tehdidine ve yayılmasına karşı alınmış önemli tedbirlerden biri olmuştur. Fakat ABD’nin bu yapı içinde yer almaması, Batı Birliğini SSCB karşısında bir denge unsuru olmaktan yoksun bırakmıştır. Bu durum üzerine Brüksel Antlaşması’nı imzalayan devletlerin arkalarında ABD’nin desteğini görmek istemeleri sonucu askeri bir pakt olan Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (NATO) kurulmuştur (Armaoğlu, 1999: 445; Sander, 1998: 238).

Başlangıçta ABD, Kanada, Norveç, Danimarka, Hollanda, Belçika, Lüksemburg, İngiltere, Fransa, Portekiz, İzlanda ve İtalya’nın katılımıyla imzalanmış olan Kuzey Atlantik Anlaşması’na, 15 Mayıs 1951’de Washington yönetimi, Türkiye ve Yunanistan’ın da dahil edilmesini önermiş ve İngiltere’yi bu karara katılması hususunda ikna etmesinden sonra 17 Ekim 1951 tarihinde Londra’da düzenlenen bir protokol ile Türkiye ve Yunanistan da bu teşkilatta yerini almıştır (BCA, 30-1-0-0, 61/377/23; “Atlantik Paktına Girmemiz Temin Edilmiş Bulunuyor” , [1951], Zafer, 1; Akipek, 1967: 9; Balcı, 2013: 86). Türkiye ve

¹³ İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Çekoslovakya’nın cumhurbaşkanlığına eski devlet adamlarından Dr. Beneş ve başbakanlığına da Komünist Partisi lideri Klement Gottwald getirilmiştir. Ülkenin yeni liderleri Sovyetler ile iyi geçinmeye çalıştıkları için 1948 Şubatına kadar önemli bir gelişme görülmemiştir. Lakin Sovyetler yine de Çekoslovakya’dan yeterince emin olamamışlardır. Çünkü yeni liderler aynı zamanda Batı taraftarıydı. Bu nedenle, hükümeti olduğu gibi komünistlere teslim etmek adına Çekoslovakya’ya açıkça müdahale ederek, bir olayı protesto eden on bir bakan yerine komünistleri getirmişlerdir. Cumhurbaşkanı Dr. Beneş direnmeye çalışsa da neticesiz kalmıştır. Bu kriz esnasında Dışişleri Bakanı Masaryk 10 Mart 1948 tarihinde Bakanlık binasının dördüncü katından atlayarak ya da atılarak hayatını kaybetti. Çekoslovakya Darbesi adı verilen bu olay Batı’da büyük bir yankı uyandırmıştır (Armaoğlu, 1999: 434)

Yunanistan'ın NATO'ya kabul edilmeleri sürecine bakıldığında, ABD'nin iki devletin kabul edilmesini bizzat müttefiklerinden talep ettiği görülecektir. ABD'yi bu kararı almaya yönelten etkenler içinde Türkiye'nin tarafsızlık ilan edebileceğine dair tedirginlik oluşturmaları önemli rol oynamıştır. Ayrıca Türkiye'nin askeri hava alanlarını ve üslerini müttefiklerine açacak olması da NATO'ya kabul edilmesinin diğer bir önemli nedenini oluşturmaktadır. Bu durum Doğu Akdeniz ve Ortadoğu siyaseti açısından oldukça büyük bir öneme haizdir (Bilge Criss, 2012: 15). Netice itibariyle 18 Şubat 1952'de TBMM'nin, Washington'da 4 Nisan 1949 tarihinde imza edilen Kuzey Atlantik Antlaşması ile buna ek 17 Ekim 1951 tarihli Londra Protokolü'nü 409 milletvekilinin kabul etmesiyle birlikte Türkiye, NATO'ya resmen üye olmuştur (T.C. Resmi Gazete, 19 Şubat 1952: 2810).

2.3. Arap Birliği Düşüncesi

Arap Birliği düşüncesi, Osmanlı Devleti'nin Arap dünyasının büyük kısmını elinde tuttuğu 19. yüzyılın ortalarına kadar uzanmaktadır (Major, 1963: 551). Sonrasında bu düşüncenin olgunlaşması ile birlikte 1916'da Osmanlı Devleti'ne karşı yapılan Arap isyanı, birlik fikrinin daha da belirginleşmesini sağlamış ve bu dönemden sonra Arap Milliyetçiliği, Ortadoğu'da yükselişe geçerek birçok kişi tarafından benimsenmiştir (Ülger ve Hammoura, 2018: 36-37). Filistin sorunu için aralarında çıkar birliğini sağlayacak bir birlikteliğin oluşturulması konusundaki önderliği Irak yapmıştır. Iraklı politikacılar Irak, Suriye, Lübnan, Filistin ve Ürdün'den oluşacak bir Arap birliğini öngörmüşlerdir. Bu fikir, Irak'ın birliğe hâkim olma düşüncesinde olduğu şüphesiyle başarıya ulaşamamıştır (Yeşilbursa, 2004: 574). Irak Kralı Faysal'ın 1933 senesinde ölümünün sonrasında kardeşi Ürdün Kralı Abdullah, Arap Birliği projesinin liderliğini üstlenerek öncelikle Suriye ve Ürdün'ün, sonrasında ise Irak ve Filistin'in yer alacağı bir planlama yapmıştır. Eş zamanlı olarak Irak Başbakanı Nuri Said Paşa da bahsi geçen ülkelerden ibaret Irak merkezli bir Arap birliği fikrini savunmaktaydı. Ancak iki tarafın da projesi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bunun nedenleri ise, Kral Abdullah ile Nuri Said'in birbirlerine karşı tutumları ve ayrıca Mısır ile Suudi Arabistan gibi güçlü Arap devletlerinin birlik düşüncesine muhalif bir tavır içerisinde yer almaları olmuştur (Kurşun, 2007: 157).

1935 yılına doğru Filistin'in Arap olduğu ile ilgili meydana gelen tartışmalar sonrasında, İngiltere tarafından Araplar ile Yahudileri uzlaştırmak için 7 Şubat 1939-17 Mart 1939 tarihleri arasında Londra Konferansı düzenlenmiştir (Armaoğlu, 1994: 57). Bu kongrede, Filistin delegelerinden başka, Arap devletlerinden Mısır, Irak, Yemen, Ürdün ve

Suudi Arabistan temsilcileri yer almıştır. Böylece, ilk defa uluslararası politika düzeyinde, bütün Arap dünyası müşterek menfaatleri doğrultusunda, birlikte hareket etmeye yönelik önemli bir atılım yapmışlardır (Kayaoğlu, 1972: 215-216). Araplar Londra Konferansı'nda Filistin'de bir Yahudi devleti kurulması fikrinin terk edilmesi, Yahudi göçlerinin bitirilmesi ve Filistin'de Arap bağımsızlığının tanınması konusundaki isteklerinden vazgeçmeyeceklerini ve bu konularda da asla taviz vermeyeceklerini belirtmişlerdir (Armaoğlu, 1994: 58). Birlik düşüncesini harekete geçiren en güçlü olgu Filistin'deki olaylar olmuştur. Siyonistlerin, Batı'nın desteğiyle Filistin'in büyük bir kısmını ele geçirmeyi hedeflediklerinin giderek daha çok fark edilmesi, Arap birliği fikrini harekete geçiren en güçlü etken olmuştur (Mansfield, 2012: 329).

İkinci Dünya Savaşı, Mısır'ı Ortadoğu'nun askeri, siyasi ve ekonomik faaliyetlerinin merkezi haline getirmiştir. 1942'den sonra Mısır Başbakanı Nahhas Paşa, İngiliz çıkarlarının korunması amacıyla bir Arap bloğunun kurulmasını isteyen İngiltere'nin desteğiyle Arap ülkelerini bir araya getirmek için öncülük yapmıştır (Yeşilbursa, 2004: 574). Haziran ayının ortalarında Nahhas Paşa, Hazırlık Komitesinin çağırılması için gerekli adımları başlatmış ve Irak, Trans Jordan, Suudi Arabistan, Suriye, Lübnan ve Yemen hükümetlerine mektup göndererek bir taslak sunmuştur. Taslakta, Filistinli temsilcilerle istişarelerin daha ileri bir adıma geçmesi gerektiği ve Jamal el Husayni ve Âmin el-Tamimi dışında Filistin Arapları adına konuşacak alternatif bir Filistin sözcüsü olmadığı belirtilmiştir. Ayrıca mektupta Hazırlık Komitesinin temmuz sonunda veya ağustos başında Kahire'de buluşması önerilmiştir. Ancak Suudi Arabistan Kralı İbn Suud'un Mısır davetine kesin cevabı gelmediğinden Nahhas Paşa, Hazırlık Komitesi'nin görüşme tarihini 25 Eylül'e ertelemiştir (Porath, 2013: 274-275).

Mısır Hükümetinin daveti ile 25 Eylül'den 8 Ekim'e kadar sürecektir olan bu toplantıya Mısır, Irak, Suriye, Lübnan, Ürdün, Suudi Arabistan ve Yemen hükümetlerinin temsilcileri katılmıştır (Dawisha, 2005: 123). İskenderiye Protokolü olarak isimlendirilen bu toplantıda beş adet karar kabul edilmiştir. Bu kararlardan ilk dördü Arap Ligi'nin kuruluşuna ve Arap devletleri arasındaki siyasal, sosyal ve ekonomik münasebetlere ilişkin olmuştur. Beşinci karar ise Filistin ile ilgili olup, İngiliz Hükümetinin (Armaoğlu, 1994: 69) 1939 MacDonald Beyaz Kitabı'nda yer alan Yahudi göçlerinin ve Yahudilere toprak satılmasının yasak edilmesini ve Filistin'in bağımsız olmasını içeren sözlerde bulunan kısımlarını, Filistinlilerin kazanılmış hakları olarak kabul etmekteydi. Gerçekleşen görüşmelerin ardından 22 Mart 1945'te Suriye, Ürdün, Lübnan, Irak, Mısır, Suudi Arabistan ve Yemen arasında imzalanan

bir anlaşmayla Arap Birliği¹⁴ (Arab League) ya da Arap Devletleri Birliği (League of Arab States: Cami'at el Duvel el Arabiyya) kurulmuştur (“Birlik Misakı Dün Kahire’de İmzalandı”, [1945], Cumhuriyet, 1-3; Arı, 2012: 269). Birliğin Genel Sekreterlik görevine ise Kral Faruk’un en yakın adamlarından (danışmanlarından) olan Abdurrahman el-Azzam¹⁵, İbn Suud’un da desteğini de alarak atanmıştır. Mısırlı Abdurrahman el-Azzam’ın bulunduğu birlik, Mısır’ın Arap dünyasında giderek daha fazla yer almasını sağlamıştır (Porath, 1986: 288-289) ve Cleveland, 2004: 229). Abd al-Rahman Azzam, Arap Birliği’nin kuruluşu itibarıyla üstlendiği genel sekreterlik görevini, 1952 yılına kadar devam ettirmiştir (El-Malik, 1971: 283).

Birliğin kurulmasından kısa bir zaman sonra Times gazetesi *Orta Şarkta İşbirliği* isimli bir baş makale kaleme alarak konuyu değerlendirmiştir. Bu makalede Mısır, Irak, Suudi Arabistan, Lübnan, Yemen ve Ürdün temsilcileri tarafından resmen onaylanması ile birlikte 22 Mart 1945’te Kahire’de öğleden sonra on dokuz top atışıyla ilan edilmiş olan Arap Birliği’nin, büyük devletler ile kurulacak yeni ve verimli ilişkileri güçleştirebilecek her türlü girişimden sakınmaya çalıştığı belirtilmiştir. Ayrıca makale, BM’nin Arap Birliği’nin kuruluşunu sevinçle karşıladığını ve birliğin Batı’dan gelecek teşvik ve yardımlarla Ortadoğu’nun ekonomik ve siyasi kalkınmasını kolaylaştırabileceği gibi mevcut olan geleneksel rekabetleri de ortadan kaldırabileceğini ifade etmiştir (“Arap Birliğine Dair Times’in Bir Makalesi”, [1949], Akşam, 1).

Birliğin kurulması hususunda oldukça pozitif bir tavır takınan Türkiye’nin bu tavrına karşılık Arap Birliği Genel Sekreteri de Türk-Arap dostluğunun önemini altını çizen açıklamalarda bulunmuştur. Bu iyi ilişkilerin devamında ise, Türkiye Arap ülkeleriyle ikili ilişkilerini¹⁶ geliştirmeye yönelik bir politika izlemeye çalışmıştır (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2001:

¹⁴ Daha sonra sırasıyla Libya (1953), Sudan (1956), Tunus ve Fas (1958), Kuveyt (1961), Cezayir (1962), Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti (1967), Bahreyn, Umman, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri (1971), Moritanya (1973), Somali (1974), Filistin Kurtuluş Örgütü (1976) ve Cibuti (1977) bu birliğe üye olmuşlardır (Özmen, 2006: 194).

¹⁵ Abdurrahman el-Azzam 8 Mart 1894’te Mısır’ın önemli yerleşim merkezlerinden Cîze’nin Şûbek köyünde doğmuştur. Azzâm 22 Mart 1945 tarihinde Arap Birliği’nin kuruluşunda önemli rol oynamış ve birliğin ilk genel sekreteri olmuştur. Abdurrahman el-Azzâm, Cemal Abdünnâsır ve Mısır ordusunun bazı komutanları ile anlaşmazlık yaşayınca Arap Birliği genel sekreterliğinden 9 Eylül 1952 tarihinde istifa ettiğini açıklamıştır. Bu istifa Arap dünyasını oldukça üzmüştür. Sonrasında Suudi Arabistan’ın BM temsilciliğinde siyasî müsteşarlık görevini kabul edip, önce Melik Abdülaziz, sonra da Melik Faysal’ın müsteşarı olarak uzun yıllar Suudi Arabistan’da kalarak önemli hizmetlerde bulunmuştur. Diplomatik görüşmeler için gittiği Fransa’nın Cannes şehrinde 2 Haziran 1976 tarihinde vefat etmiştir (Günel, 1991: 351-352).

¹⁶ İlk olarak 29 Mart 1946’da Türk-Irak Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması imzalanmıştır. Irak ile iyi ilişkilerin kurulması diğer Arap ülkesi olan Suriye ile münasebetlerini de olumlu etkilemiştir. 20 Haziran 1946’da Lübnan Cumhurbaşkanı Beşara El-Huri ve 8 Ocak 1947 tarihinde Ürdün Kralı Abdullah’ın Türkiye’yi

616). Öyle ki 1945'in Eylül ayında Türkiye'ye gelen Irak eski başbakanı Nuri Sait Paşa'nın gazetecilerle yaptığı görüşmede Türkiye'nin Arap Birliğine katılımıyla güçleneceklerini ifade etmesi de ("Nuri Sait Paşa'nın Tanin'e Beyanatı", [1945], Tanin, 1-6) jeopolitik yönden oldukça önemli görülmelidir.

Arap Birliği'nin kurulmasında, üye devletlerin arasında ilişkileri yakınlaştırmak, iş birliğini koordine etmek, oluşumda yer alan devletlerin bağımsızlığını ve egemenliğini korumak ve Arap ülkelerinin meselelerini ve çıkarlarını ele almak amaçları öne çıkmaktadır (Heywood, 2014: 569). Arap Birliği düşüncesi, uzun müddet Ortadoğu coğrafyasında en fazla tartışılan hususlardan birisi olmakla birlikte uygulamaya konulamamıştır. Ortadoğu'da İngiliz tesirinin giderek zayıflaması, İsrail'in kurulması (Yeşilbursa, 2009: 1324-1325) ve bir süre sonra birliğin tamamen Mısır'ın hâkimiyetine girmesi, ayrıca Arap ülkelerinde ayrı seviyelerde ilerleyen siyasi ve ekonomik gelişmeler gibi sebepler gerçek anlamda bir Arap birliği kurulmasını engellemiştir (Yeşilbursa, 2004: 574). 1945 ve 1970 yılları arasında Pan-Arabizm, bölgesel örgütler ve bölgedeki işbirlikçi projeler için temel oluşturmuştur ancak, bu yaklaşım pratik sonuçlara dönüştürülememiştir. (Sever, 2018: 22).

2.4. Filistin Meselesi

Doğuda Akdeniz, batıda Ürdün, kuzeyde Lübnan ile Suriye ve güneyde de Sina Yarımadası ile çevrili bir konumda bulunan Filistin, Ortadoğu'nun en eski yerleşim yerlerinden biridir (Dursun, 1995: 38). Adını 12. yüzyılda Kavimler Göçü sırasında deniz yoluyla bu bölgeye gelen Filistinlilerden alan (Karaman, 1996: 89) ve en az dört bin yıldan beri tarih sahnesi içinde yer alan Filistin, bu süre zarfında pek çok istila ve fetihlerle karşı karşıya kalmıştır (Armaoğlu, 1994: 3). Bu durumun en mühim nedeni, bölgenin Arap coğrafyası içerisinde sahip olduğu zengin ve stratejik konumudur. Ayrıca üç büyük dinin doğuşunda ve gelişiminde oynadığı önemli rol ve ayrıca bölgenin içerisinde barındırdığı kutsal yerlerden dolayı da gözler sürekli Filistin'in üzerinde olmuştur (Karaman, 1996: 89).

Bu bölgenin en eski yerleşikleri Kenanlılardır (Dursun, 1995: 38). Sonrasında ise Milattan Önce (MÖ) 12. yüzyılda İsrailoğullarından oluşan Yahudi kabileleri Mısır'dan göç edip Filistin'e gelmişler ve burada yerleşik hayata sahip olan Kenanlılar, Gibonlular ve Filistinliler ile mücadele etmişlerdir. Yahudiler bu bölgeyi ele geçirdikten sonra çeşitli istilalara uğramış, Yahudi Krallığı M.Ö. 920 yılında kuzeyde İsrail, güneyde Yahuda Krallığı

ziyaretleriyle birlikte bu iki ülke arasında da iyi ilişkiler tesis edilmeye başlanmıştır (Fırat ve Kürkcüoğlu, 2001: 616-617).

olarak ikiye parçalanmıştır. Kuzeydeki İsrail Krallığı'na Asur Krallığı son verirken, güneydeki Yahuda Krallığı'nın halkı Babil Kralı II. Nabukadnezar tarafından Babil'e sürgün edilmiş ve Babilli komutan Nabuzaradan tarafından Kudüs şehri yakılıp yıkılmıştır (Ay, 2011: 2). Bölgede Babil, Pers, Grek ve Roma istilaları art arda yaşanmış; her ne kadar Yahudiler, Roma istilasına karşı ayaklanma başlatmışlarsa da başarılı olamamışlardır (Öner, 2012: 27) İmparator Vesposionus'un oğlu Titus'un komutasındaki Roma orduları Kudüs'ü ele geçirip Yahudileri kılıçtan geçirmiş, Kutsal Mabet'i de yakıp yıkmışlardır. Bu olaydan sonra kaçabilen Yahudiler dünyanın dört bir yanına dağılmışlardır (Armaoğlu, 1994: 9).

Doğu Roma'dan sonra, Arapların Kudüs'e egemen olmasıyla birlikte Filistin bir Arap-Müslüman ülkesi haline gelmiştir (Akşin, 2018: 301) ki bunun sonrasında Haçlıların bir yüzyıl süren egemenlikleri¹⁷ hesaba katılmazsa, Filistin 20. yüzyılın başlarına kadar Müslüman egemenliği altında kalmıştır (Dursun, 1995: 39). Filistin bölgesi Mercidabık Muharebesi'nde Yavuz Sultan Selim komutasındaki Osmanlı ordusunun Memlukleri yenmesiyle 1516'da Osmanlı yönetimine geçmiş ve 1917 yılına kadar Osmanlıların elinde kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı başladığında Osmanlı sınırları içinde bulunan Filistin bölgesinde yaşanan çarpışmalarda Osmanlıların İngilizlere yenilmesi üzerine bölge İngiltere'nin egemenliğine terk edilmiştir. Filistin'in İngiltere egemenliğine girmesiyle birlikte (Dursun, 1995: 39) Filistin'e bir Yahudi göçü süreci başlamış; bu durum da Arap-Yahudi mücadelelerini beraberinde getirmiştir (Armaoğlu, 1994: 28).

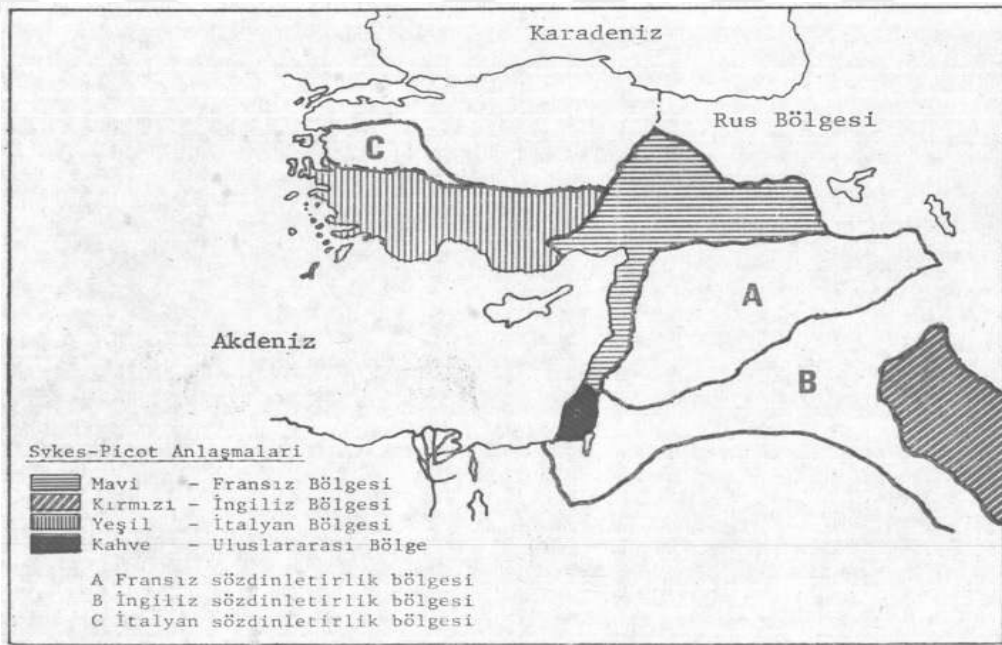
Filistin, Osmanlı yönetiminde iken Filistin Sorunu diye bir mesele bulunmamaktaydı (Dursun, 1995: 39). Bu sorun, Batılı devletlerin Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'ni parçalamak maksadıyla yürüttükleri politika ile başlamıştır (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2001: 635). Birinci Dünya Savaşı devam ederken Fransa ve İngiltere, Ortadoğu'yu paylaşmak üzere giriştikleri bu politikaları sonucunda 16 Mayıs 1916 tarihinde temsilcileri Sir Mark Sykes ve François Marie Denis Georges Picot vasıtasıyla Sykes-Picot Anlaşması'nı imzalamışlardır. Bu anlaşma ile Beyrut dahil Akka'dan itibaren kuzeye doğru Suriye'nin bütün kıyı bölgeleri ile Adana ve Mersin bölgeleri Fransa'ya, Bağdat-Basra arasındaki Dicle-Fırat bölgesi de İngiltere'ye verilmiştir. Fakat Filistin'in durumu¹⁸ için bir açıklık getirilmemiştir (Armaoğlu, 1994: 31). Filistin için "Dünya üzerinde varlığını sürdüren

¹⁷ Haçlılar, 15 Temmuz 1099 tarihinde Kudüs'ü işgal ederek binlerce Müslümanı katletmişlerdir. Selahaddin-i Eyyübi'nin 1187 Kudüs fethine kadar Haçlı hakimiyeti devam etmiştir (Karaman, 1996: 92).

¹⁸ Sykes-Picot Anlaşması ile Filistin'in durumu konusunda kabaca; "Dünya üzerinde varlığını sürdüren dinlerden üç tanesinin ortak mekânı olduğu için uluslararası bir yönetim tarafından idare edilecek." hükmü belirlenmiştir (Bilgin, 2016: 36).

dinlerden üç tanesinin ortak mekânı olduğu için uluslararası bir yönetim tarafından idare edilecek” diyen Sykes-Picot Anlaşması, uygulanmamasına rağmen günümüz Ortadoğu’nun sınırlarını çizmiş, 1920 San Remo Anlaşması da küçük düzeltmeler yaparak bu anlaşmayı kullanmış ve günümüzdeki haritayı şekillendirmiştir. İngiltere ve Fransa arasında imzalanan ve Rusya’nın da dahil olduğu bu anlaşmanın asıl adı ‘Küçük Asya Anlaşması’dır (Akyılmaz, 2019: 637; Bilgin, 2016: 36).

İngiltere, savaş sonrası Arap topraklarında bağımsızlık vaat ettiği Mekke Şerifi Hüseyin ile Mısır Valisi McMahon aracılığıyla yürüttüğü mektuplu görüşmelerde,¹⁹ Filistin konusunu net bir sonuca bağlamaktan ısrarla kaçınmıştır. Ancak Araplar Filistin’e yönelik taleplerini ısrarla sürdürmeye devam etmişlerdir (Kemiksiz, 2016: 136).

Harita 1.1: Sykes-Picot Anlaşmalarına Göre İtilaf Devletleri Arasında Paylaşılan Topraklar

Kaynak: Olcay, 1981: 59.

Bu dönemde İngiltere'nin Filistin bölgesi ile ilgili politikası Siyonist Dernekleri Federasyonu Başkanı Lord Rotschild'in²⁰ girişimlerinden etkilenmekteydi (Erhan ve

¹⁹ Şerif Hüseyin, Arap dünyası üzerindeki düşüncelerini gerçekleştirmek maksadıyla, Osmanlı Devleti ile savaş halinde bulunan İngiltere'yle anlaşma yoluna gitmiş ve İngiltere ile de temaslarını da İngiltere'nin Mısır'daki Yüksek Komiseri Henry McMahon ile yürütmüştür. Şerif Hüseyin ile McMahon arasında Temmuz 1915'ten Mart 1916 tarihine kadar birtakım mektuplaşmalar gerçekleşmiştir (Armaoğlu, 1994: 26).

²⁰ Rothschild'ler, 1743 doğumlu Alman Yahudi Meyer Amschel Rothschild'le başlayan banker sülalesidir (Arı, 2012: 252). Rothschild ailesi 18.yüzyılın sonlarından başlayarak Avrupa'nın çeşitli merkezlerinde bankalar kuran

Kürkçüoğlu, 2001: 635). Bu etkilenmeyle birlikte İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Arthur James Balfour, 2 Kasım 1917’de Lord Rotschild’e gönderdiği ve aşağıda verilen mektupta İngiltere’nin Filistin’de Yahudi halkı için ulusal bir yurdun kurulmasını kabul ettiğini bildirmiştir:

“İngiltere Dış İşleri Bakanı’ndan bir İngiliz Siyonist’e.

Bu tarihte İngiltere’nin Filistin’de hiçbir yetkisi yoktu.

Sevgili Lord Rotschild, Yahudi Siyonist beklentilerle uyum gösteren aşağıdaki bildirinin Majestenin Hükümeti tarafından bakanlar kuruluna sunulduğunu ve kabul edildiğini bildirmekten zevk duyarım. Majestelerinin Hükümeti Filistin’de Yahudi halk için ulusal bir yurt kurulmasının lehindedir ve bu amaca ulaşılabilmesi için gerekenleri elinden geldiğiyle yapacaktır, Filistin’de bulunan Yahudi olmayan toplumların medeni ve dinsel haklarına yönelik hiçbir tarafsızlığa ve herhangi bir ülkedeki Yahudilerin sahip olduğu haklara ve siyasal konuma halel getirilmesine meydan verilmeyeceğinin bilinmesi gerekir. Bu bildiriye Siyonist Federasyona iletirseniz size müteşekkirim olurum.

Saygılarımla. Arthur James Balfour” (Halloum, 1989: 160).

İngiltere’nin Filistin topraklarında kurulacak olan Yahudi Devleti’ni onayladığını belirtmesinden sonra bu deklarasyonu Fransa, İtalya ve ABD kabul edip onaylamışlardır (Tekin, 2014: 120). Yahudilerin 1882’de Rusya’da ortaya çıkan Anti-Semitizm yani Yahudilik dinine, ulusuna, değerlerine ve kültürüne duyulan düşmanca tavırların bütünü karşısında Filistin’e göç etmeleri ile başlamış ve Theodor Herzl’in²¹ 1896’da yayınladığı *Yahudi Devleti* adlı eseri ile hızlanmış olan Siyonizm hareketi,²² Dünya Siyonist Teşkilatı’nın Theodor Herzl’in 1897’de İsviçre’nin Basel kentinde I. Siyonist Kongresi’nde kurulmasıyla birlikte zengin ve nüfuzlu Yahudilerin büyük devletler nezdinde teşebbüsleri daha da artırmıştır (Armaoğlu, 1999: 199). Sonuçta tarihe Balfour Deklarasyonu olarak geçen mektubun yayınlanmasıyla birlikte, bağımsız bir Yahudi Devleti’nin kurulmasına yönelik önemli bir adım atılmıştır. Bu adım, Filistin bölgesine hızlı bir Yahudi göçünü başlatmasının yanında birçok sorunu da beraberinde getirmiştir.

Tablo 1.1.Filistin’deki Demografik Yapının Yıllara Göre Gelişimi

Alman kökenli Yahudi ailesidir. 19.yüzyıldan itibaren Rotschild’ler modern tarihin en büyük servetini oluşturmuşlardır. Bugün de bu güçlü konumları devam etmektedir (Akyılmaz, 2019: 639).

²¹ Theodor Herzl 2 Mayıs 1860 tarihinde Budapeşte’de doğmuştur. 3 Temmuz 1904 tarihinde Avusturya’da ölmüştür. Viyana Üniversitesi’nin Hukuk Fakültesinde hukuk öğrenimini görmüş ve avukatlık belgesini almıştır. Sonrasında ise, gazeteciliğe başlamış ve Paris başyazarı olmuştur. Paris’te Musevi Dreyfus subayının olayı, Herzl’i İsrail devleti fikrine yöneltmiştir. İsrail toplumu arasında milli bir bilinç temin etmek üzere çeşitli kongreler düzenlemiştir. Bu kongrelerden ilki 1897 yılında Basel’de yapılmıştır. Dünyanın çeşitli yerlerinden gelen İsraillilerin delegeleri ile İsrail devleti fikri kongresi gerçekleşmiş ve Herzl, bu kongrede İsrail toplumunun önderlerinin lideri olmuştur (Özyurtkan, 2006: 152).

²² Avrupa’da Yahudileri hedef alan baskılara karşı gelişen ve 19.yüzyılın ikinci yarısında doğu ve orta Avrupa’da ortaya çıkan ve Filistin’de ulusal bir Yahudi devleti kurmayı hedefleyen Yahudi hareketidir (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2001: 201).

Yıllar	Yahudi Nüfusu	Genel Nüfus	Oran
1882	24.000	600.000	%4
1914	85.000	815.000	%10
1922	84.000	836.000	%10
1931	174.000	1.207.000	%14
1935	443.000	1.843.000	%24
1947	589.341	1.908.775	%30
1948	650.341	2.000.000	%33

Kaynak: (Turan, 2003: 164).

24 Nisan 1920 tarihinde San Remo Konferansı'nda Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu'daki toprakları İngiltere ve Fransa arasında yeniden paylaşılmıştır. Buna göre Suriye ve Lübnan Fransız Mandasına; Filistin, Ürdün ve Irak ise İngiliz Mandasına verilmiştir. Böylece Sykes-Picot Anlaşması ile oluşmuş olan Filistin üzerindeki belirsizlik durumu ortadan kalkmıştır (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2001: 636). Filistin'in İngiliz Mandasına verilmesiyle birlikte, İngilizler Filistin yönetiminin kilit noktalarına, Siyonizm'e ilgi duyan ve destekleyen Yahudi asıllı kişileri atamıştır. Örneğin Filistin Mandası Yüksek Komiserliği'ne Herbert Samuel, Göçmen Dairesi Başkanlığı'na Albert Hyamson, Hükümet Genel Sekreter Yardımcılığı'na Nax Nurock, başsavcılığa Normen Bentwinch getirilmiştir. Bu durum bölgede Yahudi unsurlarının hızlı bir şekilde ilerleyip güçlenmesine ve bölgede nüfuslarının artmasına olanak tanımıştır (Turan, 2003: 163). Yahudilerin Filistin bölgesine giderek çoğalan göçleri, yerli Arap halkı endişelendirmiş ve bu durumdan dolayı çeşitli karışıklıklar ortaya çıkmıştır (Dursun, 1995: 52). Özellikle 1929'dan itibaren Filistin mandasında başlayan aksamalar neticesinde Yahudiler, Filistin'de azınlık olarak yaşamak istemediklerini, buna karşılık Araplar ise Yahudilere azınlıktan öte bir hak verilmeyeceğini belirtmiş ve her türlü iş birliğini reddetmişlerdir (Gürun, 1983: 297-298).

Arapların bu tepkisi 1929 yılında ayaklanmaya dönüşünce İngiltere, Filistin'de yeni bir çözüm arayışına girişmiş ve Passfield Beyaz Kitabı adını alan rapor yayınlamıştır. Sidney Webb (diğer adı Lord Passfield) tarafından Filistin sorununa bir çözüm bulmak amacıyla hazırlanan, Arapları destekleyen ve Arap görüşlerini benimseyen tek belge olan bu rapor gerek İngiltere'deki gerekse dünyadaki bütün Yahudilerin tepkisine neden olmuştur. Bu tepkilerin artması üzerine Başbakan McDonald, Yahudi göçleri ve toprak konusunda daha ılımlı ve ümit verici ifadelerin yer aldığı bir mektup yayınlamak durumunda kalmıştır.

Mektubun yayınlanmasından sonraki yıllarda (1931-1935) Yahudilerin göçleri ve Filistin'deki toprakları daha da artmıştır (Armaoğlu, 1994: 53-54). 1936 yılında yaşanan Arap ayaklanmasında ise, İngiliz Hükümetinin tayin ettiği Peel Komisyonu²³, Filistin bölgesinin Araplar ile Yahudiler arasında bölünmesini tavsiye etmiştir, ancak bu tavsiye hem Araplar hem de Museviler tarafından kabul edilmemiştir. Sonrasında ise, İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla İngiltere'nin bu tavsiye planı rafa kaldırılmıştır (Gürun, 1983: 297-298). İngilizler, zaman zaman askeri güç kullanarak, bazen de bu sorunlara çözüm getireceğine inandıkları Beyaz Kitap'lar yayınlarak Filistin'de ortaya çıkan meseleleri ortadan kaldırmaya çalışmışlardır. Ancak İngiliz yönetiminin sunduğu çözüm yolları ne Yahudi toplumunu ne de Arap toplumunu ve liderlerini tatmin etmemiştir (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2001: 636).

Araplar ile Yahudiler arasındaki çatışmaların giderek şiddetlenmesi üzerine İngiltere, Filistin'deki durumun daha da kötüye gitmesini engellemek için 1939²⁴ yılında bölgeye yapılacak olan Yahudi göçlerini (Armaoğlu, 1999: 484) ve Yahudilere toprak satışını sınırlandırmıştır. Araplar, İngiltere'nin bu kararından memnun olurken, Yahudi Ajansı *milyonlarca Yahudi Nazi zulmü altında inlerken* alınan bu kararı protesto ettiklerini belirtmiştir (Armaoğlu, 1994: 62-63). Yahudiler, bu davranışından sonra İngiltere'ye karşı tutumlarını gözden geçirmeye başlamışlardır. İkinci Dünya Savaşı sürecinde İngiltere'yi zor durumda bırakacak davranışlardan kaçınan Yahudiler, savaşın bitimiyle birlikte İngilizlere karşı harekete geçmişlerdir. Hagana²⁵, Irgun²⁶ ve Stern²⁷ gibi örgütler kanlı eylemlerde²⁸

²³ Eski Hindistan İşleri Bakanlarından Lord William Robert Peel başkanlığında kurulan komisyondur. Peel Komisyonu'nun hazırladığı rapora "*Taksim Raporu*" da denilmektedir (Armaoğlu, 1994: 54-55).

²⁴ İngiltere'nin, kendisinin hazırlayacağını ifade ettiği formül, İngiltere Sömürgeler Bakanı Malcolm Mac Donald'ın hazırladığı *The Mac Donald White Paper* ya da resmi adı ile *British Policy on Palestine* olan 17 Mayıs 1939 tarihli resmî belgeyle açıklanmıştır. Bu belgeye göre İngiltere, on sene içinde Filistin'e bağımsızlık verecek, bağımsız bir Filistin kurulacaktı. Bunun için hem Arapların hem de Yahudilerin Filistin idaresine katkıları artarak sağlanacaktı. Bağımsız Filistin devletinin kurulması, iki toplumun karşılıklı iş birliği zihniyetine bağlı olacaktı. Öte taraftan bu belge ile İngiltere, Nisan 1939 itibarıyla, beş sene içinde 75.000 Yahudi'nin Filistin'e göçmesine müsaade edecekti. Ayrıca İngiltere, Filistin'e yapılacak kaçak Yahudi göçlerini engellemek için gereken önlemleri almaya kararlı olduğunu da belirtmekteydi. Mac Donald Beyaz Kitabı, beş sene için 75.000 Yahudinin göçünü öngörerek Yahudilere bir taviz verse de, toprak satın alma açısından oldukça ağır sınırlamalar getirmekteydi. Bu belge, Filistin'i A, B ve C diye üç bölgeye ayırarak "A" bölgesini Araplara ayırıp burada Yahudilerin toprak satın almasını kesinlikle yasaklamıştı. Bu bölge oldukça geniş tutulmuştu. "B" bölgesinde Yahudilerin toprak satın almaları ancak bazı şartlara ve İngiliz yüksek komiserinin iznine bağlanmıştı. Keza bu bölgede Arapların toprak satın alması serbestti. Yahudiler, Hayfa körfezinden güneye doğru uzanan ve kıyı şeridini ihtiva eden "C" bölgesinde toprak satın almada tamamen serbesttiler. Ne var ki bu bölge Filistin'in ancak %5'ini teşkil etmekteydi. Böylece Filistin'in %95'inde Yahudilerin toprak satın almaları yasaklanmış olmaktadır (Özmen, 2006: 178-179).

²⁵ 1920'de kurulan Haganah, savunma anlamına gelmektedir. Filistin Araplarının manda yönetimine karşı mücadelesi sırasında, Yahudilerin kendilerini savunmak için kurdukları bir çeşit askeri örgüt. İsrail bağımsız olduktan sonra Haganah, *İsrail Savunma Kuvvetleri* adını almıştır (Armaoğlu, 1994: 47-48).

bulunmuşlardır (Turan, 2003: 169). Yaşanan gelişmeler neticesinde sorunların çözümünden ziyade giderek artması akabinde İngiltere, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Filistin konusunu 1947 Şubat'ında BM'nin gündemine getirmiştir. İngiltere bu hamlesiyle birlikte kendisini uzun yıllardır uğraştıran Filistin sorunundan kurtulmayı amaçlamıştır.

BM Genel Kurulu, 15 Mayıs 1947'de BM Filistin Özel Komisyonu'nu (UNSCOP) kurarak, komisyon üyesi olan Avustralya, Kanada, Çekoslovakya, Guatemala, Hindistan, İran, Hollanda, Peru, İsveç, Uruguay ve Yugoslavya'nın Filistin bölgesine gidip çalışmalar yapmasına ve ayrıca konu ile alakalı rapor hazırlamasına karar vermiştir (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2001: 637). Alınan karar ile birlikte komisyon üyeleri Filistin'e giderek ivedilikle çalışmalara başlamışlardır. Ancak bu çalışmalar esnasında Arap siyasi liderleri komisyon üyeleriyle görüşmeyi reddetmiş; Yahudi tarafı ise bu durumu uluslararası kamuoyunda davalarını desteklemeye ikna etmek için bir fırsat olarak değerlendirmiştir (Rogan, 2009: 296-297).

UNSCOP, 31 Ağustos'ta tamamlayıp, 1 Eylül 1947 tarihinde teslim ettiği raporunda, Filistin sorununun çözümü için komite üyelerinin oy çoğunluğu ile kabul ettikleri Filistin'in Arap Devleti, Yahudi Devleti ve Kudüs Bölgesi olarak üçe taksim edilmesi, aralarında ekonomik birlik tesis edecek Arap ve Yahudi devletlerinin iki yıllık geçiş döneminden sonra bağımsız olması, Kudüs'ün de BM vesayeti altına konmasını öngören çoğunluk planı ile birkaç üye tarafından desteklenen merkezi iktidar altında dışişleri ve savunma politikalarını paylaşan Arap ve Yahudi devletlerinin Federal Filistin Devleti içinde birleşmelerini tavsiye eden azınlık planını sunmuştur (Armaoğlu, 1994: 85). 29 Kasım 1947'de yapılan oylama²⁹ neticesinde Genel Kurul, Filistin'in Arap ve Yahudi devletlerine bölünmesini ve Kudüs'ün uluslararası statü kazanması gerektiğini savunan çoğunluk planını kabul etmiştir (Cleveland, 2004: 293). Filistin'in taksimini karar altına alan BM Genel kurulunun oturumundan sonra

²⁶ Lideri Razi el-Zar, Siyonist ve Revizyonistlerin kurduğu terör örgütüdür. Asıl ismi, Irgun Levmi'dir (Süslü, 2016: 78).

²⁷ İbranice baş harfleriyle Lehi (Lohamei Herut Yisrael, İsrail Özgürlük Savaşçıları) olarak bilinen bu ayrılıkçı grup, lideri Avraham Stern'den dolayı Stern Gang olarak bilinmektedir (Rogan, 2009: 293).

²⁸ İsrail başbakanı olacak Menahem Begin liderliğindeki Irgun örgütü İngiltere'nin genel karargâhı olarak kullandığı Kudüs'deki Kral David Oteli'ni havaya uçurarak birçok kişinin ölmesine sebep olmuştur. Bunun dışında bombalama ve suikast eylemlerinde de bulunmuşlardır (Turan, 2003: 169).

²⁹Çoğunluk planının taksim teklifi lehinde şu ülkeler oy verdi: Avustralya, Belçika, Bolivya, Brezilya, Beyaz Rusya Sovyet Cumhuriyeti, Kanada, Kosta Rika, Çekoslovakya, Danimarka, Dominik Cumhuriyeti, Ekvator, Kanada, Fransa, Guatemala, Haiti, İzlanda, Liberya, Lüksemburg, Hollanda, Yeni Zelanda, Nikaragua, Norveç, Panama, Paraguay, Peru, Filipinler, Polonya, İsveç, Ukrayna Sovyet Cumhuriyeti, Güney Afrika Birliği. SSCB. ABD. Uruguay ve Venezüella. Şu ülkeler ise taksim planının aleyhindeydiler: Afganistan, İran, Irak, Küba, Mısır, Yunanistan, Hindistan, Lübnan, Pakistan, Suudi Arabistan, Suriye, Türkiye ve Yemen. Çekimser devletler ise: Arjantin, Şili, Çin, Kolombiya, El Salvador. Habeşistan, Honduras, Meksika, Büyük Britanya ve Yugoslavya (Hollstein, 1975: 213-214).

özel bir toplantı yapan Arap ülkeleri heyeti, basına beyanatta bulunarak şu açıklamayı yapmışlardır:

“Biz dünya vicdanının bizimle olduğuna kuvvetle inanıyoruz. Şunu da biliyoruz ki Araplara reva görülen bu haksızlığın önü alınmak üzere bir şey yapılmadığı takdirde mutlak surette görülecek neticeler karşısında dünya vicdanının hoşgörü ile hareket etmeyeceğine de inancımız vardır. Filistin’in taksimi hakkındaki karar, büyük bir baskı altında verildiğinden iki katlı hükümsüzdür” (“Filistin’in Taksimi Arapları Kızdırdı”, [1947], Cumhuriyet, 3).

Harita 1.2.: Taksim Planına Göre Yahudi ve Arap Devletleri ile Kudüs'ün Durumu.

Kaynak: Karaman, 1996: 96.

Taksim planı her ne kadar Arap ülkeleri arasında hükümsüz olarak değerlendirilmiş olsa da BM’de yer alan devletlerin çoğunluğunun kabul ettiği ve büyük kısmı verimli arazi olmak üzere Filistin topraklarının % 56,47’sini Yahudilere veren (Karaman, 1996: 96) taksim planının onaylanmasıyla birlikte Filistin’de kendi devletlerini kurabilmek için gereken izni almışlardır. Böylece Yahudiler, uzun yıllardır vermiş oldukları mücadelede önemli bir adım

atmayı başarmışlardır. Karardan sonra BM Heyeti, Filistin'e gelerek İsrail'in sınırlarını tespit çalışmalarına başlamışlardır (Uğur, 1983: 106). Yahudiler parçalanmayı memnuniyetle karşılarken (Mansfield, 2012: 337) Arap dünyası taksim kararına büyük tepki göstermiş ve uygulanmaması için gereken tüm tedbirleri alacaklarını açıklamıştır. Bununla birlikte Arap Birliği de Filistinli Araplara yardım etmek için Filistin'e gönüllüler göndereceğini belirtmiştir. Sonrasında taksim kararının duyulması neticesinde, Araplar ile Yahudilerin birlikte yaşadıkları kentlerde toplumlar arası çatışmalar başlamış³⁰ ve hızla yayılmıştır (Kemiksiz, 2016: 144).

BM taksim planının onaylanması, Türkiye'nin Ortadoğu politikası açısından bir dönüm noktası olmuştur. Türkiye bu tarihe kadar İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan genel durum içinde, güvenlik endişeleri sebebiyle Ortadoğu ile yoğun bir ilişki içinde değilken bu gelişmeler üzerine politikasını değiştirerek Ortadoğu bölgesi ile yakın bir temas içerisine girmeye başlamış, Mart 1946'da Irak'la ve Ocak 1947'de Ürdün'le dostluk anlaşması imzalamıştır (Özmen, 2006: 181).

BM'nin kurucu üyelerinden biri olan Türkiye, bu oylamada taksim planının aleyhinde oy kullanmıştır. Türkiye takındığı bu tavırla yıllardan beri devam eden *bölgesel çatışmalardan uzak kalma* politikasından vazgeçmiş ve Ortadoğu bölgesinin en trajik çatışmalarından olan Arap-İsrail çatışmasında taraf olmak durumunda kalmıştır. Türkiye'nin bu tavrı Ortadoğu'da bir nebze olsun sempati kazanmasına yol açmış ve bu bağlamda bölgedeki imajına katkı sağlamıştır (Pinar, 2018: 687; Özmen, 2006: 181). Türkiye'nin takındığı tavrı neticesinde Suriye Cumhurbaşkanı Şükrü El-Kuvvetli, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye bir telgraf çekerek teşekkürlerini bildirmiştir ("Bütün Arap Şehirlerinde Dün Halk Ayaklandı" [1947], Cumhuriyet, 1).

Türkiye'nin Arap ülkeleriyle birlikte taksim kararına karşı çıkışındaki etkenler arasında Yahudi devletinin kurulmasının bölgede gerginliği artırabileceği düşüncesi ve

³⁰ Paylaşma planının kabul edildiği 29 Kasım 1947'den, İngiltere'nin Filistin'i boşalttıkları 14 Mayıs 1948 tarihine kadar geçen zaman zarfında iki kesim arasında kanlı bir hakimiyet mücadelesi yaşanmıştır. Paylaşma planı sayesinde daha fazla toprağa sahip olan Siyonistler, Yahudi bölgesindeki güçlü Arap azınlığa yıldırma politikası uygulayarak terk etmeye zorlamışlar ve bununla da kalmayarak amaçlarına ulaşabilmek için daha da ileri giderek kanlı eylemlere girişmişlerdir. Irgun terör örgütü 400 kişinin yaşadığı *Deir Yasin* köyüne girerek yaşlı, kadın, çocuk demeden birçok insanı katletmişlerdir. Sonrasında ise Deir Yasin katliamını, *Kataman* katliamı takip etmiştir. Bu katliamlar neticesinde binlerce Filistinli bir daha dönemeyecekleri evlerini terk etmeye başlamışlardır (Turan, 2003: 178-179).

kurulan devletin Sovyet yanlısı olabileceği³¹ endişesi vardır (Özcan, 2001: 159-160). Sonrasında Türkiye'nin bu endişe hali, İsrail'in bağımsızlığını ilan etmesi ve SSCB'nin İsrail'i tanımasıyla birlikte daha da artmıştır. İsrail'in kurulması Ortadoğu'daki sorunların çözümünden ziyade, bölgedeki problemleri çözümsüzlüğe sürükleyen bir gelişme olarak görülmüştür (Tür, 2007: 248).

BM'nin kararı üzerine İngiltere, yaptığı açıklamasıyla 15 Mayıs 1948 tarihinden itibaren Filistin'deki kuvvetlerini çekeceğini ilan etmiştir. Bu çekme işlemi tamamlanmadan bir gün önce de David Ben Gurion³² başbakanlığında Tel-Aviv'de toplanan (Armaoğlu, 1999: 486) Filistin Yahudi milletinin temsilcileri ve Yahudi Konseyi üyeleri, İsrail adını taşıyacak olan Yahudi devletinin kuruluşunu ilan ettiklerini açıklamışlardır. İlan ettikleri beyannamede Yahudi devletinin bütün Yahudi muhacirlerine açık olacağı, tüm nüfusun gelişmesinin korunacağı, Yahudi peygamberlerin telkin ettikleri adalet ve hürriyet esaslarına dayanarak bütün yurttaşlar için toplumsal ve siyasi adaletin kurulacağı bildirilmiştir. Ayrıca BM Kurulu Anayasasına tam manasıyla bağlı kalacaklarını ifade eden üyeler, BM Kurulu üyeliğine de kabul edilmeyi istediklerini belirtmişlerdir ("Yahudi Devleti'nin İlanı" [1948], Cumhuriyet, 3).

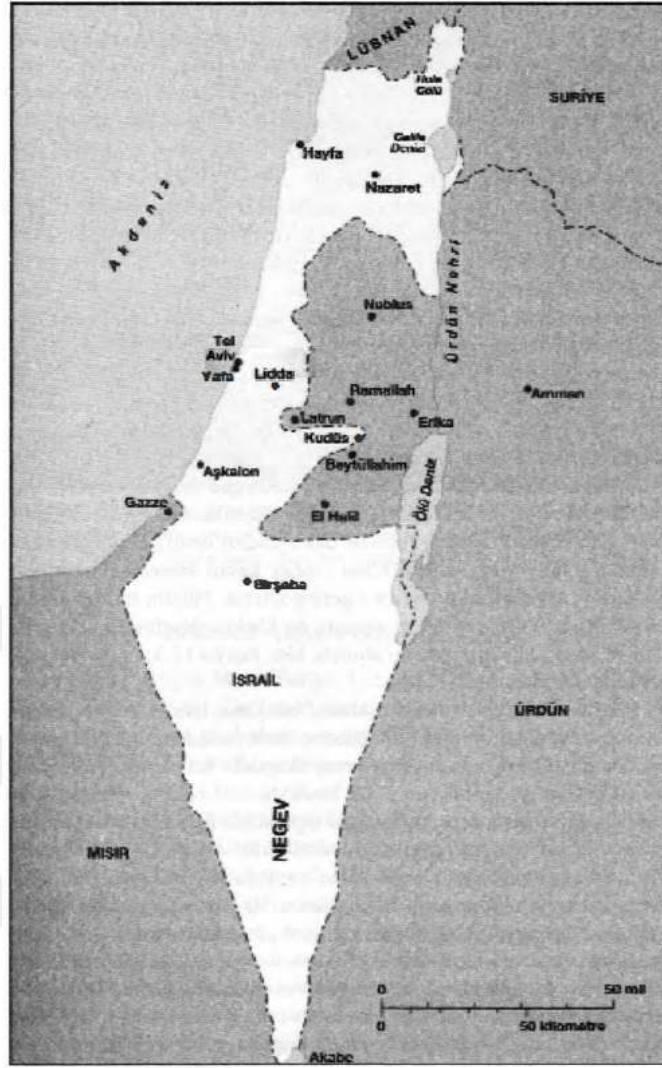
Yeni devleti ilk tanıyan ülkeler ABD ve SSCB olmuştur (Dursun, 1995: 53). Türkiye ise, Filistin'de bir Arap devleti olmaksızın kurulan İsrail Devleti'ni endişe ve ihtiyat ile karşılamakla birlikte (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2001: 639) "bekle-gör" politikası izleyerek, 1948 Arap-İsrail Savaşında tarafsız kalmayı tercih etmiştir. Her iki tarafın yanında da savaşa girmeyen Türkiye, vatandaşlarının da savaş bölgesine gitmesine engel olmuştur (Özcan, 2001: 160). Taksim kararının alınmasından sonra bölgede başlayan çatışmalar, İsrail devletinin kuruluşunu ilan etmesiyle birlikte yerini büyük bir savaşa bırakmıştır. İsrail devleti kurulur kurulmaz ertesi gün Mısır, Ürdün, Suriye, Lübnan ve Irak kuvvetlerinin İsrail'in üzerine

³¹ Buradaki Yahudi grupların siyasi görüşleri de etkili olmuştur. Filistin'deki Yahudi grupların büyük kısmının sosyalist/komünist eğilimde olması ve İşçi Siyonizm'inin baskın ideoloji halinde bulunması kurulabilecek bir İsrail devletinin Sovyetler'e yakın olabileceğinin işaretleri olarak algılanmıştır (Tür, 2007: 248).

³² David Ben Gurion 1886 yılında Polonya'da dünyaya gelmiştir. Ben Gurion, babasının yolunu takip ederek Siyonist örgütlerin içinde faaliyet göstermeye başlamıştır. Henüz yirmi yaşlarında iken o dönem Osmanlı toprakları olan Filistin'e göç eden ben Gurion o dönemde Osmanlı topraklarında gizli faaliyet gösteren Sion Çalışanları örgütünde etkin bir rol oynamıştır. Birinci Dünya Savaşı ile birlikte İngilizlerle iş birliği içine giren Siyonist örgütün önde gelenlerinden olan Ben Gurion, dönemin iktidarı tarafından yurtdışına sürgüne gönderilmiştir. New York'a gittikten sonra burada da Siyonist faaliyetlerine devam etmiştir. Özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere Dışişleri Bakanı Arthur Balfour'un geliştirdiği deklarasyona uygun olarak faaliyetlerini hızlandırmıştır. 1934 yılında İsrail'e geri dönerek, bugünkü İsrail gizli servisi Mossad'ın ilk nüveleri olan Yahudi Ajansı'nı kurmuştur. Bu ajans İsrail devletinin kurulmasında önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Sonunda da Mayıs 1948'de İsrail'in ilk başbakanı olarak İsrail'in kuruluş belgesini tüm dünyaya deklare etmiştir. İki dönem İsrail başbakanı olan Ben Gurion 1973 yılında ölmüştür (Arı, 2012: 279).

yürümeye başlamasıyla birlikte Araplar ile Yahudiler arasında Arap-İsrail Savaşı başlamıştır (Armaoğlu, 1999: 486).

İsrail Kuvvetleri Ben Gurion'un komutasında, Yahudi devletinin varlığı için büyük bir mücadeleye girişerek, Haziran'daki BM ateşkesine kadar Arap saldırılarını, Kudüs hariç bütün cephelerde püskürtmeyi başarmışlardır. İsrailliler 9- 18 Temmuz tarihleri arasında yaşanacak bir sonraki savaşta Haganah'ın ordusunu iki katına çıkartmış ve Avrupa'dan hafif silahlar, ağır malzeme ve hatta birkaç uçak alarak ateş gücünü önemli ölçüde artırmıştır (Cleveland, 2004: 297). Araplar tarafına bakıldığında ise, Filistin'e girilmesi Arap Birliği'nin oy birliği ile almış olduğu bir karar olmasına rağmen Arap devletleri arasındaki birlik görünüşten ibaretti (Mansfield, 2012: 338). Aralarında işbirliği ve eşgüdüm olmayan Arap orduları, sayıca İsrail kuvvetlerinden üstün olmalarına rağmen önemli bir başarı sağlayamamıştır (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2001: 639). Ocak 1949'a kadar süren Arap-İsrail Savaşında, Arapların ağır bir yenilgiye uğramış ve sonrasında İsrail ile Arap ülkeleri arasında yapılan müzakereler neticesinde çatışmalara son verilmiştir (Armaoğlu, 1999: 486; Akşin, 2018: 307). Arap devletleri ile İsrail arasında yapılan bu ateşkesler, barış antlaşması anlamına gelmemekle birlikte, Arapların İsrail'i tanıdığı yönünde bir izahı da bulunmamaktaydı. Bu ateşkesler, sadece taraflar arasındaki sınırları sabit duruma getirmekteydi. Filistin bu durumda İsrail, Mısır ve Ürdün arasında paylaşılmış oluyordu (Cleveland, 2004: 297). Harita 1.3.'te de görüldüğü üzere Arap devletleri ile İsrail arasında geçen bu savaş neticesinde, Yahudiler taksim planı ile Filistin'de elde ettiği topraklardan daha fazlasını siyasi ve askeri mücadeleler ile kazanmıştır.

Harita 1.3.: Arap İsrail Savaşları sonrasında Yahudilerin Elde Ettiği Topraklar

Kaynak: Cleveland, 2004: 298.

Arap devletleri ve İsrail arasında savaşın başlaması üzerine BM, savaşı sonlandırmak ve barışı tesis etmek için acilen toplantı düzenlemiştir. Yapılan toplantı neticesinde BM'nin her iki tarafa, 29 Mayıs'ta ateşkes çağrısında bulunması üzerine 11 Haziran 1948 tarihinde ateşkes yürürlüğe girmiştir. Bu süreçte Kont Folke Bernadotte çatışmanın resmi arabulucusu olarak tayin edilip kendisine Filistin'de barışı sağlama görevi verilmiştir (Rogan, 2009: 313-314). İsveçli asker, diplomat ve insan hakları savunucusu olan Bernadotte 11 Haziran'dan 9 Temmuz'a kadar ateşkes için Arap ve İsrail tarafını uzlaştırmaya çalışırken 29 Haziran'daki görüşmeler sırasında Kudüs'ü Araplara bırakmak istemesi nedeniyle 17 Eylül 1948'de Stern örgütü tarafından öldürülmüş, yerine Amerikalı Ralph Bunche atanmıştır (Arı, 2012: 280).

Kont Bernadotte öldürülmeden bir gün önce BM'ye gönderdiği raporunda, tarafları uzlaştırmayı amaçlayan bir plan teklif etmiştir. Bu plana göre, İsrail adı ile bir Yahudi devletinin varlığı kabul edilmeli ve bu devletin sınırları ya tarafların anlaşması ile ya da BM tarafından belirlenmeli idi. Kudüs şehri ise özel ve ayrı bir statüye kavuşturulmalı ve savaş sebebiyle yurtlarından ayrılan insanların yurtlarına geri dönmeleri sağlanmalıydı. Ayrıca Bernadotte, İsrail'in sınırlarının nasıl olması gerektiği hususunda da bazı tavsiyelerde bulunmuş ve Filistin sorunu için bir Uzlaştırma Komisyonu kurulmasını önermiştir. Bernadotte'in planı ve teklifleri BM Genel Kurulu'nda tartışılmış; bu tartışmalar neticesinde (Armaoğlu, 1994: 98-99) ve Arap-İsrail Savaşı devam ettiği sırada BM Genel Kurulu 12 Aralık 1948 tarihinde ABD, Fransa ve Türkiye temsilcilerinden oluşan Filistin Uzlaştırma Komisyonu'nun kurulmasına karar vermiştir.

Uzlaştırma Komisyonu'nda Türkiye'yi Hüseyin Cahit Yalçın, ABD'yi Mark Ethridge ve Paul Porter, Fransa'yı Claude de Boissagner temsil etmiştir. Komisyonun bu üç devletten oluşması ile ABD'nin Yahudi yanlısı, Fransa'nın tarafsız, Türkiye'nin ise Arap yanlısı bir tutum içinde olması nedeniyle yapılacak olan çalışmaların daha dengeli olması hedeflenmiştir (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2001: 639-641). Oysaki Türkiye'nin Filistin'deki İsrail yanlısı politikasının ilk işareti Aralık 1948'de Arapların karşı çıktığı ve aleyhine oy kullandığı BM Filistin Uzlaştırma Komisyonu'nun kurulması konusundaki kararına Türkiye'nin Batılı devletlerle beraber olumlu oy vermesiyle görülebilir (Tür, 2007: 249). Türkiye'nin Filistin Uzlaştırma Komisyonu üyeliğini, Dışişleri Bakanı Sadak TBMM'de şu sözlerle açıklamıştır:

“Yüksek malûmunuz olduğu üzere Filistin meselesinde herhangi bir karara varamamış olan Birleşmiş Milletler Kurulu Amerika, Fransa ve Türkiye'den müteşekkil bir arabulma komisyonu vücuda getirmiştir. Bu vazifenin bütün ağırlığını takdir etmekle beraber, Yakın Doğu'da sürekli ve tehlikeli bir kargaşalık yuvası olmak istidadını gösteren Filistin'de adaletli ve temelli bir nizam kurulması için Türkiye elinden gelen gayretleri harcamaya hazırdır. Bu ehemmiyetli dâvada Amerika ve Fransa ile iş birliğimizin verimli olmasını candan dilemekteyiz” (TBMM Tutanak Dergisi, 20 Aralık 1948:154-155).

Batılı devletler ile birlikte Filistin meselesinde adaleti sağlamaya yönelik kendisine aktif bir rol verilen Türkiye'nin yer aldığı Filistin Uzlaştırma Komisyonu, Cenevre'de ilk toplantısını Türkiye'nin delegesi Hüseyin Cahid Yalçın başkanlığında yapmıştır (“Filistin Uzlaşma Komisyonu” [1949], Cumhuriyet, 1). Türkiye, bu komisyondaki görüşmelerde düşünülenin aksine tersi bir politika izleyerek tarafsız bir tutum sergilemiş ve ayrıca

görüşmelerin devam ettiği sırada 28 Mart 1949 tarihinde İsrail'i resmen tanıdığını³³ açıklamıştır (BCA, 30-18-1-2, 118/108/3; T.C. Resmi Gazete, 1 Nisan 1949: 7171).

İsrail devletinin, Türkiye tarafından tanınması Ankara siyasi çevrelerinde büyük bir ilgi uyandırmakla birlikte Ortadoğu'nun barış ve emniyeti bakımından da oldukça önem arz eden bir hadise olarak yorumlanmıştır. Bu tanıma dolayısıyla Lübnan elçisi, Türkiye'nin İsrail devletini tanımasını beklenmedik bir gelişme olarak değerlendirirken, Türkiye'nin Müslüman bir ülke olmasından ötürü hadisenin öneminin bir kat daha arttığını belirtmiş ve son olarak bu durumun, Türkiye'nin Ortadoğu siyasetinde bir değişiklik oluşturmayacağını ümit ettiğini sözlerine eklemiştir. Ürdün elçisi Emir Hüseyin Nasır ise, Türkiye'nin İsrail'i tanımasının kendi siyasetini alakadar eden bir konu olduğunu ve bu kararın leh ve aleyhinde şimdilik bir şey söylemeyi uygun bulmadığını açıklamıştır ("Türkiye'nin İsrail Devleti'ni Fiilen Tanınması" [1949], Akşam, 1).

Türkiye'nin İsrail devletini tanıması, Yahudiler arasında büyük bir sevinç ve memnunlukla karşılanmıştır. Tanıma kararının duyulması üzerine bazı zengin Museviler, İsrail Konsoloslugu yapmak üzere Gümüşsuyu'ndaki Alman Sefarethesini satın almaya yönelik girişimlere başlamıştır. Eğer ki burası satın alınmadığı takdirde, Bankalar Caddesinde büyük bir binada ikamet eden otuz Musevi ailesi, oturdukları binayı derhal tahliye edeceklerini bildirmişlerdir. Ayrıca İsrail'in resmen tanınmasının iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin gelişmesinde önemli rol oynayacağı belirtilmiştir ("İsrail'i Tanınmamız Musevileri Sevindirdi" [1949], Cumhuriyet, 1).

Türkiye'nin bu tavrı sergilemesinde üç temel neden vardı. Birincisi, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında izlemeye çalıştığı Batı yanlısı dış politikası, ikincisi İsrail'in SSCB uydusu olabileceği yönündeki eleştirilerin anlamsız olduğu, son olarak da Türkiye'de hükümetin Arap yanlısı politikasına artan biçimde eleştirilerin yoğunlaşması olmuştur. Bu nedenler, Arap devletlerine karşı olumsuz bakış açısı ile birlikte, İsrail'in tanınması kararının alınmasını sağlamıştır (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2001: 641). Filistin Uzlaştırma Komisyonu'nun çalışmalarına tekrar bakıldığında, Komisyonun çalışmalarını yoğun bir şekilde devam ettirdiği 1949-1952 yıllarında Arap ülkelerinin İsrail ile barış yapabilecek ölçüde güçlü bir iktidara sahip olmadığı görülecektir. Diğer taraftan İsrail ise, Arap kuvvetlerinin bu zayıf durumunu görmüş ve Araplar ile barışmaktan ziyade çatışmalara devam ederek topraklarını daha da

³³ Filistin Uzlaştırma Komisyon üyeliği Türkiye'nin, İsrail ile iyi ilişkiler kurmasını sağlayarak, İsrail'e yönelik kaygıların ortadan kalkmasına ve Türkiye'nin İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülke olmasına katkı sağlamıştır (Baş, 2019: 161).

genişletmeyi hedeflemiştir. Dolayısıyla Uzlaştırma Komisyonu, barış yapmaya gücü olmayanlar ile barış yapmaya isteği olmayanları uzlaştırmaya çalışmış ancak netice alamamıştır (Baş, 2019: 161).

3. ORTADOĞU'DA DARBELERİN BAŞLAMASI (1949-1953)

3.1. Suriye (1949)

3.1.1. Suriye'nin Siyasi Tarihi

Uygarlığın ve yerleşik hayatın başlangıcından itibaren, Ortadoğu'da önemli bir yer tutan Suriye, tarihin her döneminde çeşitli devletlerin rekabet sahası olmuştur. Eski Yunanlıların *üç kıtanın buluştuğu yer* olarak ifade ettikleri Suriye, bu özel konumu sebebiyle kısa zaman içerisinde medeniyet ve ticaretin merkezi haline gelmiştir. MÖ 4000'lerde Mısırlıların Lübnan ve Amanos Dağlarını özellikle sedir ağacı, altın ve gümüş için ham madde kaynağı olarak kullanmalarından sonra Suriye toprakları önem kazanmaya başlamıştır. Bu önemin yıllar içerisinde giderek artmasıyla birlikte önce Sümerler, ardından da Ebla ve Akad İmparatorlukları Suriye topraklarında egemenlik yarışına girmişlerdir. Bu yarışın yüzyıllar boyu devam etmesi neticesinde Suriye Bölgesi önce Mısır, Hitit, Asur ve Kenan Medeniyetleri, ardından MÖ 4. yüzyılda Büyük İskender ve MS 20 yılında Roma İmparatorluğu sınırlarına dahil edilmiştir. Zaman içerisinde Suriye toprakları, çeşitli medeniyetlerin harmanlandığı bir coğrafya haline gelmiştir (Dağ, 2013: 13).

Yazıcı'nın ifadesiyle, *Arabistan'ın kendi kendini fethi ile şeklinde başlayan İslam fetihleri*, 633 yılından itibaren hızlı bir şekilde merkezden çevreye doğru yayılmaya başlamıştır (Yazıcı, 1992: 2). İslam'ın Arap coğrafyasında yayılma mücadelesinin verildiği bu dönemde, başkumandanlığını Halid b. Velid'in yürüttüğü Ecnadeyn Savaşı'nda 80.000 kişilik Bizans ordusuna karşı kazanılan büyük zafer ile birlikte Filistin ve Suriye'nin kapıları Müslümanlara açılmıştır (Tomar, 2009: 546). Suriye, Müslüman hakimiyetine girmesiyle, önceki dönemlerden miras aldığı Helen ve Roma kültürü ile Arap geleneğini kısa zaman içerisinde başarılı bir şekilde birleştirip Emevi Devleti'nin siyasi ve kültürel merkezi haline gelmiştir (Dağ, 2015: 2).

750 yılına gelindiğinde ise ortaya çıkan isyanlar, Emevi Devleti'nin yıkılmasına ve yerini Abbasi Devleti'nin almasına neden olmuştur. Yeni devletin hakimiyetiyle başlayan bu süreçte Bağdat, Abbasi Devleti'nin başkenti seçilmiştir (Yıldırım, 2016: 5). Böylece Suriye, devlet merkezi olmaktan çıkıp Abbasilere bağlı bir eyalet durumuna düşmüştür (Tomar, 2009: 547). Abbasi idaresinde önceliğini kaybeden Suriye toprakları, üç asır boyunca gerek yerel Arap emirlikleri gerekse Selçuklu devletleri arasında bir mücadele alanı haline dönüşmüştür. Selçuklu etkisinin bölgedeki gücünün zaman içerisinde zayıflamasıyla birlikte, yerini Zengi

Devleti almıştır. Nureddin Zengi önderliğindeki Zengi Devleti, 1154 yılına kadar tüm Suriye bölgesinde egemenliğini giderek kuvvetlendirmiştir. Bununla birlikte oluşturmuş olduğu İslam ordusu da Haçlılara karşı oldukça önemli başarılar kazanmıştır (Dağ, 2015: 2).

Nureddin Zengi'nin Mısır üzerine sefere çıkacağı sırada 1174 yılında ani ölümüyle (Gül, 2016: 79) birlikte başlayan taht mücadelesi, Selahaddin Eyyubi'ye Suriye'yi ele geçirme fırsatı sunmuştur. Bununla birlikte 1174'te Mısır'dan Suriye'ye hareket eden Selahaddin Eyyübi Dımaşk, Ba'lebek, Humus ve Hama gibi önemli merkezleri ele geçirdikten sonra 1183'te Halep'i, ardından Hittin Zaferi ile 1187 yılında Kudüs'ü ele geçirmiştir (Tomar, 2009: 549). Selahaddin Eyyubi tarafından kurulan Eyyubiler Devleti, 1260 yılına kadar Suriye'yi yönetmeyi başarmıştır. Ancak bu tarihten sonra Eyyubiler tarafından ülkeye getirilmiş olan askeri kölelerin (Memlukler) oluşturduğu bir Mısır ordusu, Eyyubileri tahttan indirerek, bölgede hakimiyet kurmuştur (Hourani, 2013: 115).

Memluklerin egemenliği döneminde Suriye, 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan ordu içerisindeki çatışmalar ve devamlı artan vergilerle karşı karşıya kalmıştır. Bu durumun giderek şiddetlenmesi üzerine halk isyanları baş göstermiştir. Dönemin Sultanı Kansu Gavri'nin bu isyanları bastırmakta zorluk çekmesi ve bununla birlikte Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerinde gerginleşmesi sonucunda, Suriye toprakları iki büyük devlet arasında çatışma alanı haline gelmiştir. 24 Ağustos 1516 tarihinde Memluklere karşı büyük bir zafer kazanan Osmanlı Sultanı Yavuz Sultan Selim, Suriye'yi Osmanlı topraklarına katmıştır (Tomar, 2009: 550). Suriye'nin, Osmanlı Devleti sınırlarına dahil olmasıyla birlikte sosyal ve ekonomik hayatın gelişmesinin yanı sıra Emevi Devleti döneminden bu yana görmediği huzur sağlanmıştır (Arsel, 1999: 260-290).

19. yüzyıla gelindiğinde ise Suriye, İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı Devleti'nden koparmak için başlattığı mücadelelere sahne olmuştur. Bu mücadelenin başında, misyoner eğitim kurumlarının da tesiriyle Mısır, Lübnan ve Suriye'de yayılmaya çalışan milliyetçilik fikri ön planda tutulmuştur. Özellikle bu dönemde Napolyon'un Mısır'ı işgali, milliyetçilik düşüncesinin yayılmasında önemli rol oynamıştır. Bunların yanında Osmanlı idaresinin başarısız yönetimi de eklenince bölgedeki huzursuzluklar hızlı bir şekilde yayılmaya başlamıştır (Demir, 2011: 693).

3.1.2. Bağımsızlığa Giden Süreç

1876 yılında tahta çıkan İkinci Abdülhamid, Kanun-i Esasi'de Halife³⁴ unvanını tescil ettirmiş ve tüm Müslümanların koruyucusu olduğuna dair hüküm koydurmuştur. Bu durumu, Müslüman ülkeler dolaylı olarak benimsemiş olsa da Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte, Osmanlı Devleti'nin Almanlarla ittifak oluşturup, savaşa katılması neticesinde pek çok Müslüman ülke Osmanlı Devleti'ne ve halifelığe karşı cephe oluşturmaya başlamıştır. Özellikle Hindistan Müslümanları ve Suriye, Irak gibi Arap ülkeleri, Osmanlı padişahlarının halifelik makamını temsil etmemesi gerektiğini savunarak³⁵ Osmanlı Devleti'ne karşı isyana girişmişlerdir (Arsel, 1999: 471). Bu nedenlerin yanında İngiltere'nin, Mekke Emiri Şerif Hüseyin ile gizli anlaşmalar yaparak Araplara bağımsızlık vaadinde bulunması da isyanların başlamasını tetikleyen önemli bir etkidir. Buna göre İngilizler Arapların isyan etmesi karşılığında, Osmanlı Devleti'nin yenilmesi halinde, bu coğrafyada kurulacak ve Büyük Suriye'yi de içine alacak olan Birleşmiş bir Arap Krallığı'nın yöneticiliğini Şerif Hüseyin'e vereceklerini vaat etmişlerdir (Akdemir, 2000: 211; Demir, 2011: 694).

1908'de Mekke Emiri olan Hüseyin, İngilizlerle ilk olarak 1912'de Kahire'de görüşmüş ve oğulları Faysal ile Abdullah'ı da aynı sene Cidde ve Mekke'yi temsilen Meclis-i Mebusan'a göndermiştir. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesine müteakip, Temmuz 1915'te desteğini İstanbul'a bildiren Şerif Hüseyin eş zamanlı olarak ve oğlu Abdullah aracılığı ile McMahon'la mektuplaşmaya başlamıştır. 14 Temmuz 1915'ten 30 Ocak 1916'ya değin devam eden bu mektuplaşmalar beraberinde Şam Protokolü'nü doğurmuştur. Bu sözleşme kapsamında kuzeyde Mersin-Adana hattından başlayarak Birecik-Urfa-Mardin-Midyat-İran hattına, doğuda Basra Körfezi'nin aşağısından İran'a, güneyde ise Aden dışarıda kalacak şekilde Hint Okyanusu'na, batıda Kızıldeniz ve Mersin'e kadar olan bölgede Arap krallığı kurulması kararlaştırılmıştır. Ancak bu sözleşmenin Fransa'ya

³⁴ Hz. Muhammed'in halefi anlamına gelir; tarihsel olarak Sünnilere göre İslam ümmetinin liderini ifade etmektedir (Gelvin, 2019: 434).

³⁵ Arap yazar ve düşünürleri, Kur'an'ın Âli İmrân Suresinde yer alan “Siz insanlar için ortaya çıkarılan... Allah'a inanan hayırlı bir ümmetsiniz...” şeklindeki hükmünü (Kur'an-ı Kerim 3/110) doğrudan doğruya Araplara hitap eden bir hüküm olarak görmüşlerdir. Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanan Arap liderleri (ve aydınları) Ürdün, Hicaz, Suriye, Irak gibi yerlerde bu ayaklanmaların meşrutiyetini belirtirlerken Kur'an-ı Kerim'in yukarıdaki hükmüne dayanmaktaydılar. Bu ve buna benzer hükümlerden çıkardıkları anlam oydu ki, Arap ulusu Tanrı'nın lütfuna ve sevgisine sahip olarak Tanrı tarafından seçilen ve en üstün kılınan bir ulustur. Tanrı kitabını ve emirlerini korumakla ve ona uymayanları (ve ihanet edenleri) engellemekle görevli bir ulustur. Osmanlı Devleti (Türkler) İslam'ı uygulamakta kusur ettiğine göre, ona karşı Arapların ayaklanmaları gerekir; bu bir Tanrı görevidir. Görülüyor ki, Arap'ın İslam'daki özel yeri ve değeri ona pek çok olanak sağlamıştır. Bu olanakların başında, hiçbir Müslüman toplum halifeye başkaldıramazken, Arapların böyle bir davranışa (kendi çıkarları açısından) girişebilmeleri gelmiştir. Türklere karşı, hem de İngilizlerle ve Fransızlarla birlik olup savaşabilmeleri bu şekilde meşru gösterilebilmiştir (Arsel, 1999: 480).

bildirilmesi sonrası gerçekleşen aynı yılın mayıs ayında imzalanan Sykes-Picot Anlaşması çerçevesinde Şerif Hüseyin'in çizdiği sınırlarda değişikliğe gidilmiştir. Bu gelişmeden habersiz olan Şerif Hüseyin ise Haziran 1916'da Mekke'de isyanı başlatmıştır (Özcan, 2010: 585-586).

İsyanın çıkmasında Mekke Emiri Şerif Hüseyin ile oğulları daha sonra Irak kralı olacak Prens Faysal ve yine daha sonra Trans-Ürdün'ün hükümdarı ve Ürdün'ün ilk kralı olacak Abdullah'ın (Gelvin 2019: 431-434) İngilizler ile işbirliği yapması özellikle İngiltere'nin planlarının Çanakkale'de çıkmaza girmesi ile daha belirgin hal almıştır. İngiltere'nin Mısır Yüksek Komiseri Sör Arthur Henry ile Şerif Hüseyin arasında başlayan bu görüşmeler genel manada değerlendirildiğinde Filistin Meselesinin de temellerini atmıştır (Shevelyov, 2011: 1249-1252). Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte, 1920 yılında toplanan San Remo Konferansı'nda İngiltere ve Fransa, Arap dünyasını Sykes-Picot Antlaşması'na göre paylaşma sürecine başlamışlardır. Yapılan bu toplantıda söz konusu bölge üzerinde dört ayrı bağımsız devlet kurulmuştur. Bu devletlerden Suriye ve Lübnan Fransa'nın, Irak ve Filistin ise, İngiltere'nin kontrolüne verilmiştir. Yapılan bu paylaşım neticesinde İngiltere, kendine ayrılan devletlerden Filistin'i ikiye bölerek Ürdün isminde bir devlet oluşturmuş ve bu devletin başına da Şerif Hüseyin'in oğlu Abdullah'ı getirmiştir. Abdullah'tan boşalan Irak Krallığı'na ise 1921 yılında Faysal geçmiştir (Dağ, 2013: 18-19).

Fransa da tıpkı İngiltere gibi kendisine ayrılan bölgeyi parçalama yoluna giderek, Arap muhalefetinin bölgedeki bütünlüğünü bölmeyi amaçlamıştır. Fransa ilk olarak Lübnan'ı Suriye'den ayırarak işe başlamış ve sonrasında ise Suriye topraklarını eyaletlere bölerek federal bir sistem kurmuştur. Ardından da 1926 Mayıs'ında Lübnan'a ve 1930 Mayıs'ında ise Suriye'ye -sözde- bağımsızlık vererek ikisini de Cumhuriyet olarak ilan etmiştir. Fakat iki ülkenin de anayasasında Fransa'nın yetkileri oldukça geniş bir yer kaplamıştır. Dolayısıyla bu durum, ülkedeki milliyetçilerin Fransa'ya olan mücadelelerinin giderek artmasına sebebiyet vermiştir. Bu mücadeleler Fransızları, topraklardan atmaya yeterli olmasa da bölgeye yönelik politikalarını yeniden düşünmeye mecbur bırakmıştır (Armaoğlu, 1999: 198-199; Shoup, 2018: 106). Fransa'nın ilk sosyalist ve Yahudi Başbakanı olan Léon Blum, İkinci Dünya Savaşı öncesinde ülkesinin ilgisini Avrupa'ya yoğunlaştıran politikalar üretmesi ile Suriyelilere uzun zamandır beklediği fırsatı vermiş ve 1936 yılında imzalanan anlaşma³⁶ ile

³⁶ Fransa, 1936 Eylül'ünde Suriye ile 1936 Kasım'ında da Lübnan ile ittifak anlaşması yaparak bu ülkelerden çekilmeyi kabul etmiştir (Armaoğlu, 1999: 199).

Haşim El-Attasi'nin başkanlığında ulusal bir hükümetin kurulması kabul edilmiştir (Dağ, 2013: 22).

Suriye Ulusal Meclisi'nin Aralık 1936'da kabul ettiği bu antlaşma, Fransa Ulusal Meclisi'nde sömürge yanlısı grubun engeline takılmış ve ardından da Haziran 1937'de Blum Hükümeti iktidardan düşmüştür. Bu durumun neticesinde kurulan yeni hükümet ise, 1939'da dünyayı etkisi altına alan savaş tehlikesini sebep göstererek, yapılan anlaşmanın mecliste reddedilmesini sağlamıştır. Bununla birlikte aynı yıl içerisinde Hatay'ın Türkiye'ye katılması nedeniyle Suriye Hükümeti ve ardından Attasi istifa etmiştir. Gelişen olaylar karşısında Suriye Yüksek Komiseri Gabriel Puaux da meclisi feshetmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla, Fransa'nın Almanya tarafından işgal edilmesi, bütün dengeleri değiştirmiş ve Almanların atadığı Mareşal Philippe Petain tarafından Vichy Hükümeti kurulmuştur. Yeni hükümet ile Suriye, Temmuz 1940'da Vichy Fransa'sına bağlanmıştır. Bundan bir yıl sonra, 1941'de General Charles de Gaulle'e bağlı Fransa ve İngiliz ordusunun Vichy Hükümeti kuvvetlerini mağlup etmesiyle Suriye, yeniden manda³⁷ rejiminin kontrolü altına girmiştir (Yıldırım, 2016: 25-26).

İkinci Dünya Savaşı sırasında Suriye'de savaşın etkilerinden dolayı toplumsal ayaklanmalar baş göstermiştir. 1941 yılında başlayan açlık ve sefalet durumuna yönelik tepki gösterileri, siyasi bağımsızlık taleplerini de beraberinde getirmiştir. Gerginliklerin giderek tırmanmasına karşı, 1943'te İngiltere'nin desteğiyle Fransa, anayasayı tekrar yürürlüğe koymak ve seçimlerin yapılmasını kabul etmek zorunda kalmıştır (Buzpınar, 2009: 553-554). İkinci Dünya Savaşı devam ederken gerçekleşen seçimde, Ulusal Blok kazanmış ve Şükrü El Kuvvetli³⁸ Suriye Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Seçimlerin gerçekleşmesinden sonra Fransa, Suriye'deki sömürge politikasına kaldığı yerden devam etmek istemiştir. Ancak 1943 yılında Lübnan Hükümeti'nin Fransa'nın egemenlik alanını daraltmaya yönelik faaliyetleri ve 1945'te Fransızların Şam'ı bombalamasına yol açan isyanlar neticesinde İngiltere'nin devreye girmesiyle birlikte, Fransa askeri faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmıştır. Fransa'nın bu kararı almasında uluslararası konjonktürün etkisi büyük olmuştur (Öztürkci, 2016: 115).

İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna yaklaşırken değişen dengelerle birlikte ortaya çıkan yeni güç merkezlerinden SSCB Temmuz 1944'de, ABD ise Eylül 1944'de Suriye'yi

³⁷ MC tarafından tesis edilen ve “ileri” devletlerin “geri” toplumları gelişme yolunda gözetip denetleyeceği ve onları modern dünyanın zor koşullarına hazırlayacağı bir idari sistemdir (Gelvin, 2019: 437).

³⁸ Ailesi Konyalı bir Türk olan Şükrü el Kuvvetli (Habertürk, 2012) Suriye'nin bağımsızlığına kavuşmasından sonraki ilk cumhurbaşkanıdır. 1943-1949 ve 1955-1958 yılları arasında iki defa cumhurbaşkanlığı yapmıştır.

tanımışlardır. Bu gelişmenin ardından yeni dünya düzeninde söz sahibi olan bu iki süper güç, Fransa'nın Suriye'yi boşaltması konusunda baskı yapmaya başlamış ve yapılan uzun görüşmelerden sonra Fransa, Suriye'yi boşaltmayı kabul etmiştir. Böylece 25 yıl boyunca devam eden manda yönetimi artık sonlandırılmış ve Fransız birliklerinin ülkeyi terk etmesiyle³⁹ birlikte 17 Nisan 1946 tarihinde Suriye bağımsızlığına kavuşmuştur (Öztürkci, 2016: 115). Ancak bağımsızlığın ilanı ve ardından seçimlerin yapılması, kısa sürede Suriye'nin siyasi anlamda olgunlaşmasını sağlayamamış ve genç devletin karşı karşıya kaldığı sorunlar, diğer Ortadoğu ülkelerinde olduğu gibi Suriye'de de siyasi istikrarsızlık ve beraberinde askeri darbeleri getirmiştir (Şahin, 2011: 106; Çatı, 2016: 20).

3.1.3. Suriye Darbesi 1949

Ağustos 1943'te İngilizlerin yardımıyla Suriye Cumhurbaşkanı seçilen Şükrü El-Kuvvetli, 1947 seçimlerini de kazanarak iktidarını pekiştirmiştir (Zamir, 2015: 18). Ancak yeni hükümet İsrail'e karşı girişilen savaşta başarılı bir tutum sergileyemediğinden dolayı Şam, Halep, Humus ve Hama ile diğer yerlerde öğrenci ayaklanmaları çıkmasına neden olmuştur. Buna ekonomik sıkıntılar, rüşvetçilik, suiistimal ve grevler de eklenince, 23 Ağustos 1948'de kurulan Cemil Mardam Hükümeti, 1 Aralık 1948'de istifa etmiştir. İstifanın ardından kurulan yeni kabine sonrasında da dört kez daha hükümetin başına geçecek olan Halid El-Azm tarafından partisiz kişilerle kurulmuştur. Ancak Genelkurmay Başkanlığı'na getirilen Albay Hüsnü Zaim tarafından 30 Mart 1949 tarihinde (Armaoğlu, 1994: 103) yeni hükümet birkaç saat içerisinde kan dökülmeden⁴⁰ devrilmiştir (Carleton, 1950: 4). Kuvvetli'nin evine gelen silahlı adamlardan İbrahim el-Hüsseini, devrik liderin tutuklanma emrini okumasının ardından, Şam'da yer alan ve genelde siyasi tutukluların kaldığı Mezzeh Hapishanesi'ne götürülmüştür. Gerçekleştirilen bu darbe ile birlikte, Kuvvetli ve Azm tutuklanmış⁴¹, anayasa askıya alınmış ve parlamento kapatılmıştır. Ülkede uygulanan bu sıkıyönetim ile tüm siyasi partiler yasadışı ilan edilmiş ve yeni rejime muhalefet eden herkes

³⁹ Fransızlarla beraber İngilizler de Suriye'yi terk etmiş, 15 Nisan'da son askerlerin de Şam'ı boşaltması ile 25 ila 30 bin arasındaki Suriye polisi ve jandarması ülkenin asayişini ele almış ve tüm binalara Suriye sancağı çekilmiştir. Suriye Hükümeti, 18 ve 19 Nisan tarihlerinde de Arap Birliği Milli Bayramının kutlanmasına karar vermiştir ("İngiliz, Fransızlar Şam'ı Terk Ettiler", [1946], Cumhuriyet, 1-3).

⁴⁰ Darbeden 12 saat önce toplanmış olan kabine hiçbir şeyden haberdar değildi. Ve yapılan toplantıda normal meseleler üzerinde görüşülmüştü. Darbe ile ilgili son hazırlıklar gece yapılmış ve sabaha karşı Suriye ordusuna mensup birlikler ile tanklar Şam sokaklarını işgale başlamıştı. Bu süreçte sivillere verilen bir emirde herkesin evinde kalması ve sokaklara çıkmaması istenmiştir. Şehirde büyük bir patırtı hissedilmemişti. Hatta sokaklardan geçen tankların bile sesi oldukça az idi. Diğer Suriye şehirlerindeki hükümet idarecileri daha yataklarından çıkmadan evleri sarılmıştı ("Hüsnü Zaim Suriye'de Bütün Vaziyete Hakim", [1949], Yeni Sabah, 5).

⁴¹ Suriye Cumhurbaşkanı Şükrü El-Kuvvetli 6 Nisan ve Başbakan Halid Azm de 7 Nisan'da istifalarını vermişlerdir. Verilen bu istifaların aslını Albay Hüsnü Zaim gazetecilere göstermiştir ("Albay Zaim Büyük Suriye'den Bahsetti", [1949], Cumhuriyet, 1).

tutuklanmıştır (Moubayed, 2012: 80). Gerçekleştirilen darbenin ardından Genelkurmay Başkanı Hüsnü Zaim, verdiği demeçte şunları söylemiştir:

“Diktatörlüğe ve anarşiye son vermek için muvakkaten iktidarı ele almayı kararlaştırdık. Bu değişiklik tamamen dahili mahiyette olup herhangi bir yabancı devletin veya Arap devletiyle ilgili değildir. Her zamankinden kuvvetli olan Suriye ordusu topraklarımıza karşı vaki olacak her türlü tecavüzü silahla uzaklaştıracaktır. Şimdi Meclis Başkanı Faris El Huri ile yeni seçimler ya da plebisit yaptıracak olan hükümetin teşkilini görüşmekteyiz. Ayrıca İsrail ile başlayan görüşmelere de normal şekilde devam edilecektir” (“Ordu Dün Kabineyi Düşürerek İktidarı Ele Geçirdi”, [1949], Ulus, 1; Ayın Tarihi, Mart 1949: 171).

Bu açıklamalara ilave olarak, asayişin temini maksadıyla bazı tedbirlere başvurulduğu ama bunlara kısa sürede son verileceğini ifade etmiştir. Ayrıca ordunun sabaha karşı bakanlıkları, daireleri ve cumhurbaşkanının sarayını işgal ederek birçok kimsenin tutuklandığını ve yeni emre kadar Suriye’de sokağa çıkma yasağının konulduğunu belirtmiştir. Son olarak ise, hükümeti devirme hareketinin olaysız ve silahsız başarıldığını ve şimdiye kadar da herhangi bir tepki ile karşılaşmadığını da verdiği demece eklemiştir (Ayın Tarihi, Mart 1949: 171). Albay Zaim verdiği demeç ile birlikte ayrıca BM Genel Sekreterliği’ne de bir telgraf göndererek, Suriye ordusunun dahili bir krallığı önlemek için bu harekete giriştiğini ve demokratik rejim hususunda yapılan eski anlaşmalara tamamen sadık kalacağını ve ayrıca yeni hükümetin kurulmasına yönelik çalışmalara başlanıldığını da bildirmiştir (“Suriye’de Bir Hükümet Darbesi Daha Oldu”, [1949], Yeni Sabah, 5).

Suriye’de Albay Hüsnü Zaim liderliğinde gerçekleştirilen bu darbenin sebepleri hakkında çeşitli ihtilaflar bulunmaktadır. Öncelikle basın tarafında yer alan değerlendirmelere bakıldığında, ilk sebep hükümetin İsrail ile müzakereler yapmayı kabul etmesi ve bu duruma karşı ordunun muhalif olması, ikinci sebep ise, Suriye ordusunda⁴² yapılan suiistimallerin sorumlularına hükümetin yargılayıp ceza vermek istemesine karşı darbenin yapıldığı yönünde görüşler⁴³ bulunmaktadır (“Suriye’deki Hükümet Darbesi”, [1949], Cumhuriyet, 3). Diğer bir iddia ise, bu darbenin Kral Abdullah tarafından hazırlanmış olan *Büyük Suriye* tasarısına ve bunun arkasından İngiltere’nin Ortadoğu politikasına karşı yöneltilmiş olduğu varsayımı ileri sürülmektedir (Ayın Tarihi, Mart 1949: 169). Darbenin mimarı olan Zaim ise verdiği beyanatında, eski hükümeti zalim, hain ve komünist ortağı olduğu için devirdiklerini ifade etmiştir (“Albay Zaim’in Gazetemize Dün Verdiği Beyanat”, [1949], Cumhuriyet, 1).

⁴² Ordu içerisinde Komutan Fuat Mardam hakkında savcı ölüm cezası istemiştir (Ayın Tarihi, Mart 1949: 167).

⁴³ Ancak kısa bir zaman sonra bölgedeki durumu gözlemlemeye giden bazı Türk basın mensupları da bir ay evvel hazırlanmış olan darbe planının temel nedenini, Şükrü El-Kuvvetli’nin ordu mevcudunu beş bine indirmek istemesinden kaynaklı olduğunu belirtmişlerdir (“Suriye’deki Askeri Diktatörlük İki Ay Devam Edecek”, [1949], Cumhuriyet, 1).

Suriye’de gerçekleştirilen bu ilk darbe de Amerikalı diplomat olan James Hugh Keeley’in oğlu Robert V. Keeley’e göre, 1948 yılında Hüsnü El-Zaim, Şam’daki ABD büyükelçiliğine, Cumhurbaşkanı Şükrü El-Kuvvetli’ye karşı bir darbe planladığını belirtmiş ve destek talep etmiştir. ABD ise, Hüsnü Zaim’in İsrail ile barış anlaşması imzalamaya söz vermiş olması nedeniyle Zaim’in darbe fikrini desteklemişlerdir. Ayrıca, bölgede Central Intelligence Agency’nin (CIA) kilit isimlerinden biri olan Miles Copeland’ın, darbeden 20 yıl sonra yayınlanan “*The Game of Nations: The Amoralıty of Power Politics*” isimli kitabında şu ifadeler yer almaktadır:

“Şam’a Eylül 1947’de gönderildim. Görevim, Cumhurbaşkanı Şükrü Kuvvetli ile resmi olmayan görüşmeler yapmak, siyasi sistemi liberalize etmeleri için ikna yolları aramaktı.

Görevimin ilk bölümü kolaydı. Keeley’in 6 ay sonra verdiği raporda da belirttiği gibi Cumhurbaşkanı ile kolay gelişen bir kişisel ilişki zemini oluşturmuştum. Çevresini de az çok tanıyordum. Ama politik sistemi serbestleştirmeye pek niyetleri yoktu. Ve yaklaşan politik patlamayı görmeye de yanaşmıyorlardı. Keeley “Önümüzde iki şık var, ikisi de pek arzulananacak gibi değil” demişti. “Ya Sovyet destekli siyasiler kanlı bir direnişe girişecekler, ya da bizim desteğimizle ordu hükümeti ele geçirecek ve barışçı bir zemin oluşana kadar işbaşında kalacaktı” Keeley ikinci seçeneği de en az birinci kadar sevmişti. Ama bu şıkkın en azından dökülen kan miktarını azaltacağını, başa daha sorumlu kişileri getirebileceğini ve varlıkları sadece teröre hizmet eden kişileri olabildiğince yönetimden uzak tutacağını düşünüyordu.

Bahsedilen operasyon, Hüsnü Zaim’in 30 Mart 1949’daki darbesiydi. Stephen J. Meade⁴⁴ yönetimindeki siyasi faaliyet ekibi, Zaim’le düzenli bir dostluk tesis etmişti. Zaim daha sonra Suriye Genel Kurmay Başkanlığına geldi. Bu sırada Zaim’e darbe konusunda fikirler verdik ve nasıl yürütüleceğini detaylarıyla anlattık. Bu görüşmelerden Suriye politikacılarından bazıları hafif de olsa şüphe duymuşlardı Ama Batılı gazeteciler bile bunu tipik Suriyeli şüpheliği diye değerlendiriyorlardı. Dış dünyanın bildiği, darbenin tamamen Suriyelilerin içişlerinin bir sonucu olduğu idi. Sonraları, Zaim’in Amerikalıların adamı olduğunu kabul ettiler. Bu kabul çok da yanlış değildi.

Amerikan hükümeti, darbe ciddi bir ihtimal haline gelir gelmez, olaydan haberdar edildi. Ayrıntıların bildirilmemesinin sebebi, ayrıntıların bildirilmemesini istememeleriydi. Meade’in darbe öncesi girişimleri göz ardı edildi. Dışişleri’nin açıklamaları şu türden şeyleri içeriyordu: “Zaim hükümeti değiştirmeyi düşünüyorsa bundan bir kötülük görmüyoruz. Nasıl olsa mümkün olduğunca çabuk bir şekilde parlamenter sisteme geçecektir.”

...Zaim üzerindeki etkimizi olduğundan büyük gördüğümüz için, kısa zamanda toplumun izin verdiği ölçüde demokratik sisteme geçileceğine inanıyorduk... Amerikan temsilciliğinde, Deane Hinton hariç hepimiz Suriye’de barış ve gelişmenin kapısının açıldığını düşünüyorduk. Zaim raporlarımızda da belirttiğimiz gibi, öylesine uygun gelmişti ki bize, sonraları bazı şeylerin değişebileceğini akıl etmemiştik bile. Bir süre, hükümetimiz Zaim’i resmen tanıyana kadar bir şey değişmedi. Darbenin ikinci günü, Zaim’e hangi diplomatik misyona kimin gönderilmesi gerektiğini tavsiye ediyor, Dışişleri’nde kimlerin terfii ettirilmesi gerektiğini bildiriyorduk. Hatta Cumhurbaşkanı Kuvvetli’nin ülseri azması diye hapishanede ne gibi yemekler verilmesi gerektiğini bile söylüyorduk. Amerika tarafından tanındıktan sonra Zaim hemen değişti: “Bir sabah aniden yanına girerken izin almamı ve kendisine hitap ederken “sen” yerine “siz” dememizi istemişti. Bu formaliteye ilişkin mülhaza dışında ilişkilerimiz yeterince dost kaldıysa da bir şey açıktı: O da günden güne “olmazsa olmaz” dediğimiz şeyler birer birer elden gidiyordu. Artık Zaim düşerse yerine kimi getireceğimizi düşünsek iyi olurdu” (Copeland, 1988: 43-47).

⁴⁴ Stephen J. Meade (1842-1903)

Görüldüğü üzere darbenin vuku bulduğu andan itibaren gerçekleştirilme nedenleri ile ilgili çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Ancak öne çıkan bu görüş ve düşünceler zaman geçtikçe yeni bilgilerin gün yüzüne çıkmasıyla birlikte değişime uğramıştır. Özellikle o dönem sahada olan ve darbe zamanı aktif bir şekilde bölgede çalışan Amerikalı James Hugh Keeley⁴⁵ ve CIA'nin önemli isimlerinden Miles Copeland'ın 1949 Suriye Darbesi ile ilgili yaptıkları açıklamalar her şeyin seyrini değiştirmiş ve darbenin tekrar ele alınıp dönemin politikalarının değerlendirilmesine neden olmuştur.

3.1.4. Albay Hüsnü Zaim Dönemi

Zaim'in iktidara gelişi bazı Suriyeliler, Arap yöneticiler ve büyük güçler arasında olumlu karşılanmıştır. Sadece ordu tarafından değil; muhalefet partileri, önemli sosyal gruplar ve halk kitlesi⁴⁶ tarafından da desteklenen bu iktidar değişikliğini, Truman yönetimi dünyada ilk tanıyıp meşrulaştıranlardan olmuştur. Arap ülkelerinden Ürdün ve Irak ise, Şükrü El-Kuvvetli ile olan zayıf ilişkilerinden dolayı Zaim'in iktidarını kabul etmişlerdir. Batılı güçler de bu değişikliğe olumlu yaklaşırken, özellikle Fransızlar bölgedeki etkilerini pekiştirmeye yönelik bir fırsat olarak değerlendirip yeni iktidarı sorunsuz bir şekilde tanımışlardır (Shlaim, 1986: 70; Moubayed, 2012: 81). Gerçekleştirilen iktidar değişikliğinin ardından Zaim, Türkiye ile yakın ilişkiler kurmaya yönelik önemli açıklamalarda bulunmuştur. Bu cihetle darbeden kısa bir süre sonra Cumhuriyet Gazetesi'nden Toker ile yaptığı görüşmede⁴⁷ Zaim şunları ifade etmiştir:

“Türkiye’de okudum. Türkleri candan severim. Aramızdaki İskenderun anlaşmazlığını ortadan kaldıracאğız. Türkiye herhangi bir tecavüz ihtimaline karşı hazırlıklı bulunuyor. Türkiye büyük cihan harbinin en ileri hatlarında bulunuyor. Bu yüzden onun arkasındaki Suriye ve Irak’ta kuvvetli olmalıdır.” (“Albay Zaim’in Gazetemize Dün Verdiği Beyanat”, [1949], Cumhuriyet, 1).

Bu görüşmeden kısa bir zaman sonra yabancı basın mensuplarına yaptığı açıklamalarda da Türkiye ile Suriye arasındaki münasebetlerden bahseden Albay Hüsnü Zaim şunları söylemiştir:

⁴⁵ James Hugh Keeley 1947’de ABD Suriye elçiliğine getirilmiştir (“Amerikan Diplomatları Konferansına İştirak Edenler Kimlerdir?”, [1949], Cumhuriyet, 2).

⁴⁶ Darbenden sonra sokaklarda toplanan halk, Albay Hüsnü Zaim’in lehinde tezahüratlarda bulunmuşlardır ve hükümetin düşürülmesini alkışlarla desteklemişlerdir (“Suriye’deki Askeri Diktatörlük İki Ay Devam Edecek”, [1949], Cumhuriyet, 1).

⁴⁷ Yapılan bu açıklamalara ilaveten bir gün sonrada, en yakın zamanda Suriye’den Türkiye’ye bir askeri heyet göndereceklerini ve askeri konularda Türkiye’den destek isteyeceklerini belirtmiştir (“Hüsnü Zaim’in İnönü’ye Gönderdiği Telgraf”, [1949], Yeni Sabah, 3).

“Türkiye ile olan münasebetlerimizin bugünkü durumu gayri tabiidir. Büyük komşumuz ile olan anlaşmazlığımızın doğrudan doğruya yapılacak dostane görüşmeler sayesinde halledilmesi ve bunların kısa bir zamanda anlaşma ile sona ermesi icabeder.” (“Türkiye-Suriye Münasebetleri”, [1949], Ulus, 1).

Bu açıklamaya ilaveten Türkiye ile Suriye arasındaki münasebetlerin yakınlaştırılması gayesiyle Şam Radyosunun yakında Türkçe yayın yapmaya başlayacağını da belirtmiştir. Zaim gerçekleştirdiği darbe sonrasında bir taraftan ülkede iş birliği⁴⁸ içerisinde huzur ve güven ortamını tesis etmeye çalışırken diğer taraftan komşu devletler ile olan sorunları çözmeye çalışmıştır. İlk olarak da İsrail ile barış ortamını oluşturmaya yönelik çalışmalara girişmiştir (Stenberg, 2009: 53-54). Bunun nedenlerinden ilki, Arap-İsrail Savaşı’nda Mısır’ın güney cephesinde ve Ürdün’ün ise doğu cephesinde yenilmesinden sonra İsrail’in ordusunu Suriye’ye döndürme ihtimaliydi. İkincisi, Zaim ordusunu cepheden çekebilmek, iktidardaki güvencesiz durumu düzeltmek ve Ürdün ile Irak’ın yeni tehdidi ile başa çıkmak için acilen savaşı bitirmesi gerekiyordu. Üçüncüsü ise hem Suriye hem de Fransa’nın çıkarları doğrultusunda İsrail ile barış ortamının sağlanması istemiydi (Shlaim, 1986: 72).

İsrail ile Suriye arasında mütareke görüşmeleri 12 Nisan 1949’da Birinci Aliyah sırasında İsrail’in kuzeyinde Yukarı Celile’de kurulmuş Yahudi yerleşimi olan Mishmar Hayarden’de başlamıştır. Görüşmeler toprak anlaşmazlığı yüzünden 17 Mayıs’ta kesintiye uğrasa da 5 Temmuz’da yeniden başlamış ve 20 Temmuz 1949 tarihinde taraflar arasında mütareke imzalanmıştır. BM adına General Riley de imza töreninde hazır bulunmuştur. Yapılan mütareke ile iki tarafın da birbirinin topraklarından çekilmesine ve İsrail-Suriye sınırının hemen hemen eski Filistin-Suriye sınırı olarak belirlenmesiyle beraber, sınırın her iki tarafında da hassas olan üç bölgenin silahsızlandırılmasına karar verilmiştir. Alınan bu kararlar ile birlikte Lozan Antlaşması’nın da yeniden uygulanmaya başlanacağı bildirilmiştir. Ayrıca iki taraf arasında barışın tam anlamıyla sağlanması için de Mr. Acheson her türlü yardıma hazır olduklarını ifade etmiştir (Armaoğlu, 1994: 103; “Suriye-İsrail Mütarekesi”, [1949], Cumhuriyet, 3). Diğer taraftan bu görüşmelerin devam ettiği sırada Zaim, Amerikan petrol şirketi ARAMCO ile yapılan anlaşmayı da onaylamış ve böylece Suudi petrolünün Akdeniz’e borulaştırma planının önündeki son engel de ortadan kalkmıştır. Bütün bu gelişmelerin yanı sıra Zaim, darbeden sonra Komünist Parti’yi yasadışı ilan etmiş ve bütün siyasi partiler yasaklanmıştır. Mişel Eflak dahil birçok politikacı tutuklanmıştır. Bu

⁴⁸ Suriyeli politikacılar ile iş birliği yapmaya çalıştıysa da istenilen destek kendisine verilmemiştir. Bu durum üzerine Hüsnü Zaim hükümeti kurdurmakta başarısız olunca parlamentoyu Nisan 1949’da dağıtmış ve başbakanlık görevi de dahil olmak üzere bütün yetkileri eline almıştır (Şen, 2010: 219).

durum ile birlikte Sovyet karşıtı kampanya giderek genişlemiştir (Shlaim, 1986: 70; Little, 1990: 57; Şen, 2010: 219).

Zaim, başta Türkiye olmak üzere birçok Batı ve Ortadoğu devleti ile ikili ilişkileri ilerletmeye gayret gösterirken, diğer taraftan da ülkede seçimlerin yapılmasına yönelik çalışmalara başlamıştır. Bu doğrultuda Bakanlar Kurulu, Cumhurbaşkanı seçimi ile anayasanın hazırlanmasında izlenecek usulün belirlenmesi için düşünülen referandum kararını onaylayarak seçimlerin 25 Haziran 1949 tarihinde yapılması yönündeki kararnameyi kabul etmiştir. Referandumda cevaplandırılması gereken sorular ise şunlardır:

- 1- *“Başkanlık müddeti Anayasa tarafından tayin edilmek şartıyla Cumhurbaşkanı seçimlerinin tek dereceli olmasını istiyor musunuz?”*
- 2- *Bu soruya olumlu cevap veriyorsanız başkanlığa kimi seçiyorsunuz?*
- 3- *Anayasayı, Cumhurbaşkanının hazırlamasını kabul ediyor musunuz?*
- 4- *Anayasanın doğrudan doğruya millet tarafından onaylanmasını istiyor musunuz?*
- 5- *Anayasanın Sayıyalar Meclisi tarafından onaylanmasını istiyor musunuz?”* (Aydın Tarihi, Haziran 1949: 186).

25 Haziran’da yapılan referanduma, 816.021 kayıtlı seçmenden 730.731 kişi katılmış ve sorulan sorulara ortalama 727.000 kişinin vermiş olduğu cevaplar ile seçimin tek adayı olan Hüsnü El-Zaim hem cumhurbaşkanı hem de Suriye Mareşali unvanlarını kazanmıştır. Bu neticenin kesinleşmesi üzerine Zaim, millete hitaben ilk demecini⁴⁹ vermiştir (“Suriye’de Seçimin Neticesi”, [1949], Cumhuriyet, 1). Zaim’in yedi sene boyunca Cumhurbaşkanlığına seçilmesinin ülkede 101 top atışı ile ilan edilmesinin ardından (“Albay Hüsnü Zaim Suriye Cumhurbaşkanı Oldu”, [1949], Ulus, 1) Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Emir Adil Arslan hükümet üyeleriyle Cumhurbaşkanlığı Sarayına giderek referandum sonuçlarını bizzat Zaim’e bildirmiş ve tebrikte bulunup kabinenin istifasını vermiştir. Ardından Cumhurbaşkanı Zaim, yeni kabineyi kurma görevini Suriye’nin Kahire Elçisi Doktor Muhsin Barazi’ye vermiştir. Görevi kabul eden Barazi, hızlı bir şekilde kabinenin oluşturulmasına yönelik çalışmalara girişmiş ve aynı günün gecesinde kabineyi kurarak faaliyete başlamıştır (“Suriye’de Seçimin Neticesi”, [1949], Cumhuriyet, 3). Barazi, bu kabinede Başbakanlıktan ayrı Dışişleri Bakanlığı vazifesini de üstlenmiştir (Stenberg, 2009: 100).

Gerçekleştirilen referandum sonrası Suriye, tek adam yönetimi altına girerken iç ve dış politikada bir dizi önemli gelişmelere sahne olmuştur (Şen, 2010: 221). Modern Türkiye’nin

⁴⁹ “Millete, şahsıma karşı gösterdiği itimattan dolayı teşekkür ve memleketime şeref, sadakat ve bağlılıkla hizmet edeceğimi taahhüt ederim.” (“Suriye’de Seçimin Neticesi”, [1949], Cumhuriyet, 1)

kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün belirlediği örneği takiben Zaim⁵⁰, din ve devlet işlerini birbirinden ayırmaya çalışmıştır (Çatı, 2016: 22). Görev süresi boyunca, tarımsal üretimin modernleştirilmesi, halkın yaşam standartlarının yükseltilmesi ve mülteciler sorununun çözülmesine yönelik çeşitli girişimlerde bulunmasının yanı sıra (Shlaim, 1986: 69) kadınlara da seçim hakkı⁵¹ tanımıştır (“Albay Zaim’in Türkiye’ye Dair Yeni Demeci”, [1949], Cumhuriyet, 1). Dış ilişkilerde ise, ikili münasebetlerini ilerletmeye yönelik politikası dışında, Suriye Meclisi tarafından reddedilen Trans-Arabian Boru Hattı projesini kabul etmeyi, İsrail’le ateşkes görüşmelerini başlatarak 20 Temmuz 1949’da nihayete erdirmeyi başarmıştır.

3.1.5. Albay Sami Hınnavi Dönemi

Halkın oylarıyla cumhurbaşkanı seçilen Hüsnü Zaim’in dört buçuk ay süren iktidarı, 14 Ağustos 1949’da sabah saat 3’e doğru, arka planda Edip Çiçekli⁵² tarafından kontrol edilen, ancak görünürde Albay Sami Hınnavi⁵³ ile Yarbay Behiç Kallas’ın komutasında bir grup rütbeli askerin, Cumhurbaşkanlığı ikametgâhına giderek kısa süren bir mücadele sonunda Hüsnü Zaim’i ve ardından Başbakan Muhsin Barazi’yi Şam’ın 10 kilometre dışındaki Mezze Hapishanesi’ne götürmeleriyle sona ermiştir (“Suriye’deki Hükümet Darbesinin Tafsilatı”, [1949], Ulus, 1). Burada Hınnavi ve Kallas’ın başında bulundukları askeri bir mahkemede yargılanarak idama mahkûm edilen Hüsnü Zaim⁵⁴ ve Muhsin Barazi’nin haklarında verilen hüküm, saat 04.30’da gerçekleştirilmiştir (“Bütün Suriye’de Sıkı Yönetim İlan Edildi”, [1949], Akşam, 1).

Aynı gün öğleden sonra yayınlanan bir beyannameye göre, devlet işlerinin bir hükümet kuruluncaya kadar on kişiden oluşan *Yüksek Askeri Kurul* tarafından idare edileceği açıklanırken, ayrıca Mareşal Zaim’in iktidara, sahtekarlıkla ve neticesi değiştirilen bir seçim ile geldiğinden hükümetinin meşru sayılamayacağı bildirilmiştir. Bu açıklamaların yanı sıra Hüsnü Zaim’in ekonomi politikaları bağlamında devlet parasını israf ettiği ve iktidara geldiği

⁵⁰ Albay Zaim Türk gazeteciler grubuna beyanat verirken “*Türkiye’nin büyük önderi Atatürk’ü kendisine örnek ittihaz edeceğine, Türkiye’nin şimdi Atatürk inkılabının bütün reformlarından hasıl olan mesud neticelerinden faydalanmakta olduğunu*” beyan etmiştir (“Türkiye, Suriye’nin Kalkanıdır”, [1949], Cumhuriyet, 1).

⁵¹ Suriyeli kadınlar 1949’da oy kullanma haklarını (ilk defa Kasım 1949 seçimlerinde oy kullanmışlardır) ve 1953 yılında ise seçilme hakkını elde etmişlerdir (Cankurtaran ve Albayrak, 2019: 10).

⁵² Edip Çiçekli (1909-1964) Hama’da doğmuş ve Fransızların kurduğu orduda görev yapmıştır. Suriye’deki ilk askeri darbeyi gerçekleştiren Hüsnü Zaim’in yardımcısı olmakla birlikte, daha sonra Antun Saada’nın Lübnan’a teslim edilmesine karşı çıkmış ve görevinden ayrılmıştır (Şen, 2010: 226).

⁵³ Sami Hınnavi (1898-1950), askeri kariyerine Osmanlı ordusunda başlamış daha sonra ise Fransızların kurduğu orduda görev almıştır (Şen, 2010: 223).

⁵⁴ Miles Copeland’in “Devlet Oyunu-Bir CIA Ajanının Anıları” isimli kitabında Zaim’in idam edildikten sonra Fransız mezarlığına gömüldüğünü yazmaktadır. Ayrıca Albay Edip Çiçekli bu konuyla alakalı Miles Copeland’a “Ona bir Amerikan değil de Fransız ajanı muamelesi yapıyoruz, değerimizi bilmeli” demiştir (Copeland, 1988: 17-48).

zaman vadettiği barışı gerçekleştiremediği de beyannamede yer alan diğer ithamlardan olmuştur (“Suriye’deki Hükümet Darbesinin Tafsilatı”, [1949], Ulus, 5). Gerçekleştirilen darbe sonrası kurulan yeni kabinenin Başbakanı Haşim Attasi ve Dış İşleri Bakanı Nazım Kutsi, Suriye’nin dış siyasetinde hiçbir değişikliğin olmayacağını ve eskiden var olan dış politikanın kaldığı yerden sürdürüleceğini belirtmiştir. Ayrıca Türkiye’yi en yakın dostu olarak gördüklerini ve yaşanan olayların iki ülke arasındaki dostluğu azaltmayacağını hatta daha da artıracağını açıklamışlardır (“Suriye’nin Dış Politikasında Değişiklik Olmayacak”, [1949], Akşam, 1). Ayrıca Zaim zamanında, Suriye hükümetinin daveti üzerine ordunun modernizasyonu için Şam’a giden Orgeneral Kazım Orbay’ın incelemelerine devam etmesi hususunda, Türkiye’den talepte bulunulmuş ve Suriye’nin bu talebine, Türkiye olumlu yanıt vererek Orbay’ın incelemelerinin 24 Ağustos’a kadar uzatılmasına karar vermiştir (“Suriye’de Sükunet Var”, [1949], Cumhuriyet, 3). Türkiye’nin bu tutumu, gerçekleştirilen darbeye karşı tavır almadığının ve ayrıca Suriye’de kurulan yeni hükümeti de tanıdığının bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

3.1.6. Edip Çiçekli Dönemi

1949 yılının Aralık ayında Zaim’in devrilmesinde arka planda kalmayı tercih eden Albay Edip Çiçekli, bir başka askeri darbe daha gerçekleştirerek Suriye ordusu Başkomutanı Sami Hinnavi’yi⁵⁵ tutuklatarak ülkenin idaresini ele almıştır (Tinas, 2016: 280). Bundan önceki iki darbede olduğu gibi ordu birlikleri, Katana’dan hareket ederek Şam’ı işgal etmiş, başta Haşim Attasi’nin başkanlık binası olmak üzere hükümet dairelerini ve diğer bütün kurumları kontrol altına almışlar ve ilk iş olarak da Şam Radyoevinden Suriye halkına hitaben bir beyanname yayınlamışlardır (“Suriye’de Bir Hükümet Darbesi Daha Oldu”, [1949], Cumhuriyet, 1). Albay Edip Çiçekli’nin imzasıyla yayınlanan beyannamede, Hinnavi ve kayınbiraderi Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Esat Talas’ın ordu ve cumhuriyet rejimi aleyhinde düzenledikleri komployu etkisiz bırakmak amacıyla ordunun durumu ele aldığını belirtmiştir. Beyrut tarafından hükümet darbesinden ziyade ordu kurmay heyeti içindeki askeri bir hareket olarak değerlendirilen ve Edip Çiçekli Hadisesi şeklinde adlandırılan bu olay, Hinnavi’nin Suriye-Irak birleşmesini isteyenleri gizlice desteklemesi ve bu amaçla bir harekete girişilirse yardım edeceğini vadetmesi üzerine gerçekleştirilmiştir. Esasen kendilerinden daha güçlü ve deneyimli olan Irak Ordusunun Suriye-Irak Federasyonu oluşturulması halinde önemli mevkileri eline geçireceğine dair tedirginlik bu olayı

⁵⁵ Sami Hinnavi önce tutuklanmış daha sonra ise serbest bırakılmıştır. Bir süre sonrada eski Başbakan Barazi’nin bir kuzeni tarafından suikast sonucu öldürülmüştür (Şen, 2010: 226).

doğurmuştur. (“Suriye’de Üçüncü Siyasi Değişiklik”, [1949], Yeni İstanbul, 2; “Suriye’de Yeni Bir Hükümet Darbesi”, [1949], Ulus, 1).

Yaşanan bu değişim ile birlikte yeni hükümet Halid el-Azm tarafından kurulmuş ve Edip Çiçekli’nin akrabası olan ve son hükümette Tarım Bakanlığı vazifesini üstlenen progresist sosyalist ideolojideki Ekrem Hurani de (“Suriye’de Son Hükümet Darbesi Nasıl Oldu?”, [1949], Akşam, 4) yeni hükümetin Savunma Bakanı olmuştur. Ancak darbe sonrası bir yıl boyunca Suriye’de, siyasi istikrarsızlıklar hâkim olmuştur. Parlamentodaki grupların anlaşmazlığı neticesinde, Edip Çiçekli 29 Kasım 1951’de Suriye’nin dördüncü darbesini gerçekleştirerek parlamenter hayata son vermiş ve Hüsnü el-Zaim gibi bütün yetkileri kendinde toplamıştır. Ardından da 1952’de Baas Partisi⁵⁶ ve Hurani’nin Arap Sosyalist Partisi başta olmak üzere bütün siyasi partiler yasaklanmıştır (Armaoğlu, 1999: 506). Bu durum karşısında Hurani, Çiçekli’ye olan desteğini sonlandırmış (Özkoç, 2008: 80), bunun üzerine Çiçekli de 28 Aralık 1952 tarihinde Ekrem Hurani ile birlikte Mişel Eflak⁵⁷ ve Salah Bitar’ı tutuklatmış ve arkasından da Lübnan’a sürgüne⁵⁸ göndermiştir (Şen, 2010: 229).

Diğer taraftan Edip Çiçekli, 1952 Nisan’ında tüm siyasi partileri yasaklaması neticesinde ortaya çıkan boşluğu kendisinin kurdurup desteklediği *Arap Kurtuluş Hareketi Partisi* ile doldurmaya çalışmıştır. Partinin teşkilatlanması hızlı bir şekilde devam ederken, 1953 yılının Temmuz ayında yapılan referandumda ülkenin başkanlık rejimiyle yönetilen bir cumhuriyet olduğu ve Çiçekli’nin de ilk devlet başkanı seçildiğini belirten yeni bir anayasa kabul edilmiştir (Arı, 2012: 139). Bu durum Çiçekli’ye karşı olan Halk, Millet ve Baas Partileri ile Komünistlerden oluşan muhalefetin bir araya gelmesini sağlamıştır. 4 Temmuz 1953 tarihinde Humus’ta yapılan gizli toplantıda Edip Çiçekli’yi devirmek için birlikte hareket etme kararı alan muhalif yapı arasında *Ulusal Pakt* imzalanmıştır (Şen, 2010: 229).

⁵⁶ Arap Baas Sosyalist Partisi’nin vatani Suriye’dir. 1943 yılında partiyi kuranlar şunlardır: Mişel Eflak (Michel Eiflaq), Salah Bitar (Selahaddin El-Bitar), yeğeni Dr. Mithat Bitar, Dr. Razzaz, Beyrutlu Dr. Ali Cabir, Dr. Abrullah Aldüldaim, Dr. Vehib EL-Ganim, Dr. Cemal El-Attasi, Dr. Musa Rizik, Bedii El-Kasım, Sami El Drubi ve Abdul Birr Iyun El-Sud. Bununla beraber, Baas denildiği zaman Mişel Eflak ve Salah Bitar akla gelmektedir. Çünkü ikisi de partinin bütün felsefesini ve görüşlerini belirleyen iki kişidir (Armaoğlu, 1994: 207). Baas Partisi Arap ülkelerini bir devlette birleştirmek ve Arap bölgesinde hâkim olan Batılı sömürge yönetimi ile savaşmak için ilk laik Arap milliyetçi hareketi olarak kurulmuştur. Arapça *Baas* Rönesans veya diriliş anlamına gelmektedir (Özey, 2017: 172-173).

⁵⁷ Mişel Eflak (1910 -1989) Şam’da doğmuş olup, Rum Ortodoks kilisesine mensuptur. Babası gibi Arap milliyetçiliği düşüncesine inanarak daha 18 yaşında iken üniversitede Arap Öğrenciler Birliği’ni kurarak Arap milliyetçiliği hareketini başlatmıştır (Armaoğlu, 1994: 207).

⁵⁸ Lübnan’da sürgünde bulunan Ekrem Hurani, Mişel Eflak ve Salah Bitar buradan Çiçekli rejimine muhalefet etmeye devam etmişlerdir. Daha sonra ise, Çiçekli’nin Lübnan hükümetinden bu kişileri ülke dışına çıkartmaları yönündeki talebi üzerine, Haziran 1953’te Lübnan’dan ayrılıp İtalya’ya gitmişlerdir. Dört ay burada kaldıktan sonra geri Suriye’ye dönmüşlerdir (Şen, 2010: 229).

Referandumdan sonra gerçekleştirilen ve diğer partiler tarafından yaptıkları gizli anlaşmaya uyarak, bir ay öncesinden boykot edilmeye başlanılan Ekim 1953 seçimlerinde ise, Edip Çiçekli'nin Arap Kurtuluş Hareketi Partisi parlamentodaki 82 sandalyeden 72'sini kazanmıştır. Bu sonuçlar karşısında Baas Partisi'nin, öğrencileri harekete geçirmesiyle 4 Aralık 1953'te Halep'te büyük bir gösteri düzenlenmiştir. Gösteriler iki ay sonra ülkenin her yerine yayılarak bir ayaklanmaya dönüşmüştür. Gelişen olaylara karşı Çiçekli, ülkede sıkıyönetim ilan ederek, kendisini devirmeye karşı girişilen bu olayları kontrol altına almaya çalışmıştır. Ancak ordunun, muhalefet⁵⁹ ile hareket etmesi neticesinde Çiçekli'ye karşı girişilen ayaklanma daha da büyümüş ve kontrol edilemez duruma gelmiştir (Arı, 2012: 139; Şen, 2010: 229). 25 Şubat 1954 tarihinde ise eski Cumhurbaşkanı Haşim Attasi ile Dürzi lider Sultan Atraş liderliğinde gerçekleştirilen bir darbe ile Çiçekli iktidardan uzaklaştırılmıştır. Kendisine yönelik darbeye direnemeyen (Tinas, 2016: 280) Edip Çiçekli, 25 Şubat 1954'te istifa⁶⁰ ederek Beyrut'a, oradan da Suudi Arabistan Kralı'nın kendisine sığınma hakkı vermesiyle bu ülkeye geçmiştir. 1960 yılında Brezilya'ya yerleşen Edip Çiçekli, burada Suriyeli bir Dürzi tarafından öldürülmüştür (Şen, 2010: 231).

Çiçekli'nin iktidardan uzaklaştırılmasıyla birlikte yeni Suriye İhtilal Komitesi⁶¹, devlet başkanlığına Haşim El-Attasi'yi getirmiştir ("Albay Çiçekli Kaçtı", [1954], Cumhuriyet, 1). Yeni dönemde seçimler yapılana kadar 1 Mart 1954'te Sabri Asali başkanlığında kabine kurulmuş, (Özkoç, 2008: 81) ancak uzun süreli olmayan bu yeni hükümet 10 Haziran 1954 tarihinde istifa etmiştir ve yerine hükümeti kurma görevi Gazi Said'e verilmiştir. Said'in kabinesi Meclisin güvenini aldıktan sonra 19 Haziran 1954'te görevine başlamıştır (Ayın Tarihi, Haziran 1954: 232).

Darbeden sonra oluşturulmaya çalışılan bu yeni dönemde Baas Partisi⁶², faaliyetlerini hızlı bir şekilde sürdürerek seçimlere güçlü bir şekilde girmeye karar vermiştir. İlk turu 24-25 Eylül 1954, ikinci turu ise 4-5 Ekim 1954'te yapılan seçimlerde Baas Partisi, 140

⁵⁹ Edip Çiçekli'yi 25 Şubat 1954'te iktidardan uzaklaştıracak siyasi zeminin oluşmasında Baas Partisi önemli rol oynadı (Özkoç, 2008: 81).

⁶⁰ Sabaha karşı gerçekleştirilen isyan hareketinin başında bulunan subaylar tarafından gönderilen ultimatoma boyun eğerek, gece istifasını gönderip şehirden ayrılmıştır. Parlamenteoya gönderdiği istifasında, kan dökmekten sakınmak için istifa ettiğini bildirmiştir ("Albay Çiçekli Kaçtı", [1949], Cumhuriyet, 1).

⁶¹ Gerçekleştirilen darbenin akabinde Halep Mevki Komutanı Albay Mustafa Hamdun, Halep radyosu vasıtasıyla yayınladığı beyannamede, askeri komutanların yardımıyla bir askeri ihtilal komitesi kurdıklarını ve Suriye'nin emperyalizmin kölesi olan Edip Çiçekli'nin zorbalığından kurtulduğunu açıklamıştır ("Askeri İhtilal Komitesi Suriye'yi İdareye Başladı", [1954], Akşam, 1).

⁶² 1953 yılında Ekrem Havrani'nin liderliğini yaptığı Arap Sosyalist Partisi ile birleşerek partinin adı Arap Baas Sosyalist Partisi olarak değişmiştir (Şahin, 2011: 108).

milletvekilliğinden 16'sını⁶³ kazanmayı başarmıştır (Özkoç, 2008: 81). Ağustos 1955'te⁶⁴ gerçekleşen cumhurbaşkanlığı seçimlerinden sonra 14 Haziran 1956'da Sabri Asalı başkanlığında ve Baas Partisi'nden Salah Bitar'ın Dışişleri Bakanlığı ile Ekrem Hurani'nin adamı Halil Kallas'ın Ekonomi Bakanlığına getirildiği hükümette aldığı iki bakanlık ile Baas Partisi, bu dönemde nüfuzunu giderek güçlendirmeye başlamıştır. Özellikle 1 Şubat 1958 tarihinde Suriye ile Mısır arasında yapılan anlaşma neticesinde, Birleşik Arap Cumhuriyeti (BAC) kurulması yönünde kararın alınmasında etkin bir rol oynayarak ülke içinde kendini önemli bir siyasi varlık olarak göstermiştir. Baas Partisi bu birleşmeyi onaylayanın dışında kurulan kabinede de yer almıştır. Kurulan kabinenin dört bakanı ve ayrıca başkan yardımcılarında biri Baas Partisi'nden seçilmiştir.

3.2. Ortadoğu Savunmasına Yönelik Girişimler

3.2.1. Ortadoğu Komutanlığı

1948-1949 Arap-İsrail Savaşı'ndan sonra Ortadoğu'daki politikalarına devam eden İngiltere, bölgedeki sorunların çözümü için “Ortadoğu Komutanlığı (ODK)” adında bir askeri ittifak oluşturmayı planlamıştır (Armaoğlu, 1999: 495). Bu öneri, ABD ve Fransa tarafından da onaylanınca ilk çalışmalar başlatılmıştır. Gerger'in yorumuna göre bu ittifakın asıl hedefi, bölgede askeri bir pakt kurmak ve bu pakta Arap ülkelerini de dahil edebilmektir. Böylece Batı'nın, bölgedeki askeri varlığı korunmuş olacak ve ortaklaşa sömürgecilik faaliyetlerini Ortadoğu bölgesine dayatabileceklerdi. Bu girişimleri hayata geçirebilmek için de öncelikli olarak, Ortadoğu'da önemli bir konuma sahip olan Türkiye ve Mısır'ı ön plana çıkarmayı kararlaştırdılar ki bundaki amaç, oluşturulması düşünülen birliğe, Ortadoğulu görüntüsünün verilmesini sağlamaktır (Gerger, 2012: 59). Bu konu üzerine Fırat ve Kürkçüoğlu'nun değerlendirmesine göre de İngiltere, ODK fikri ile Süveyş'teki varlığını korumayı ve Mısır ile olan ihtilafını gidermek, ayrıca bölge devletleriyle iş birliği sağlayarak İngiliz üslerinin varlığına duyulan tepkiyi azaltmayı hedeflemiştir. Bu planın uygulamaya konulması noktasında Türkiye'nin katılımı büyük bir önem arz etmiştir. Çünkü Türkiye, bölgenin hem en büyük hem de en güçlü ordusuna sahip devleti olarak Ortadoğu savunmasında önemli görev üstlenecek ve ayrıca hem Ortadoğulu hem de Müslüman bir devlet olarak ODK'nın tamamıyla Batı ürünü bir oluşum olarak algılanmasının da önüne geçmiş olacaktı (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2001: 618-619).

⁶³ Bazı kaynaklarda bu sayının 13 ve 22 olduğu da yazmaktadır (Şen, 2010: 234; Şahin, 2011: 108).

⁶⁴ 18 Ağustos 1955 tarihinde yapılan seçimde, ilk turda hiçbir aday gerekli oyu alamamış, ancak ikinci tur oylamada Şükrü El-Kuvvetli⁶⁴ 93, Halid Azm ise 41 oy almıştır. Böylece cumhurbaşkanlığı seçimini Şükrü El-Kuvvetli kazanarak yeni cumhurbaşkanı olmuştur (“Suriye'nin Yeni Cumhurbaşkanı” [1955], Cumhuriyet, 7).

Bu süreçte Türkiye'nin Sovyet baskısına karşı bir güvenlik ve denge unsuru aramakta olduğu ve bu doğrultuda kurulduğu an itibarıyla NATO'nun içerisinde yer almak için büyük çaba sarf ettiği bilinmektedir. Böyle olmakla beraber Danimarka, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg gibi NATO'nun küçük üyeleri, Türkiye'nin bu yapıya alınmasının, SSCB ile bir savaşa sebep olabileceğini ileri sürerek, Türkiye'nin üyeliğini uygun bulmamışlardır. ABD için ise, bu ülkelerden ziyade İngiltere'nin itirazı sorun oluşturmıştır. Bu durum da Türk-İngiliz ilişkilerinde soğuk bir ortamın oluşmasına sebebiyet vermiştir. Ancak sonrasında Ortadoğu Komutanlığı planının ortaya çıkması üzerine İngiltere, Türkiye ile yakın ilişkiler kurmaya başlamış ve NATO üyeliği konusunda kendisine destek vereceğini, buna karşılık Türkiye'nin de ABD, İngiltere ve Fransa ile birlikte, bölgede kurulması planlanan Ortadoğu Komutanlığı'na katılması gerektiğini belirtmiş, Türkiye de bu teklifi kabul etmiştir (Armaoğlu, 1995: 193-194). Bu düşüncenin Türkiye ile olan tarafı halledildikten sonra ABD, İngiltere, Fransa ve Türkiye tarafından ortak bir nota ile Ortadoğu Komutanlığı tasarısına dair teklif Mısır'a sunulmuştur. 13 Ekim 1951 tarihinde verilen bu notada ABD, İngiltere, Fransa ve Türkiye'nin Mısır ile birlikte, Ortadoğu savunması için, Ortadoğu Komutanlığı adında müşterek bir kuvvet oluşturacakları ve bu kuvvetin Süveyş Kanalı bölgesinde bulundurulacağı, ayrıca İngiltere'nin bu kuvvetin emrine vereceği kuvvetlerinin dışında, Mısır'daki tüm kuvvetlerini geri çekeceği açıklanmıştır (Armaoğlu, 1999: 495).

13 Ekim'de ABD, İngiltere, Fransa ve Türkiye'nin Kahire'deki büyükelçileri Mısır'ı kurucu üye olarak birliğe davet etmişlerdir. Ancak Mısır Hükümeti, 15 Ekim 1951 tarihinde yayınladığı deklarasyonla bu daveti reddettiğini ve 1936 İngiltere-Mısır Antlaşmasıyla, 1899 Sudan Antlaşmasını⁶⁵ feshettiğini bildirmiştir. Mısır Hükümeti tarafından Ortadoğu Komutanlığı düşüncesi, 1936 İngiltere-Mısır Antlaşması'ndan daha kötü bir plan olarak değerlendirilmiştir. Çünkü sınırlı ve tek bir ülkenin işgali altındaki Ortadoğu bölgesi, bu plan ile birlikte süre sınırı olmaksızın, dört ya da daha fazla ülkenin işgaline maruz kalabilecekti. Bu durumdan dolayı Mısır Hükümeti birliğe katılmayı kabul etmemesinin yanı sıra Süveyş Kanalı bölgesindeki İngiliz askerlerinin tamamen tahliye edilmesini ve ayrıca Mısır'ın bütünlüğünün de tanınmasını istemiştir (Yeşilbursa, 2018: 440-441). Mısır Hükümetinin bu tutumu, Arap dünyasında büyük bir coşku ve memnuniyetle karşılanırken, aynı zamanda Ortadoğu Komutanlığı planına yapılmış önemli bir darbe olarak da değerlendirilmiştir (Arı, 2012: 189). Mısır Hükümetinin bu kararına ilişkin Paris, Londra ve Washington'da konuşan

⁶⁵ 19 Ocak 1899'da Sudan'da yönetimin çerçevesini oluşturan antlaşmanın imzalanmasıyla Sudan'ın kontrolü fiilen İngiltere'nin eline geçmiş oldu (Kavas, 2009: 461).

sözcüler, Ortadoğu bölgesinin savunma planlarının Mısır'ın reddine rağmen devam edeceğini bildirmişlerdir. Ayrıca İngiltere, Mısır'ın var olan antlaşmayı tek taraflı feshetmesini tanımayacağını, Süveyş'teki kuvvetlerini geri çekmeyeceğini ve Sudan'ı Mısır idaresine terk etmeyeceğini açıklamıştır (“Mısır Dün Dörtlerin Teklifini Reddetti” [1951], Cumhuriyet, 1).

13 Ekim 1951 tarihinde ortak notanın verilmesinin ardından Türk Dışişleri Bakanlığı yayınladığı bildiride, ODK'ya katılmasının gerekçelerini açıklayarak bu oluşuma Mısır'ın dahil olmasına yönelik dostane tavsiyelerde bulunulduğunu belirtmiştir (Armaoğlu, 1995: 195). Ancak Türkiye'nin bu tavrı, Mısır basınında aleyhine şiddetli yazıların yazılmasına neden olmuştur. Müfrit Müslüman Kardeşler Birliği'nin gazetesi olan El Dawa, Türkiye'yi yeni bir İsrail olarak yorumlamakla birlikte, dünyada barışın tesis edilebilmesi için bu ülkeyle mücadele etmenin ve onu mahvetmenin gerektiğini açıklamıştır (“Bir Mısır Gazetesinin Hezeyanları” [1951], Cumhuriyet, 1). Mısır'ın en çok satan ve Vefd Partisi'nin sözcülüğünü yapan El Mısri Gazetesi'nde yer alan *Biz ve Türkiye* isimli baş makalede ise, Türkiye'nin emperyalist devletlerin yanında yer aldığını ve bu devletlerin Mısır'a yaptıkları karşısında onlarla beraber düşmanca bir tavır takındığını belirtmiştir (“Mısırlılara Göre Kabahatimiz Neymiş” [1951], Cumhuriyet, 2). Türkiye'ye diğer bir tepki ise SSCB'den gelmiştir. SSCB, Türkiye'ye Moskova Büyükelçiliği eliyle 24 Kasım 1951 tarihinde bir nota vererek, Türkiye'yi saldırı hareketlerine aracı olmak ile suçlamıştır. Türkiye de 19 Aralık 1951'de verdiği karşı cevapta bu suçlamaları tamamen reddetmiş (Gönlübol, 1993: 395), ODK'nın ilkelerini oluşturan dört maddelik beyannameyi yineleyerek BM ilkelerine uygun olarak bölgenin güvenliğini teşkilatlandırmanın dışında amacı olmayan ODK yapılanmasının sahiplerine hiçbir sorumluluk atfedilemeyeceğini bildirmiştir (“Ruslara Cevabi Notamız” [1951], Milliyet, 1-7).

Mısır Hükümetinin olumsuz cevabına rağmen İngiltere ve ABD, ODK fikrinden vazgeçmeyerek diğer Arap devletleri ve İsrail'i yanlarına çekebilme ümidiyle projeyi gündemde tutmaya devam etmiştir. Türkiye'nin de bu karara olumlu yanıt vermesi üzerine, dört devlet tarafından 10 Kasım 1951 tarihinde *Ortadoğu Komutanlığı Konusunda Temel İlkeler* başlığını taşıyan 11 maddelik bir deklarasyon yayınlanmıştır (Sever, 1997: 91). Bu durum ODK'ya kalındığı yerden devam edileceğini göstermiştir.

3.2.2. Ortadoğu Savunma Örgütü

İngiltere'nin ODK konusundaki girişimleriyle birlikte, İngiltere Başbakanı Winston Churchill ile Dışişleri Bakanı Anthony Eden, 7-9 Ocak 1952 tarihlerinde Washington'a

giderek Amerikalı meslektaşlarıyla ODK konusunu ele almışlardır. İngilizler gelmeden önce Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın bu konu üzerine hazırladığı rapor, İngilizlerin görüş ve fikirlerine çoğunlukla ters düşmesi nedeniyle iki taraf arasında tartışmalara sebebiyet vermiştir. Ancak sonrasında taraflar arasında uzlaşma sağlanarak Mart 1952'de Lizbon'da yapılacak NATO Konseyi toplantısından sonra Londra'da ODK'nın kuruluş toplantısının gerçekleşmesi yönünde karar alınmış, ancak sonrasında yaşanan ihtilaflardan dolayı bu toplantı gerçekleştirilememiştir. İhtilafa yol açan durum, ABD'ye göre böyle bir projede Mısır'ın olması gerekliliği idi ve İngiltere ile de bir an önce iyi ilişkiler kurulup Mısır projeye dahil edilmeliydi. Ama bu durum İngiltere'nin Mısır ile Süveyş konusunda ters düşmesi nedeniyle mümkün gözüküyordu ve bu sebepten dolayı kuruluş toplantısı İngiltere'nin teklifi ile ertelenmiştir. 18 Haziran 1952'de ise İngiltere, ABD'ye verdiği muhtıradaki "Komutanlık" yerine "Savunma Örgütü" kavramına⁶⁶ dönülmesini teklif etmiş ve teklif ABD tarafından kabul edilmiştir (Armaoğlu, 1995: 196-201). Ancak, yöntemle ilişkin iki devlet arasında bazı görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin de desteklediği İngiltere, her koşulda önce örgütün kurulmasını, daha sonra Ortadoğu devletlerinin katılması için çaba gösterilmesi gerektiğini, diğer bir ifadeyle *dükkânı açma ve müşteri bekleme* teorisini savunmuştur. Buna karşılık ABD ise, örgütün kuruluş aşamasında Arap devletlerinin katılımının zorunlu olduğunu ve öncelikle de Mısır'a ağırlık verilmesi gerektiğini ileri sürmüştür (Yeşilbursa, 2011: 87). ODK'nın yapısı konusundaki görüş ayrılıklarının her geçen gün daha da derinleşmesi ve ABD'nin planları doğrultusunda Arap Devletleri ile kurulması istenen iyi ilişkilerin kurulamaması sonucunda ABD, Ortadoğu Savunma Örgütü'ne olan ilgisini yavaş yavaş kaybetmeye başlamıştır.

3.3. Mısır (1952)

3.3.1. Mısır'ın Siyasi Tarihi

En az beş bin yıllık geçmişi ile dünyanın en eski ülkelerinden biri olan Mısır, Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının kesiştiği bir konumda bulunmaktadır (Goldschmidt, 2008: 1) Eski Mısırlılar topraklarını "*Kara Topraklar*" ve "*Kızıl Topraklar*" olmak üzere iki ayrı bölgeye ayırmışlardır. Kara Toprak, Nil Nehri boyunca zengin tarım alanlarından ve Nil'in Akdeniz'e yaklaştığı geniş deltadan oluşmaktaydı. Delta bölgesi "*Aşağı Mısır*" olarak da bilinmektedir. Modern Kahire kabaca, Aşağı ve Yukarı Mısır'ın ayrılma noktasında yer almaktadır. İkinci bölge ise, çölün bulunduğu taş kayalıklarla çevrili bir vadiden oluşmaktadır. Bu bölge büyük

⁶⁶ Bu kavram ilk defa, 16 Nisan 1952 tarihinde Amerikan Dışişleri ve Savunma Bakanlıkları temsilcilerinden oluşan ortak bir komitenin hazırladığı raporda yer almıştır (Armaoğlu, 1995: 199).

emperyal hanedanların vatanydı ve ülkenin ilk siyasi birleşmesinden sonra yaklaşık 3.000 yıl boyunca eski Mısır kralları, “iki toprak” kuralı ve alt-üst Mısır arasındaki ikiliği devam ettirmişlerdir (McGregor, 2006: 2). Eski zamanlardan beri tarihçiler, genellikle Mısır tarihini, ailelerin iktidar sürelerine göre otuz ayrı döneme ayırmışlardır. Bu dönemler: Milattan Önce (MÖ) 3000’e kadar Sülaleler Öncesi Dönem, Erken Hanedanlar Dönemi (I.-II. Hanedanlar, MÖ 3000-2686), Eski Krallık (III.-VIII. Hanedanlar, MÖ 2686- 2125), Birinci Ara Dönem (IX.-XI. Hanedanlar, M.Ö. 2160-2055), Orta Krallık Dönemi (XI.-XIV. Hanedanlar, MÖ 2055-1650), İkinci Ara Dönem (XV.-XVII. Hanedanlar, MÖ 1650-1550), Yeni Krallık Dönemi (XVIII.-XX. Hanedanlar, MÖ 1550-1070), Üçüncü Ara Dönem (XXI.-XXV. Hanedanlar, MÖ 1070-712), Geç Dönem (XXV.- XXX. Hanedanlar, MÖ 712-332) olarak sınıflandırılmıştır (Bahar, 2011: 127-139).

XX. Hanedan dönemi itibariyle Mısır tarihinde çöküş devresi olarak nitelenen yeni bir süreç başlamıştır. Bu dönemde Mısırlıların *Deniz Toplulukları* diye ifade ettikleri Hint-Avrupalıların yoğun bir şekilde Libya’ya, Akdeniz’e ve Asya’ya gelmeleri bölgedeki dengeleri değiştirmiş ve tarihinde ilk defa Mısır denizden saldırıya uğramıştır. Ayrıca diğer taraftan da karadan gelen istilacılar ile de baş etmek zorunda kalmıştır. Bu durumun her geçen gün artarak devam etmesiyle birlikte Mısır, XXIII-XXV. Hanedanlar dönemlerinde tarihinin en büyük bölünmeleriyle uğramıştır. Bunun sonucunda ise, Asur Kralı Assarhaddon, Sina Çölü’nü ve deltayı geçerek Memfis’e girmiştir. Ancak sonrasında Sais Kralı I. Psamtik birkaç yıl sonra Asurluları ve Sudanlıları uzaklaştırarak XXVI. Hanedanı kurmuştur. Bir süre ülkede sükûnet sağlanmışsa da sonrasında MÖ 525’te Pers Kralı Kambies tarafından ülkenin işgale uğramasıyla bu durum bozulmuştur. Persleri bu dönemde Mısır’dan çıkarmak için şiddetli mücadeleler başlatılmış olsa da sonuç verecek gelişme MÖ 332 yılında Büyük İskender tarafından alınmıştır. Büyük İskender Mısır’da bir kurtarıcı gibi karşılanmış ve kendisine Amon rahipleri tarafından *Amon’un Oğlu* sıfatı verilmiştir (Görgün, 2004: 556-557). Ancak İskender’in ani ölümünden birkaç yıl sonra, imparatorlukta yaşanan bölünmeler neticesinde Mısır, öncelikle Romalıların ardında da Bizanslıların yönetimi altına girmiştir.

Yedinci yüzyıla gelindiğinde Mısır, en kapsamlı Hristiyanlaşmış ülkelerden biri haline gelmiştir. Ancak bu durum dünyayı değiştirecek olan Arap fetihleriyle birlikte değişmeye başlamıştır. Bu sırada Araplar ise, Kadisiyya Savaşı’nda Sasanileri ve Filistin’deki Yermuk Nehri’nde Bizansları mağlup etmişlerdir. Bu iki askeri başarı, Mısır’a ve daha sonra da Kuzey Afrika’ya geçebilmenin önünü açmıştır (Tignor, 2011: 124-130). Amr ibn al-‘As tarafından yönetilen Mısır’ın Fethi MS 639’da başlamıştır (McGregor, 2006: 12). Yaklaşık

sekiz bin süvarisi olan Arap orduları, Mısır'ın fethini kolay bir konu olarak görmüştür. Çünkü yerli yöneticiler Bizans beylerine karşı, Araplar ile iş birliği yaparak ülkeyi onlara açmaya yardım etmişlerdir. Bundaki en büyük etken ise, Arapların Bizanslılardan daha hoşgörülü yöneticiler olacağına ve onlara daha hafif bir vergi uygulayacağına inanmaları olmuştur (Marsot ve Lutfi, 2007: 1).

Araplar ve Bizanslılar arasında Heliopolis'te gerçekleşen büyük savaşta, uzun bir kuşatmadan sonra Babil Kalesi alınmış ve ardından İskenderiye kuşatılmıştır. 641 yılında Bizans İmparatoru Herakleios'un ölümünden sonra Mısır'daki direnişin parçalanmasıyla birlikte İskenderiye müzakere yoluyla teslim olmuş ve Hristiyan ülke, Müslüman Arapların eline geçmiştir (McGregor, 2006: 12). İslam Devleti'nin başkanı ve halifesi olan Ömer bin Hattab zamanında İslam topraklarına katılmış olan Mısır, İslam aleminin önemli kültür ve medeniyet merkezlerinden biri olma özelliğini kazanmıştır. Bu özelliği yüzyıllar boyu devam eden Mısır, Osmanlı Devleti'nin hakimiyetine kadar çeşitli iktidar değişikliklerine sahne olmuştur. Hulefa-yı Raşidin döneminden sonra bölgeye Emevi Halifeleri (658-750) ve ardından da Abbasi Halifeleri (750-868) hâkim olmuştur. Abbasiler döneminde Tolunoğulları hanedanının kurucusu olan Ahmed b. Tolun, Mısır'a vali olarak gönderilmiş ve kısa zamanda sahip olduğu askeri güç sayesinde Mısır'da ilk Müslüman Türk devleti olan Tolunoğulları Devleti'ni (868-905) kurmuştur. Mısır'ı 37 yıl hakimiyeti altında tutan bu devlete Abbasi Hilafet orduları komutanı Muhammed b. Süleyman el-Katibi tarafından son verilerek, Mısır'daki Abbasi otoritesi tekrar sağlanmıştır (Yazıcı, 2012: 78-100).

Tolunoğulları Devleti'nin yıkılmasından sonra Abbasilerin hizmetindeki diğer bir Türk memlûkünün⁶⁷ oğlu, İhşid Muhammed b. Togac, 935 yılında Mısır'da ikinci Müslüman Türk devleti olan İhşidiler Devleti'nin (935-969) kuruluşunu gerçekleştirmiştir (Koprman, 2016: 45). Bu tarihten sonra Mısır, Abbasi Hilafeti'ne tam olarak bağlanamamıştır. Çünkü 969 yılında İhşidiler Devleti Fatımiler tarafından yıkılarak Mısır'ın yeni hâkimi Kuzey Afrika, Mısır ve Suriye'de hüküm sürecektir olan Şii temelli Fatımi Devleti (969-1171) olmuştur (Yazıcı, 2012: 101).

Fatımi Devleti döneminde Türk Memlûkler ile diğer Memlûkler arasında bitmek bilmeyen mücadeleler hem kendilerinin hem de Fatımi Devleti'nin zayıflamasına neden olmuştur. Selahaddin Eyyubi de bu durumdan istifade ederek 1171 yılında yönetime el

⁶⁷ Sözlükte “mâlik olmak” anlamındaki mülk kökünden türetilen memlûk “mâlik olunan şey” demektir. Çeşitli İslâm ülkelerinde memlûk yerine gulâm ve Kuzey Afrika'da abîd kelimeleri kullanılmıştır (Kızıltoprak, 2004: 87).

koyarak Fatımi Devleti'ni ortadan kaldırmış ve böylece Mısır, Eyyubiler Devleti'nin hakimiyeti altına girmiştir (Koprman, 2016: 46; Tomar, 2004: 561). Selahaddin Eyyübi'nin 1193 yılında ölümünden sonra Mısır'da Memluklerin sayısında büyük bir artış başlamış ve giderek güçlenen Memlukler, Eyyubilerin son sultanı olan Turanşah'ı 1250 yılında öldürerek Mısır'daki Eyyubi saltanatını sona erdirmişlerdir. Böylece Mısır, 1250'den 1517 yılına kadar Memluklerin egemenliği altında kalmıştır.

1512 yılında I. Selim'in tahta geçmesiyle birlikte aktif bir doğu siyasetine başlayan Osmanlı Devleti, ilk olarak Memluk Devleti'nin hakimiyeti altında bulunan Suriye ve Mısır'a yönelmiştir (Emecen, 1994: 87). Sander'e göre Selim'in bu topraklara yönelmesine – genişleme ve halifeligi ele alma isteği gibi- klasik sebeplerin dışında, gittikçe güçlenen ve güneyden açık bir tehdit haline gelen Portekiz'i Memluk Devleti'nin durduramaması neden olmuştur. Bu durum engellenmediği takdirde, İslam coğrafyasının daha fazla denizi içeren güney bölgesinin Hristiyan saldırılarına açık hale gelmesine neden olabilirdi. İkinci neden olarak Safeviler (1501-1736), Osmanlı Devleti'nin güney sınırlarının alt kısmından sarkıp stratejik bir bölge olan Suriye ve Mısır'da hakimiyet kurabilir ve Osmanlı Devleti'ni tehdit edebilirdi. Bu etkenlerle harekete geçen Sultan Selim, ilk seferinde Şah İsmail'i Çaldıran'da bozguna uğratarak imparatorluğun doğu sınırlarını güven altına almıştır. Çaldıran'dan sonra ise, askeri ve ekonomik bakımdan iyice zayıflayan Memluklular üzerine yürümüş ve öncelikle Halep, sonra Şam, Beyrut ve Gazze bölgelerini eline geçirmiştir. 1517 yılında ise, Memluklu Sultanı Tuman Bey'i mağlup ederek Mısır'ı almıştır. Böylece Ortadoğu'da Osmanlı hakimiyeti başlamış ve hilafet Osmanlı Hanedanlığı'na geçmiştir. Bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti, İslam dünyasının hem dini hem de siyasi lideri olmuştur (Sander, 2016: 45; Turan, 2003: 66).

1517'de Mısır'da başlayan Osmanlı hakimiyetindeki istikrar dönemi uzun süre devam etmemiş ve bölgedeki Memluklu güçlerin birbirleriyle ve Osmanlı idaresi ile mücadeleleri neticesinde, Mısır'da otoritenin yeniden tesis edilmesi giderek zor bir hale gelmiştir (Ceylan, 2008: 66). Yaşanan bu sıkıntıların şiddetlenerek devam ettiği sırada 1799 yılında Napolyon komutasındaki Fransız ordusu Mısır'ı işgal ederek üç yıl süresince buraya hâkim olmuştur (Akşin, 2018: 350). Bu durum üzerine Osmanlı Devleti, İngiltere ile ittifak gerçekleştirerek Fransız kuvvetlerini Mısır'dan çıkartmayı başarmış, ancak bu tahliyeden sonra Mısır'da düzen sağlanamamıştır (Görgün, 2004: 569). Fransızların gidişinden sonra meydana gelen bu iktidar boşluğunu doldurmak için pek çok grup rekabet içine girmiş, ancak bu mücadele -Osmanlı Devleti tarafından Fransızlar ile mücadele etmesi için Mısır'a gönderilen- Kavalalı Mehmet

Ali Paşa'nın⁶⁸ hakimiyeti ele geçirmesiyle sonuçlanmıştır (Cleveland, 2004: 76; Hourani, 2013: 323). Bu neticenin ardından Mısır'da valilik ve krallık makamları 1952 yılına kadar Kavalalılar sülalesinde kalmıştır (Akşin, 2018: 350).

Modern Mısır'ın mimarı sayılan Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın başlattığı reform çalışmaları, ölümünden sonra da devam etmiştir. Torunlarından Hidiv İsmail Paşa döneminde, Fransız ve Mısır sermayesi ile inşa edilen dünyanın en önemli su yollarından birisi olan Süveyş Kanalı 1869'da açılmıştır. (Hourani. 2013: 334; Turan, 2003: 126) Ancak Mısır'ın zaman içerisinde Batılı devletlere artan borçları nedeniyle İsmail Paşa, 1869'da açılan Süveyş Kanalı'nın Mısır'a ait hisselerini İngiltere'ye satmıştır. Fakat bu girişim, Mısır maliyesinin iflasını engellemeye yetmemiş (Görgün, 2004: 570) , hatta bu tarihten itibaren bütün Mısır ekonomisi İngiltere ve Fransa'nın kontrolüne girmiştir (Turan, 2003: 126). Bu gelişmeyle yetinmeyen İngiltere bir ayaklanmayı⁶⁹ bahane ederek 1882 yılında Mısır'ı işgal etmiştir. Böylece Mısır, görünüşte ve hukuken özerk bir Osmanlı vilayeti gibi gözükse de bütün kontrol İngilizlerin eline geçmiştir. Bu durum daha sonra Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı boyunca Almanya ile birlikte mücadele etmesiyle değişmiş ve Osmanlı'nın bu tutumuna karşılık İngiltere, Mısır'ı himayesi altına aldığını ve Osmanlı Devleti ile ilişkisinin kalmadığını duyurmuştur. Böylece Hidiv İsmail Paşa'nın oğlu olan Mısır Valisi Hüseyin Kâmil, İngiliz himayesinde tahta çıkarılan ilk Mısır sultanı olmuştur (Kurşun, 1998: 553; Akşin, 2018: 350).

Birinci Dünya Savaşı devam ettiği sırada Hüseyin Kâmil'in 1917 yılındaki ani vefatı nedeniyle yerine -tek oğlu olan Kemaleddin veliahtlığı reddettiği için- kardeşi Ahmed Fuad getirilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte 1918 Kasım ayında, Mısır'da ileri gelen yedi kişi, amaçları Mısır'ın tam bağımsızlığı olan Vefd Partisi'ni kurmuşlardır (Cleveland, 2004: 219). Zaglul Paşa⁷⁰ başkanlığındaki bu oluşum, Mısır halkının tam bağımsızlık istediğini söylemek ve davalarını anlatmak üzere Londra'ya gitmesine izin

⁶⁸ Arnavut bir tüccarın veya (başka kaynaklara göre) korsanın oğlu olan Mehmet Ali (1769- 1849), Mısır'a Osmanlılar tarafından gönderilen bir askeri birliğin komutanıydı. Ancak sonrasında Mısır'ın fiili yöneticisi pozisyonuna geçip, ülkenin askeri, idari ve iktisadi kurumlarını yeniden yapılandırmaya ve böylelikle kendisinin ve ailesinin Osmanlı İmparatorluğu içinde özerk bir hanedan kurup bu hanedanı devam ettirebilmesini sağlamaya çalışmıştır. Kurduğu bu hanedan Mısır'ı 1952 yılına kadar yönetmiştir (Gelvin, 2019: 426).

⁶⁹ Urabi Paşa önderliğindeki isyan, Mısır'ın iflasını açıkladığı ve Mısır maliyesinin Avrupalı alacaklıların eline geçtiği dönemde çıkmıştır. Bu isyan neticesinde İngilizler, isyanı bastırmak için Mısır'ı işgal etmişler ve 75 yıl bu topraklarda kalmışlardır (Gelvin, 2019: 479).

⁷⁰ Nil Nehri deltasında orta halli bir köylü ailesinde doğan Saad Zaglul Kahire'deki el-Ezher İslam Üniversitesi'nde eğitim gördükten sonra Hukuk Fakültesi'ne başlamıştır. Bir Mısır başbakanının kızıyla evlendikten sonra çeşitli bakanlık görevlerinde bulunmuştur. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce ılımlı bir milliyetçi olan Zaglul, Ümmet Partisi'nin kurucuları arasında yer almıştır. Bu parti İngilizlere, Mısırlıların yeterince medenileşmiş olduğunu göstererek Mısır'ı bağımsızlığına kavuşturmayı amaçlamıştır (Gelvin, 2019: 429-430).

verilmesini talep etmişse de bu istek İngiltere Dışişleri Bakanı Balfour tarafından geri çevrilmiştir. Bu durum üzerine Said Zaglul'un yurt çapında bir protesto kampanyasına girişmesiyle (Mansfield. 2012: 258) İngilizler Zaglul'u ve üç meslektaşını Malta'ya sürgüne göndermişlerdir. Bu olay karşısında Mısır halkı anında tepki vermiş, hukuk fakültesi öğrencileri gösterilere başlamış ve ardından hükümet çalışanları, hakimler ve avukatlar da bu gösterilere iştirak etmişlerdir. Mısır tarihinde ilk kez kadınlar da bu olaylarda yer almışlardır (Goldschmidt, 2008: 111).

Başkentten taşra kentlerine ve kırsala yayılan huzursuzluk, Mısırlı milliyetçilerin daha sonra *1919 Devrimi* diye adlandırdıkları milliyetçi bir başkaldırıya dönüşmüştür (Mansfield, 2012: 259). Olayların daha da şiddetlenmesi üzerine İngilizler, göstericilere karşı silahlı kuvvetlerini öne sürerek yaklaşık 800 Mısırlıyı öldürüp 1400 kişiyi de yaralamışlardır. Olaylar, İngiliz yüksek komiseri General Allenby'nin, Zaglul ile arkadaşlarına Paris Barış Konferansı'na katılmasına yönelik izin vermesiyle birlikte sakinleşmiştir (Cleveland, 2004: 220; Mansfield, 2010: 259).

Paris'teki görüşmeler, Vefd'in tam bağımsızlık istemesi, İngilizlerin ise Mısır'ın egemenliğini sınırlayacak koşullarda direnmesi üzerine, iki sene sürmüştür (Cleveland, 2004: 220). Bu süre zarfında yapılan görüşmelerde bir sonuca ulaşılamamasına rağmen İngiltere, 28 Şubat 1922 tarihinde -İngiliz çıkarlarının⁷¹ gözetilmesi koşuluyla- Mısır'a bağımsızlığını vermiştir. İngiliz yönetiminin 1922 Şubat'ında Mısır'a bağımsızlık vermesinden sonra Sultan Ahmed Fuad, Kral Fuad unvanını almış ve arkasından da 1923'te İngiltere tarafından Belçika modeli temel alınarak Mısır Anayasası hazırlanmıştır. 1924 yılı Ocak ayında gerçekleştirilen seçimlerde oyların % 90'ını Vefd Partisi'nin alması üzerine başbakanlığa getirilen Said Zaglul döneminde Mısır'ın tam bağımsızlığı ve ayrıca Sudan'ın da Mısır'a bağlanmasına yönelik çalışmalara girişilmiş, ancak bu girişimler İngiltere ile Mısır arasındaki anlaşmazlığın daha da büyümesine neden olmuştur. Özellikle Mısır ordusunun başkomutanı ve Sudan Genel Valisi Sir Lee Stack'in Kahire'de öldürülmesi, huzursuzlukları had safhaya ulaştırmıştır. Bu durumdan hükümeti sorumlu tutan General Allenby, bütün gösterilerin yasaklanmasını, ağır bir tazminat ödenmesini ve Sudan'daki bütün Mısır birliklerinin çekilmesini içeren yedi maddelik bir ultimatoma vermişse de bu ultimatoma geri çeviren Zaglul istifasını sunmuştur. Zaglul, bu tarihten itibaren Mısır'ın milli lideri olarak kaldıysa da bir daha iktidara çıkamamış, 1925 ve 1926 seçimlerinden de Vefd Partisi'nin birincilikle çıkması üzerine bu

⁷¹ Bu koşullar: "İngiltere'nin Mısır'daki iletişiminin güvenliği; Mısır'ın doğrudan ya da dolaylı yabancı saldırı ya da müdahalelere karşı korunması; Mısır'daki yabancı çıkarlarının, azınlıkların korunması ve Sudan." (Mansfield. 2010: 262).

dönemlerde Meclis Başkanlığı vazifelerini yürütmüş; 1927 yılında ölmüştür (Görgün, 2004: 571; Görgün, 2008: 378-379; Mansfield, 2012: 263).

Said Zaglul Paşa'nın ölümünden sonra Vefd Partisi liderliğine Mustafa Nahhas Paşa geçmiştir. Siyasi hayatı boyunca beş defa (1928, 1930, 1936-1937, 1942-1944 ve 1950-1952 yıllarında) başbakanlık koltuğuna oturan Nahhas Paşa'nın ilk hedefi, Mısır'ın tam bağımsızlığının kazanılması olmuştur. Bu doğrultuda 1936-1937 yıllarındaki başbakanlığı döneminde önemli mesafe kat etmiş; 1882'den itibaren İngiliz işgalini resmen sona erdiren ve Mısır'ın tam bağımsızlığa giden yolda önemli bir dönüm noktası olan, 26 Ağustos 1936 tarihli İngiltere-Mısır Antlaşması⁷² imzalanmıştır (Buzpınar, 2006: 543). Mısır'da sevinçle karşılanan anlaşma dolayısıyla 21 top atışı yapılmış ve aynı dakika bütün binalara da bayraklar çekilmiştir ("Kardeş Mısır Nihayet İstiklaline Kavuştu", [1936], Cumhuriyet, 7). Armaoğlu'na göre bu anlaşmanın imzalanmasındaki en büyük etken, İtalya'nın 1935-1936 yıllarında Habeşistan'ı işgal etmesi ve böylelikle Mısır'a komşu olmasıdır. Bu durumu İngiltere, kendisine yönelik bir tehdit unsuru olarak değerlendirip Mısır ile olan ilişkilerini yeni bir düzene sokmaya yönelik anlaşma yapmıştır (Armaoğlu, 1999: 493). Antlaşmanın imzalanmasının ardından İngiltere'nin girişimleri neticesinde Mısır, Mayıs 1937'de MC'ye alınmış ve ayrıca bununla birlikte hukuki ve ekonomik açıdan ağır şartlar içeren kapitülasyonlar da kaldırılmıştır (Görgün, 2004: 571).

3.3.2. Darbe Öncesi Siyasal Yaşam

28 Nisan 1936 tarihinde Kral Fuad'ın ölümü üzerine *Birinci Faruk* unvanı ile tahta çıkan Londra'da eğitim görmekte olan (BCA, 30-10-0-0, 266/798/13) 16 yaşındaki oğlu Kral Faruk⁷³, yetkilerini sınırlandırmaya yönelik girişimde bulunan Nahhas Paşa'yı Aralık 1937'de görevden alıp yerine Muhammed Mahmud Paşa'yı getirmiştir. Bu tarihten 1942 yılına kadar Nahhas Paşa muhalefette kalmış, ancak İkinci Dünya Savaşı sırasında -Mısır'ın giderek Almanya tarafına yönelmesinden endişelenen- İngiltere, Kral Faruk'a Vefdçi bir hükümetin iş

⁷² İngiltere, Mısır'ı 1882'de işgal etmiş ve 1914 Aralık ayında da Mısır üzerinde himaye tesis etmiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere Mısır'a, 1922'de sözde bağımsızlık vermekle beraber, buradan askerini çekmemiş ve bu konudaki müzakereler de 1936 yılına kadar devam etmiştir. Sonunda 26 Ağustos 1936 tarihinde imzalanan bir anlaşma ile (Armaoğlu, 1995: 191) savaş dönemlerinde iki tarafın iş birliği içinde olması, Mısır savunma güçlerinin kuvvetlendirilmesi ve İngiliz ordusunun Süveyş Kanalı bölgesiyle sınırlandırılması, İngiliz işgalinin peyderpey kaldırılması ve antlaşmanın yirmi yıl geçerli olması kararlaştırılmıştır. Ancak iki devlet arasında uzun süredir sorun olan Sudan konusunda ise, herhangi bir çözüm ortaya konulmamıştır (Görgün, 2004: 571).

⁷³ Faruk (1920-1965), modern Mısır'ın ikinci ve sonuncu kralıdır. Kahire'de, ilk Mısır kralının oğlu olarak doğan Faruk, önce Mısır'da sonra ise İngiltere'nin Woolwich'teki Kraliyet Askeri Akademisi'nde okumuştur. 1936'da babasının ölümü üzerine Mısır'a çağrılınca eğitimi yarım kalmış ve on yedi yaşında tahta çıkmıştır (Goldschmidt ve Davidson, 2018: 344).

başına getirilmesine yönelik baskı⁷⁴ yapması neticesinde, Nahhas Paşa başkanlığında Vefd Partisi hükümeti kurulmuştur (Görgün, 2004: 571; Buzpınar, 2006: 543). İngiltere'nin desteğiyle dördüncü kez başbakanlık koltuğuna oturan Nahhas Paşa'nın bu dönemdeki en önemli diplomatik başarısı, Arap Birliği düşüncesine öncülük etmesi olmuştur. (Buzpınar, 2006: 544). Ancak Arap Birliği'nin kurulması kararının alındığı İskenderiye Toplantısından bir gün sonra 8 Ekim 1944'te Nahhas Paşa, Kral Faruk tarafından görevden alınmıştır. Nahhas Paşa'nın yerine önce Ahmed Mahir, sonra da Mahmud Fehmi Nukraşi getirilmiştir (Arı, 2012: 186).

İkinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere, 1936 İngiltere-Mısır Antlaşması'na dayanarak, Mısır'a 200 bin asker göndermiş, ancak savaş bittiğinde İngiltere'nin bu askerlerini çekmemesi, halkın tepkisine neden olmuştur (Armaoğlu, 1999: 493). Halk, 1936 Antlaşması'nın tümüyle ortadan kaldırılmasını ve İngiliz askerlerinin çekip gitmesini istemişse de İngiltere, 1947 yılında Hindistan'a bağımsızlık vermiş olmasına rağmen -Süveyş Kanalı'nı bırakmak istemediğinden dolayı- Mısır'ın bu taleplerini kabul etmemiştir. Bunun yanı sıra asıl olayları tırmandıran gelişme, Sıdkı Paşa Hükümetinin İngiltere'ye Mısır'ın askeri yapısını denetleme imkânı veren ek ayrıcalıklar tanıyan bir anlaşma yaptığının, Vefd tarafından açığa çıkarılması ile yaşanmıştır. Bu durum üzerine büyük grevler ve sokak gösterileri yoğunlaşmış, protesto eylemleri daha da artmıştır. Ancak bu süreçte 1948 Mayıs ayında Arap-İsrail Savaşı'nın başlaması Mısır'daki olayları bir süre için durdurmuş (Arı, 2012: 188; Cleveland, 2004: 339); savaşın sonunda Arapların yenilgisi ve İsrail Devleti'nin kurulması, Mısır'da İngiltere aleyhine gösterilerin şiddetini artırmıştır (Armaoğlu, 1994: 118). Bu karışık ortamda, Müslüman Kardeşler Örgütü de halk arasındaki örgütlenmesine devam ederek bağımsızlık, reform, adalet ve dini söylemlerle Müslüman halk için cazibe odaklarından biri haline gelmeye başlamıştır. Kargaşa ortamının devam ettiği sırada (Akkuş ve Yavuz, 2016: 180) Başbakan Mahmud Fehmi El-Nukraşi, Müslüman Kardeşler Örgütü'nün -Kral Faruk'u devirmek için komploya karıştıkları iddiasıyla- faaliyetlerini kısıtlamaya yönelik çalışmaya girişmesi neticesinde, örgütün paramiliter kanadı tarafından

⁷⁴ 1942'de İtalyan-Alman ittifakının İngilizleri Bingazi'den çıkarmalarıyla birlikte Mısır'da mihver yanlılarının eylemleri artmıştır. Bununla birlikte Kral Faruk'un bunlara karşı zaaf göstererek Mihver yanlısı Ali Mahir'i başbakanlığa getirmek istemesi üzerine İngiltere, 4 Şubat 1942'de Kral Faruk'a verdiği ultimatom birlikte 6 saat içinde ya istifa etmesini ya da Nahhas Paşa'yı başbakan yapan kararı imzalamasını istemiştir. Kralın ikinci yolu izlemesi sonucu kriz atlatılmışsa da Mısır'ın açıkça egemenliğine bir saldırı olan bu eylem Mısır tarihine *Dört Şubat Olayı* olarak geçmiştir (Arı, 2012: 186).

öldürülmüştür⁷⁵. Mısır Hükümeti de buna karşılık bir yıl sonra, örgütün kurucu lideri Hasan El-Benna'yı öldürerek⁷⁶ karşılık vermiştir (McGregor, 2006: 247).

Başbakan Mahmud Fehmi El-Nukraşi'nin öldürülmesinden sonra yapılan Ocak 1950 seçimlerinde Vefd Partisi, 169 milletvekili çıkararak parlamentodaki çoğunluğu kazanması üzerine Nahhas Paşa beşinci defa başbakanlığa getirilmiştir. Bu dönem dış politikada, İngiltere'nin Süveyş Kanalı'ndaki üslerini boşaltması ve Sudan'ın yönetiminin Mısır'a devredilmesi konusunda İngiltere ile müzakereler yapılmış, ancak bu görüşmeler netice almaya yetmemiştir. Bu durum üzerine Nahhas Paşa, -Ortadoğu Komutanlığı Projesini reddettiği gibi- İngiltere ile imzalanan 1936 Anlaşması'nı ve Sudan ile ilgili maddeleri de tek taraflı olarak feshetmiş ve 16 Ekim 1951'de Faruk, Mısır ve Sudan Kralı ilan edilmiştir. Yaşanan bu gelişmeler karşısında İngiliz güçleriyle bazı Mısırlı gruplar arasında çatışmalar⁷⁷ başlamıştır. İngiliz güçlerinin 25 Ocak 1952'de⁷⁸ Süveyş Kanalı Şirketi'nin merkez bürosunun bulunduğu İsmailiye'de çok sayıda Mısır polisinin ölümüyle sonuçlanan saldırısı neticesinde, ülkede geniş çaplı ayaklanmalar ve katliamlar gerçekleşmiştir (Buzpınar, 2006: 544; Akkuş ve Yavuz, 2016: 180). Hükümetin kontrolünden çıkan bu olaylar karşısında halk, büyük bir öfkeyle sokaklara çıkmıştır. İsmailiye'deki olayların haberlerinin başkente ulaşmasının ertesi günü⁷⁹ bir grup, Kahire'nin etrafında dolaşarak İngilizlerin sahip olduğu⁸⁰ kurumlara, kulüplere, işletmelere ve yabancılara ait diğer yerlere ateş açmıştır. İnsanlar

⁷⁵ Nukraşi Paşa, sabah saatlerinde İçişleri Bakanlığındaki dairesinden çıkıp asansöre doğru ilerlerken, polis üniforması giymiş bir genç tarafından önce selamlanmış ardından da altı el kurşun atılmıştır ("Mısır Başbakanını Dün Bir Talebe Öldürdü", [1948], Cumhuriyet, 1).

⁷⁶ Hasan el-Benna, 12 Şubat 1949 tarihinde akşam saatlerinde evine dönerken otomobiline açılan yayılım ateş nedeniyle ağır yaralanmış ve hastanede ölmüştür. Hükümet suikasttaki olası rolünü saklamak niyetiyle basın organlarına sıkı bir sansür uygulamışsa da 1952'de tekrar başlatılan soruşturma ve yargılama ile gizli polis teşkilâtından üç kişi suçlu bulunarak, tetikçi ömür boyu hapis cezasına çarptırılmıştır (El-Beyyumi Ganim, 1997: 308).

⁷⁷ Mısır Parlamentosu'nun 1899 ve 1936 İngiliz-Mısır antlaşmalarını feshettikten kısa bir süre sonra İsmailiye, İskenderiye, Kahire ve Süveyş Kanalı gibi muhtelif bölgelerde çatışmalar yaşanmıştır. Özellikle İsmailiye'deki çatışmalar daha da şiddetli bir hal almaya başlamıştır ("Süveyş Bölgesinde Çatışmalar Oldu", [1951], Cumhuriyet, 3).

⁷⁸ İngiliz Kuvvetleri Komutanı General Erskine, İsmailiye şehrindeki Mısır yardımcı polisinin tedhişçilere yardım ettiği gerekçesiyle silahlarını bırakmasını emretmiştir. Ancak bu emir karşısında, İçişleri Bakanı Faragaddin Paşa tarafından "reddedin ve dayanın" emri gelmiştir. Bunun üzerine de İngiliz piyadesi, tankları ile birlikte İsmailiye'deki Mısır polis kışlasını kuşatıp, binayı top atışı ile vurmaya başlamışlardır. 1500 İngiliz askerinin katıldığı altı saat süren çarpışmaların ardından Mısır polisi teslim olmak durumunda kalmıştır ("50 Mısır Polisi Öldü, 200'ü Yaralandı, 800'ü de Esir Düştü", [1952], Cumhuriyet, 1).

⁷⁹ "Kara Cumartesi" olarak tarihe geçen günde İsmailiye'de yaşanan çarpışmaları protesto etmek maksadıyla başta Kahire olmak üzere Mısır'ın diğer şehirlerinde büyük gösteriler düzenlenmiş ve İngilizlere ait binaların hemen hemen hepsi ateşe verilmiştir. Çılgına dönmüş bir halde sağa sola koşan göstericiler 25'ten fazla sinema ve mağazayı yakmışlardır. On binlerce kişinin şehri birbirine katması üzerine Mısır polisi baş edemediğinden dolayı, ordudan yardım istemiştir. Bunun üzerine ordu birlikleri Kahire'nin belli başlı yerlerini işgale başlamıştır ("Kahire'de Dün Sıkı Yönetim İlan Edildi", [1952], Cumhuriyet, 1).

⁸⁰ Stepheard Oteli, Groppi Lokantası, Turf Kulübü, Ford Motor Company'nin sergi salonunu, birçok bar ve gece kulübü ateşe verilmiştir (Goldschmidt ve Davidson, 2018: 350).

evlerinde bu durumu korku içinde seyrederken, Kahire'nin üzerinden dumanlar yükselmiştir (Marsot ve Lutfi 2007: 124). Yaşanan olaylar karşısında Mısır hükümetinin talebi üzerine Kral Faruk ülkede sıkıyönetim ilan etmiş ve aynı günün gecesinde Kahire Radyosu'ndan halka hitap eden Nahhas Paşa ise, İngiliz-Mısır çekişmesinden faydalanan bir grubun ülke yönetimini ele geçirmek için harekete geçtiğini ve bu sebeple örfi idarenin ilan edildiğini bildirmiştir. Ancak hükümet darbesi yapmaya çalışan kişiler hakkında herhangi bir açıklama yapılmamıştır ("Kahire'de Dün Sıkı Yönetim İlan Edildi", [1952], Cumhuriyet, 1).

Bu olaylar karşısında Kral Faruk, Nahhas Paşa kabinesini azlederek hükümeti kurma görevini eski başbakanlardan olan Ali Mahir Paşa'ya vermiştir. Ancak Ali Mahir Paşa da kardeşinin öldürülmesi neticesinde, Vefd Partisi ile çatışmayı göze alamayarak 1 Mart 1952 tarihinde istifa etmiştir. Yerine ise Kral Faruk, Ahmed Necib Hilali Paşa'yı başbakanlığa getirmiştir (Armaoğlu, 1994: 123). Yeni başbakan hükümeti kurduktan sonra eski hükümetin dış siyasetine devam edileceğini ve ayrıca İngiltere'nin Süveyş Kanalı'ndan çekilmesi ve Sudan'ın da Mısır'a bağlanması için çalışılacağını belirtmiştir ("Mısır Meclisi Bir Ay Müddetle Tatil Edildi", [1952], Cumhuriyet, 5). Fakat konu ile ilgili gerçekleştirilen görüşmelerde olumlu bir sonuç alınamamıştır. Çünkü iki taraf da kendi görüşlerinde ısrarcı olmuş ve ortak bir formül bulunamamıştır (Aydın Tarihi, Mayıs 1952: 297). Hilali Paşa'nın başbakanlığa getirilmesi, Mısır'da devam eden istikrarsızlığı sonlandırmamış ve meclisin Haziran 1952'de açılmasından kısa bir zaman sonra Hilali Paşa istifa etmiştir. İngiltere ile yapılmakta olan görüşmelerde kesin bir sonuç alamadığı ve özellikle Sudan meselesinde her ne kadar Sudan Heyeti ile temasta bulunulsa da, Kral Faruk'un Sudan Kralı olarak tanınması ile Sudan UMMA Partisi'nin geleceklerine kendilerinin karar vermesi isteminin ikilem yaratmasının etkisiyle, başarılı olunamadığı için Hilali Paşa'nın çekildiğine dair haberler dönem gazetelerinde yayınlanmıştır ("İngiltere ile Mısır Anlaşıyorlar mı?", [1952], Bozkurt, 1; "Mısır Başbakanı Dün İstifa Etti", [1952], Cumhuriyet, 1).

3.3.3.1952 Mısır Darbesi

1 Temmuz 1952'de Mısır'da yeni kabineyi kurmak için görevlendirilen Hüseyin Sırrı Paşa, önce yeni Savunma Bakanı'nın kim olacağı konusunda Kral Faruk ile anlaşmazlığa düşmüş, arkasından da General Muhammed Necib'i Subay Kulübü Başkanlığına önermesinin kabul edilmemesi üzerine 20 Temmuz 1952 tarihinde istifa etmiştir. Bunun üzerine Kral Faruk, kabine kurma görevini tekraren Ahmed Necib Hilali Paşa'ya verse de 23 Temmuz sabahının ilk saatlerinde (Armaoğlu, 1994: 124) Mısır'ın siyasi ve ekonomik durumundan rahatsız olan ve kendilerine *Hür Subaylar* ismini veren bir grup alt rütbeli subay, General

Muhammed Necib'i de yanlarına alarak askeri bir darbe ile yönetimi ele geçirmişlerdir (Akkuş ve Yavuz, 2016: 181). Dokuz buçuk saat içinde tamamlanan hükümet darbesinde kan dökülmemiş ve tek bir kurşun bile atılmamıştır. Ancak gelişmeleri anlayamayan halk arasında gergin bir hava oluşmaya başlamışsa da ardından yayınlanan beyanname ile durum anlaşılmıştır (Ayın Tarihi, Temmuz 1952: 168). General Necip radyoda yayınladığı beyannamede, suiistimalle mücadele için hükümet darbesi yapıldığını, ordu içerisindeki hainler ve dolandırıcıların temizleneceğini belirtmiş ve halkı sükûneti korumaya çağırmıştır. Bu açıklamalara ilaveten ordunun anayasa sınırları içerisinde polis ile birlikte görevini yapacağını ve herhangi bir karışıklık çıkarmak isteyenlere derhal ateş edileceğini de sözlerine eklemiştir ("Mısır'da General Necip Hükümet Darbesi Yaptı", [1952], Cumhuriyet, 2).

Suriye'de gerçekleştirilen darbeden kısa bir zaman sonra Mısır'da yaşanan askeri darbenin sebepleri hakkında, basın ve üst düzey bürokrat kesim, çeşitli iddialar öne sürmüştür. Bazı kimseler, Kahire Mevki Komutanı General Necib'in yaptığı bu darbeyi kişisel bir ihtiras olarak değerlendirmiş; Kral Faruk'un Hilali Paşa Kabinesinde Milli Savunma Bakanlığını kendisine vermemesinden dolayı bu işe kalkıştığını ileri sürmüştür. Diğer bir öne sürülen neden ise, darbenin doğrudan doğruya bir rejim değişikliğini ve kralın kendisini hedef aldığı yönünde olmuştur. Son olarak da General Necib'in, özellikle artan kayırma, rüşvet ve suiistimallerden etkilenerek bu darbeyi hazırladığını ileri sürülmüştür (Ayın Tarihi, Temmuz 1952: 184-185). Bu yorumlar içindeki genel kanı, darbenin -General Necib'in de beyannamede belirttiği üzere- son zamanlarda artan rüşvet ve suiistimleri önlemeye karşı yapıldığı yönünde olmuştur.

Suriye'de gerçekleştirilen darbede CIA'nın rolünü anlatan Miles Copeland, Mısır'da gerçekleştirilen darbede de benzer açıklamalarda bulunmuş; Copeland "*The Game of Nations: The Amoralıty of Power Politics*" isimli kitabında darbenin öncesi ve sonrasındaki gelişmeleri şu şekilde ifade etmiştir:

"Roosevelt askeri darbelere, özellikle de Suriye'de ortaya çıkan rezaletten⁸¹ sonra inanmayı yitirmişti. Ama yine de CIA'nın muhtemel gördüğü darbeyi yapabilecek subaylar ile görüşmeyi kabul etti. Bu görüşmeler Mart 1952'de Nasır'ın darbesinden 4 ay öncesine rastlıyordu. CIA'nın olumlu bulduğu subaylardan biri olarak şereflenen Nasır, Roosevelt'in de istediği birtakım subayları hareketin merkezinden uzak tutmaya çalışmak suretiyle birlikte çalışmayı kabul etti..."

...Roosevelt darbeden iki ay önce Amerika'ya dönüşünde verdiği raporda... Amerika'nın Kral Faruk'un görevden alınmasını kabul etmesi gerektiğini, monarşinin sona ereceğini, ama biraz direnilip en azından elçi Cafery'nin, Kral Faruk'un can güvenliğini sağlamaya yardımcı olmasının yerinde olacağını ve darbeden sonra ufak tefek hatırlatmalar dışında Amerika'nın askeri Cuntaya, seçim yapmak konusunda baskı yapmaması gerektiğini ve gerçekleştirilen darbenin bizim tarafımızdan

⁸¹ Suriye'de 1949 yılında Hüsnü Zaim liderliğinde yapılan darbe kastedilmektedir.

oluşturulmadığı iddiasına önem verilmesi gerektiğini, darbenin bizim etkimiz dışında geliştiğini, sadece karşı çıkmayarak yardımcı olduğumuzu açıklamak gerektiğini bildiriyordu...

...Amerikan Hükümeti darbeyi, olduğu gün gazetelerden okuyarak öğrenmişti. Gerçi CIA raporlarında bir şeye işaret edilmişti ama tam olarak zaman ve hareketler belirsizdi. Basın, darbeyi olumlu buluyordu. Kan dökülmemişti. Mısır halkı memnundu... Her şey istediğimiz türden bir oyuncunun masaya oturduğuna işaret ediyordu. Oyun bir miktar çatışma, ama çoğunlukla iş birliği çerçevesinde oynanacaktı. Washington'daki resmi makamlar bu durumdan oldukça memnundu" (Copeland, 1988: 57-68).

Copeland'ın ifadelerinden yola çıkarak Mısır'da gerçekleştirilen bu darbenin perde arkasında, tıpkı 1949 Suriye Darbesi'nde olduğu gibi CIA'nın etkisi görülmektedir. CIA her iki darbede, görünüşte aktif olmasa da arka planda destekleyici bir rol üstlenmiştir.

Hür Subaylar tarafından gerçekleştirilen darbenin lideri General Muhammed Necib olarak görülse de darbenin başındaki esas ismin Albay Cemal Abdül Nasır⁸² olduğu ortaya çıkmış; görünürdeki lider General Necib'in darbeden sadece 24 saat önce haberi olduğu belirtilmiştir (Armaoğlu, 1994: 125; Akkuş ve Yavuz, 2016: 181). Copeland da bu durumu doğrular nitelikte açıklamalarda bulunmuş; yapmış olduğu görüşmelerde herkes tarafından şu üç noktanın vurgulandığını belirtmiştir:

- 1- "Nasır ve subaylarının güçlü bir lider figürünün olmayışı"⁸³,
- 2- Necib'in birkaç seçenektan biri olduğu ve son dakika kendisinin tercih edildiği,
- 3- Necib'in iktidar için çok arzulu olmadığı ve subayların onu yönlendirebileceklerini düşünmeleri" (Copeland, 1988: 108-109).

23 Temmuz 1952 Darbesi yapıldığı sırada, İskenderiye'deki yazlığında bulunan Kral Faruk ilk iş olarak İngiltere ve ABD'nin bu duruma müdahale etmesi için iki devlete de başvurmuş, ancak iki taraf da müdahaleye yanaşmamıştır. İngiltere ve ABD'nin tutumu karşısında Kral Faruk, darbecilerin isteklerine boyun eğmek durumunda kalmıştır. Öncelikle darbeciler, Hilali Paşa'nın istifa edip yerine Ali Mahir Paşa'nın başbakanlığa getirilmesini sağlamış, ardından da General Necip korgeneralliğe terfi ettirilip Mısır Silahlı Kuvvetler Başkomutanlığına tayin edilmiştir (Armaoğlu, 2019: 130). Ancak bütün bu gelişmeler Kral Faruk'un tahtını korumaya yetmemiş ve darbeciler ülkeyi yönetmek üzere cuntalarını Devrimci Komuta Kurulu'na (DKK) dönüştürmesiyle birlikte ilk iş olarak (Akşin, 2018: 355; Cleveland, 2004: 339) Kral Faruk'a tahttan çekilmesine dair ultimatoma vermişlerdir. General Necib tarafından hazırlanan ultimatoma metninde şu ifadeler yer almaktadır:

"Devlet umurunu kötü idare etmeniz ve anayasaya karşı gösterdiğiniz hürmetsizlik yüzünden memleket son zamanlarda bir anarşi ve mutlak bir istikrarsızlık devresine geçmiştir. Hiçbir vatandaş hayatını,

⁸² 1918 yılında İskenderiye dışındaki köyde bir posta memurunun oğlu olarak dünyaya gelen Nasır (1918-1970), Mısır ordusunda albaylığa kadar yükselmiştir (Gelvin, 2019: 423).

⁸³ Hür Subaylar grubunun genç ve küçük rütbede olduklarından dolayı halk tarafından destek alamayacakları düşünülmüştür.

malını ve şerefini emniyette görmemektedir. Mısır'ın itibarı bütün dünya milletlerinin gözünde zelil olmuştur. Fesatçılar, bozguncular ve vatan hainleri sizin yanınızda kendilerine bir melce bulmuşlardır. Bunlar aynı zamanda milletin sırtından servet sahibi olmuşlardır. Bütün bunlar Filistin Harbi esnasında sabit olmuştur. Suçluların takip edilmesi icap ederken tahkikatın seyrini kasten değiştirmekle, açlıkla mücadele eden bu milletin adalete olan imanını kaybetmiş oldunuz. Bütün bunların neticesi oğlunuz Prens Ahmed Fuad lehine tahttan feragat etmenizi ve 26 Temmuz 1952 günü akşamın 6'sından evvel memleketi terk etmenizi istemeye ordu tarafından vazifelendirildim. Bu talepleri reddedecek olursanız doğacak hadiselerden ordunun sizi mesul tutacağını bildirir, milletin emrine uymanızın istendiğini hatırlatırım.” (Aydın Tarihi, Ağustos 1952: 226)

Verilen ultiatoma ilave olarak Kral Faruk'a feragatnameyi imzalamadan Mısır topraklarından ayrılmaya çalışırsa özel yatının bombalanacağı da kendisine bildirilmiştir. Ardından Kral Faruk, feragat ettiğine dair belgeyi imzalayıp Ali Mahir Paşa'ya vermiştir (“Mısır Kralı Faruk Tahttan Feragat Etti”, [1952], Cumhuriyet, 6). ultiatom verilmeden önce sarayının etrafı sarılan⁸⁴ Faruk'a tahtını bırakmaktan başka seçenek kalmamıştır (Aydın Tarihi, Temmuz 1952: 172). Kral Faruk 26 Temmuz akşamı, yedi aylık oğlu II. Ahmed Fuad⁸⁵ lehine tahtından feragat ederek Mahrusa yatı ile Capri'ye gitmek üzerine İskenderiye'den ayrılmıştır⁸⁶ (Armaoğlu, 2019: 131). Bu ayrılış Mısır halkı tarafından sevinç ile karşılanmış ve bayram havası içerisinde kutlamışlardır (“Kraliçe ile Küçük Kralda Mısır'dan Çıkarıldı”, [1952], Akşam, 1).

Sabık Kral Faruk'un gitmesinden sonra hükümette geniş çaplı tasfiye işlemi başlamıştır. Genel Sekreter Fuad Seraceddin Paşa başta olmak üzere, Vefd Partisi'nin bütün ileri gelenleri⁸⁷ tutuklanmıştır. Başta Vefd Partisi olmak üzere bütün siyasi partilere ve ayrıca basına baskı uygulanmıştır. Gelişen olaylar karşısında Başbakan Ali Mahir Paşa 7 Eylül 1952'de istifa⁸⁸ etmiştir. Bu istifa ile birlikte General Necip başbakanlık makamını da üzerine almıştır (Armaoğlu, 2019: 131).

General Necib liderliğinde Mısır hükümeti, bu dönemde önemli inkılaplara imza atmıştır. İlk olarak bey ve paşa gibi unvanların yasaklanmasına karar verilmiş (Aydın Tarihi,

⁸⁴ Mısır ordusuna bağlı birlikler İskenderiye şehrini işgal etmişler ve sarayı da kuşatmışlardır. Bunun üzerine saraya giden Ali Mahir Paşa, Kral'dan tahtından feragat etmesini isteyen bir ultiatomu tevdi etmiştir. Ali Mahir Paşa saraya girmeden evvel, ordu birlikleriyle saray muhafızları arasında kısa süren bir çarpışma olmuşsa da ölen olmamıştır. Kral Faruk sarayda, Amiral üniformasıyla Ali Mahir Paşa'yı karşılamıştır (“Mısır Kralı Faruk Tahttan Feragat Etti”, [1952], Cumhuriyet, 6).

⁸⁵ I. Faruk'un görevinden uzaklaştırılması üzerine, II.Ahmed Fuad daha 6 aylıkken Kral ilan edilmiştir. Ardından kısa bir süre sonra da 18 Haziran 1953'te cumhuriyetin ilan edilmesi neticesinde krallığı son bularak ailesiyle beraber sürgüne gönderilmiştir.

⁸⁶ Sabık Kral Faruk'un Mısır'dan ayrılmasından on beş dakika sonra Kraliçe Neriman ile II.Ahmed Fuad da ayrılmıştır (“Kraliçe ile Küçük Kralda Mısır'dan Çıkarıldı”, [1952], Akşam, 1). Yeni kralın yedi yaşına geldiği zaman Mısır'a gönderilmesine karar verilmiştir (Aydın Tarihi, Temmuz 1952: 173).

⁸⁷ Cumhuriyet Gazetesi'nin haberinde Vefd Partisi lideri Nahhas Paşa'nın da tevkif edilenler arasında yer aldığını yazmıştır (“Mısır'da General Necip Başbakanlığı Ele Aldı”, [1952], Cumhuriyet, 4).

⁸⁸ Mısır gazeteleri, Ali Mahir'in istifasını toprak ıslahatını savsaklamasına, idarede temizlik yapamayışına ve hayatı ucuzlatma yolunda gereken tedbirleri alamamasına bağlamıştır (Aydın Tarihi, Eylül-1952: 220).

Temmuz 1952: 179), kadınlara medeni ve siyasi hakların tanınmasına⁸⁹ yönelik yeni kanunlar hazırlanmaya başlanılmış (“Mısır’da İnkılap Hareketi”, [1952], Milliyet, 1), kılık-kıyafet konusunda yapılan devrimle birlikte fes giyilmesi⁹⁰ yasaklanarak şapka giyme mecburiyeti getirilmiştir (“General Necip Teftiş Gezisinden Döndü”, [1952], Cumhuriyet, 6). General Necib’in giriştiği bu inkılaplar karşısında bazı Batılı yazarlar Necib’i Mustafa Kemal Atatürk’e benzetmiştir. Ancak bu benzetme Akşam Gazetesi yazarı Necmettin Sadak tarafından tepki ile karşılanmış ve General Necib ile Atatürk arasında yapılan kıyasın doğru olmadığını açıklayan bir yazı kaleme almıştır. Bu yazısında her ıslahat hareketinin benzer tarafları olsa da içerik yönünden karşılaştırmanın doğru olmadığını ve ayrıca General Necib ile Mustafa Kemal Atatürk’ün herhangi bir benzeyen yönünün bulunmadığını açıklamıştır (“YanlıŞ Bir BenzetiŞ”, [1952], Akşam, 1).

7 Eylül 1952’de General Muhammed Necib başkanlığında oluşturulan hükümet ilk iş olarak toprak reformu⁹¹ çalışmasına girişmiş; akabinde de Aralık 1952’de Anayasa kaldırılmış ve Ocak 1953’te siyasi partiler kapatılmıştır (Görgün, 2004: 572). 18 Haziran 1953’te Mısır tarihi için bir dönüm noktası olan Cumhuriyet’in ilanı gerçekleştirilmiştir ki Necib Mısır’ın cumhurbaşkanı ve başbakanı olurken, Nasır ise İçişleri Bakanı olarak geri planda bırakılmaya çalışılmıştır. Copeland’ın tabiriyle *Necib’in iktidar konusunda gözünün açılmasıyla* birlikte ikili arasında başlayan iktidar mücadelesi aleni bir hale gelmiştir. Kamuoyunun desteğini alan Muhammed Necib ile İhtilal Konseyi’ni arkasına alan Cemal Abdül Nasır arasındaki tartışmalar 1954 yılının ilk aylarında had safhaya ulaşmıştır (Görgün, 2004: 572). Necib, göstermelik cumhurbaşkanı olması gerekirken, popüler bir kişi haline gelmesinin yanında, Nasır’ın fikirlerinden farklı görüşler de dile getirmeye başlamıştır. Bu durum karşısında kontrolü Necib’e bırakmamaya kararlı olan Nasır harekete geçmeye karar vermiştir (Cleveland, 2004: 341). Bunun akabinde 25 Şubat 1954 sabahı DKK yayınladığı bir bildiride, Cumhurbaşkanı General Necib’in DKK’nın diğer 11 üyesi ile görüş ayrılığına düşmesi sebebiyle istifa ettiğini açıklamıştır. Bildiride, Necib için ağır ithamlarda bulunulması, ev hapsinde olduğu ve Nasır’ın başbakanlığa getirildiğinin bildirilmesi Necib’in bir darbe ile düşürüldüğünü göstermiş ve bu durum aslen Sudanlı olan Necib’in istifasının

⁸⁹ Mısır kadınına amme hizmetlerinde vazife almak, seçimlerde oy kullanmak ve orduda hizmet etmesine yönelik kanunlar hazırlanmaya başlamıştır (“Mısır’da İnkılap Hareketi”, [1952], Milliyet, 1).

⁹⁰ Fes yasağının ilk olarak devlet memurları ve öğrencilere yönelik uygulanmasına, bir müddet sonra da halk için uygulanmaya başlanılmasına karar verilmiştir (“General Necip Teftiş Gezisinden Döndü”, [1952], Cumhuriyet, 6).

⁹¹ Bir kişinin sahip olabileceği araziye 200 feddan (100 hektar) olarak sınırlanmıştır. Bundan fazla olan topraklara ise el konularak, (Ayın Tarihi, Eylül 1952: 220) toprağı olmayan köylüye dağıtılmasına karar verilmiştir.

Sudan hükümeti tarafından büyük bir tepki ile karşılanmasına ve Kahire’de halkın sokaklara dökülüp gösteriler yapmasına neden olmuştur. Buna karşılık DKK geri adım atarak 28 Şubat 1954 tarihinde General Necib’in görevine dönmeyi kabul ettiğini bildirmiştir (Armaoğlu, 1994: 127). Muhammed Necib’in yeniden cumhurbaşkanlığı vazifesine başlaması üzerine Mısır’da halk Necib lehine gösterilerde bulunmuştur (“Suriye’de İhtilal Çıktı, Mısır’da Necip Tekrar İktidara Geçti”, [1954], Milliyet, 7).

3.3.4. Nasır Dönemi

Necib’in tekrar göreve gelmesinin sonrasında tek dereceli seçim ile bir temsilciler meclisi kurulması, sıkıyönetimin kaldırılması ve sansürün gevşetilmesine yönelik kararlar alınmış, ancak bu kararlar kısa bir süre sonra Nasır tarafından ertelenmiştir. Ekim 1954’te Nasır’a yönelik girişilen suikast⁹² ile Necib arasında bir bağlantı⁹³ olduğu gerekçesiyle, General Muhammed Necib İhtilal Konseyi tarafından Kasım 1954’te cumhurbaşkanlığından azledilmiştir (Görgün, 2004: 572; Dursun, 1993: 298). Kararın tebliğ edilmesinden sonra General Necib, saraydaki tüm görevlileri odasına çağırarak hizmetlerinden dolayı teşekkür etmiş ve saraydan ayrılmasıyla birlikte binadaki bayrak indirilmiştir. Bu olaydan sonra Mısır Radyosu, Necib’in bütün görevlerinden azledildiğini duyurmuştur. General Necib’in yerine ise yeni cumhurbaşkanı seçilene kadar cumhurbaşkanı vekili olarak Abdül Nasır’ın geçmesine karar verilmiştir (“General Necip Dün Vazifesinden Azledildi”, [1954], Milliyet, 1).

Karşısındaki engelleri emin adımlarla kaldıran Nasır’ın sıradaki hedefi Müslüman Kardeşler Teşkilatı olmuştur. Nasır’ın Müslüman Kardeşler ile olan irtibatı 1945 yılında başlamış ve kısa sürede teşkilatın en aktif üyesi haline gelmiştir. 1948’den sonra teşkilat ile arası açıldığından dolayı uzaklaşmaya başlamış olsa da darbe öncesi yeniden yakın ilişkiler içerisine girmiştir. Darbe öncesi teşkilattan destek isteyen Nasır’ın talebine karşı Müslüman Kardeşler başkanı Hasan el-Hudeybi, teşkilatın tüm birimlerine gönderdiği bir genelgeyle harekete destek verilmesini sağlamıştır. Kendisine verilen destek sebebiyle Nasır, Müslüman Kardeşler Teşkilatı’nı hemen kapatma yoluna gitmemiş, ancak teşkilatın her geçen gün

⁹² Albay Nasır’ın İskenderiye Menşiyeye Meydanı’nda 250.000 kişiye hitap ederken kalabalık arasından on el ateş edilmiştir (“Mısır Başbakanına Dün Akşam İskenderiye’de Suikast Yapıldı”, [1954], Cumhuriyet, 1). Patlayan silah sesleri arasında tutuklanan Mahmud Abdüllatif adlı gencin Müslüman Kardeşler Teşkilatı’na mensup olduğunun anlaşılması üzerine, bu suikastı teşkilatın planladığı yönünde karara varılmıştır (Dursun, 1993: 298).

⁹³ Kendisine yönelik suikast komplosu hakkındaki soruya Abdül Nasır şu cevabı vermiştir: “*Bana girişilen suikast teşebbüsünden Necib’in mesul olduğu kanaatindeyim, zira kendisi davalarını ve unsurlarını iyi bildiği sorumsuz kimseleri buna teşvik etmiştir. Daha ihtilalden 5 ay sonra halkın sevgisine güvenen Necib, bizden uzaklaşmaya başlamıştır. Kendisi ihtilalin kahramanıydı ve sadece buna inanmakla kalmıyordu. Biz kendisini makul yola getirmeye çalıştık. Fakat bu gayret boşuna oldu. Bütün partilerin -Vefîci, Komünist ve Müslüman Kardeşlerin- desteklemesine dayanmayı tecrübe ederek kendi sahasını genişletmeye çalışıyordu.*” (Aydın Tarihi, Aralık 1954: 220)

giderek büyümesi karşısında da rahatsız olmaya başlamıştır (Dursun, 1993: 298). Kısa bir süre sonra da bu rahatsızlık düşmanca bir münasebete dönüşmüş ve Ekim 1954 tarihli suikast girişiminin meydana gelmesi neticesinde, DKK'nın eline fırsat geçerek (Cleveland, 2004: 341; Hourani, 2013: 460) bir hafta içerisinde Müslüman Kardeşler Teşkilatı'nın birçok üyesi gözaltına alınmıştır. İhtilale ve devlet çıkarlarına karşı gelenleri cezalandırmak için kurulan ihtilal mahkemesi, teşkilatın ileri gelen yedi üyesini ölüme mahkûm etmiştir. Bazı İslam devletlerinin araya girmesi üzerine sadece Başkan Hasan el-Hudeybi'nin cezası müebbetle çevrilmiştir. Hapishanelerde kalanların birçoğu kimsenin dikkatini çekmeden birer birer öldürülmüştür. Böylece Nasır, Müslüman Kardeşler engelini aşarak şahsi otoriteye dayalı iktidarını daha da sağlamlaştırmıştır (Dursun, 1993: 298). Haziran 1956'da yapılan referandumda da beş milyonu aşan Mısırlı seçmen, yeni anayasayı ve Nasır'ın cumhurbaşkanı seçilmesini onaylamak -ya da reddetmek- üzere oy kullanmışlardır. Mısır tarihinde ilk defa kadınların ve askerlerin oy kullandığı bu seçimlerde (Ayn Tarihi, Haziran 1956: 364) tek aday olan Nasır, oyların %98'ini alarak Mısır'ın ikinci cumhurbaşkanı seçilmiştir ("Abdülnasır Mısır Cumhurbaşkanı Oldu", [1956], Cumhuriyet, 1). Böylece devletin bütün iktidar kademelerini ele geçirerek hem içeride hem de dışarıda daha rahat hareket edebilme imkânı bulmuştur (Dursun, 1993: 298).

4. ORTADOĞU'DA DARBELER (1953-1958)

4.1. İran (1953)

4.1.1. İran Siyasi Tarihi

Ortadoğu bölgesinin merkezinde yer alan İran, Anadolu ile Hindistan ve Hazar Denizi ile Basra Körfezi arasındaki stratejik konumu sebebiyle ilkçağlardan itibaren birçok medeniyetin ilgisini çekmiştir. Bu topraklar için Batılı gezgin ve coğrafyacılar, *Persia* tabirini kullanmışlardır. Ayrıca bunun yanında *Fars* ve *Farsistan* tabirlerinin de kullanıldığı görülmüştür (Karadeniz, 2012: 17). Kadim bir tarihi geçmişe sahip olan İran ile ilgili bilgiler ilk defa MÖ 9. yüzyıla ait olan Asur kaynaklarında görülmüştür. Bu kaynaklarda Ortadoğu'ya göç eden, Hint-Avrupa kavimlerinden olan Medlerin, Urmiye Gölü'nün güneydoğusuna, Perslerin ise batısına yerleştikleri belirtilmiştir (Naskali, 2000: 394). Bu devletlerin birbirleriyle olan ilişkileri, tarihte İran Medeniyeti olarak söz edilen olguyu doğurmuştur. Ancak bu olgu Büyük İskender'in İran'ı fethetmesi ile sona ermiştir. İskender'in ölümünden sonra bölgede başlayan hakimiyet yarışını Sasaniler kazanmış ve Hindistan'dan Mısır'a kadar olan bölgeyi ve tüm Anadolu'yu Doğu Roma'dan geri almayı başarmıştır (Yegin, 2013: 17-20).

Sasani Devleti'nin hakimiyeti, 7. yüzyıla gelindiğinde İslamiyet'in hızlı bir şekilde Ortadoğu bölgesine nüfuz etmesiyle sarsılmaya başlamıştır. Ardından Hz. Ömer döneminde gerçekleştirilen Kadisiye Savaşı ile de 400 yıllık Sasani Devleti tarih sahnesinden silinmiştir. Hulefa-i Raşidin döneminden sonra İran, önce Emeviler'in ve ardından Abbasiler'in hakimiyeti altına girmiştir. Ancak bu süreçte yaşanan siyasi sorunlar, Abbasi Devleti'nin giderek zayıflamasına ve İran'da yerli hanedanların birbirleri ile mücadeleye başlamasına neden olmuştur. Yaşanan bu mücadeleyi Büveyhiler Hanedanı kazanmış olsa da istikrarlı bir şekilde devam etmeyen hakimiyetlerine Büyük Selçuklu Devleti tarafından son verilmiştir. Ardından 1040 Dandanakan Savaşı ile birlikte Büyük Selçuklu Devleti'nin bölgedeki hakimiyet alanı daha da kesinleşmiştir. Lakin bu durum Melikşah'ın ölümünden sonra yaşanan taht kavgaları nedeniyle sona ermiş ve Selçuklu Devleti yıkılmıştır. Selçuklu Devleti'nin mirasının paylaşımı için Gurlular ile başladığı mücadelede başarı sağlayan Harizmşahlar İran coğrafyasında siyasi birliği yeniden kurmuştur. Harizmşah Muhammed düşmanlarını bertaraf edip Abbasi Hilafetiyle mücadeleye giriştiği sırada, İran'ın doğu sınırını tehdit eden Moğol tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır (Özgüdenli, 2000: 398). 11. ve 12. yüzyılda başlayan Moğol saldırıları Hindistan'dan Suriye'ye kadar olan İslam topraklarının

hepsini etkisi altına almıştır (Cleveland, 2008: 40). Cengiz Han'ın liderliğinde başlayan ve ölümünden sonra önce oğlu Ögeday ve ardından torunu Hülagü dönemlerinde de devam eden bu saldırılar, İran'daki Moğol hakimiyetini daha da kuvvetlendirmiştir. Özellikle Hülagü zamanında, İlhanlı Devleti'nin kurulmasıyla birlikte İran'da siyasi birlik sağlanmış ve yaklaşık bir asır devam edecek olan hakimiyetleri başlamıştır. (Özgüdenli, 2000: 398; Yuvalı, 2000: 102). İlhanlılar'dan sonra Timurlular, Celayirliler, Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletlerinin istikrarsız yönetimi altına giren İran, en nihayetinde modern İran'ın temelini atacak olan Safevi Devleti'nin hakimiyetine girmiştir (Güven, 2016: 187-188).

1502 yılında Şah İsmail liderliğinde kurulan Safevi Devleti, kuruluşunu tamamlamasıyla birlikte yayılma hareketini Osmanlı Devleti üzerine çevirmiştir (Aykun, 2016: 196). Ancak Şah İsmail, Anadolu aşiretlerini Osmanlı Devleti'ne karşı örgütleyemeden, Sultan Selim bölgeye büyük bir ordu göndermiş ve iki taraf arasında 1514'te Çaldıran'da yapılan savaşta, Şah İsmail'in ordusu büyük bir yenilgiye uğramıştır (Cleveland, 2008: 59). İran'da Safeviler'den sonra Nadir Şah Afşar, Zendiler ve Kaçarlar hüküm sürmüştür. 1797 yılında İran tahtına geçen Kaçarlar, 1925 yılına kadar İran'ı yönetmişlerdir (Aykun, 2016: 196).

Kaçarlar döneminde, bugün kabul edilen İran'ın sınırları çizilmiş⁹⁴ ve ayrıca Tahran ülkenin merkezi haline getirilmiştir. Bu dönemin dikkat çeken konusu, Batılılaşma adı altında 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İngilizlere ve Ruslara verilen imtiyazlar olmuştur (Goldschmidt ve Davidson, 2018: 312). Özellikle İngiliz Baron Julius de Reuter, telgraf hattı kurma imtiyazının yanı sıra İran'daki bütün demiryollarını, kanalları ve barajları yapma hakkını aldıktan sonra, madencilik ve tarımcılığın geliştirilmesinde de çok büyük imtiyazlar elde etmiştir (Cleveland, 2008: 130). İran Şahı Nasreddin, ülkesinin ekonomik yönden⁹⁵ yeniden doğuşunu sağlayacağına inandığı imtiyazlar konusunda gerek İran'da gerekse Rus hükümetinde güçlü itirazlara neden olmuştur. Bu baskı karşısında Şah, imtiyazları iptal etmek durumunda kalmış, ancak sonrasında İngilizlerin devam eden tahakkümü karşısında, 1889'da sınırlı bir ayrıcalık tanımıştır (Mansfield, 2012: 214-215).

⁹⁴ İran, Kafkas Dağları'nı ve Orta Asya'daki topraklarını Rusya'ya vererek ve ayrıca Afganistan ile bugünkü Pakistan üzerindeki iddialarından vazgeçerek bugünkü sınırlarına ulaşmıştır (Goldschmidt ve Davidson, 2018: 312).

⁹⁵ Karşılığında Reuter'in İran hükümetine demiryolu karlarının yüzde 25'ini ve ayrıca diğer kaynaklardan elde edilen karın da yüzde 15'ini ödemesine karar verilmiştir (Mansfield, 2012: 214).

1889’da verilen ayrıcalık, bir yıl sonra ortadan kaldırılmış ve çok geçmeden yine bir İngiliz vatandaşı olan William Knox D’Arcy’e 28 Mayıs 1901 tarihinde altmış yıl süreli bir ayrıcalık verilmiştir. Bu ayrıcalık, İran topraklarının tamamında doğal kaynakların aranması, çıkarılması, işletilmesi, üretilmesi, ticarete uygun hale getirilmesi, başka yerlere nakledilmesi hakkını vermiştir. Ayrıca bu ayrıcalıkların yanı sıra bölgedeki tüm alanlara boru döşemek, vergiden muaf olarak malzeme ithal edebilmek ve yeni şirket kurmak hakkını elde etmiştir (Gürel, 1979: 48-49). Ardından da 1907 yılında İngiltere ve Rusya arasında imzalanan anlaşma ile İran’ın kuzeyi Rusya’nın, güneyi ise İngiltere’nin nüfuz bölgesi olarak ayrılmıştır (Lewis, 2018: 422).

İran’da yabancılara yönelik ekonomik imtiyazların tekrar başlaması, ülkenin ticari hayatının merkezi olan çarşı esnafı, şehirli tüccar, loncalar ve tefecileri olumsuz yönde etkilemiştir. Bu durum karşısında Avrupa’yı örnek alan bazı reform yanlısı kişiler⁹⁶ aralarında birleşerek, Şah’a karşı protestolar düzenlemeye başlamışlardır. Bu kişileri bir araya getiren en önemli unsur, şahın aşırılıkları ve yabancılara karşı tanınan ayrıcalıklar olmuştur. Güçlü bir vatanseverlik duygusu ile motive olan reformcular, İran’ın kurtuluş anahtarının meşruti bir hükümet olduğuna inanmışlardır. Reformcuların bu düşüncesine, İran’daki ulema kanadı da destek vermiştir (Cleveland, 2012: 162-163).

Hükümete karşı başlatılan bu protestonun giderek şiddetlenmesiyle birlikte Şah, reformculara taleplerini karşılayacağına dair bir söz vermişse de verdiği sözü yerine getirmemiştir. Bu durum neticesinde reformcular, protestolarını daha da artırarak, anayasa ve meşrutiyet konusundaki isteklerine devam etmişlerdir (Mansfield, 2012: 216). Yaşanan olaylar karşısında reformcuların isteklerine daha fazla direnemeyen Şah Muzafferüddin, Vezir Aynüddeve’yi azletmek ve bir meclis toplamak zorunda kalmıştır. Tahran’da toplanan meclis, 7 Ekim 1906 tarihinde bir anayasa hazırlayıp Şah’a imzalatmıştır (Akşin, 2018: 42). Ancak Şah Muzafferüddin’den sonra tahta geçen oğlu Muhammed Ali, meşrutiyet muhalifi bir tutum sergileyerek anayasayı ihlal etmek ve meclisin faaliyetlerini geciktirmek için elinden gelen her şeyi yapmıştır (Üstün, 2000: 402). Yeni Şah’ın bu eylemlerinin yanı sıra yukarıda değinilen 1907 İngiltere ve Rusya antlaşmasının imzalanması da eklenince, halkın huzursuzluğu her geçen gün artmaya başlamıştır. Bu huzursuz ortamda Şah Muhammed Ali karşı bir devrim başlatarak, Rus subayların komutasında olan ve ağırlıklı olarak Ruslardan kurulan Kazak Tugayı’nı meclis kapatmaya göndermiş ve meşrutiyetçilerin liderlerini

⁹⁶ Bu kişiler ekseriyetle Avrupa’da eğitim görmüş ya da İstanbul’da Osmanlı Devleti’nin reformlarına şahitlik etmiş insanlardan oluşmuştur (Cleveland, 2012: 162-163).

tutuklatıp idam ettirmiştir. Şah'ın bu darbesi, İran'da on bir ay sürecek olan iç savaşı başlatmıştır. İran'da yaşanan iç karışıklıklar 1909 yazında, kuzeyden gelen silahlı bir grup ile güneyden de Bahtiyari aşiretinin harekete geçip başkente girmesiyle birlikte sona ermiştir. İki güç, meşrutiyeti yeniden kurmanın yanı sıra Şah Muhammed Ali'yi de tahttan indirmiş ve yerine on iki yaşındaki oğlu Ahmet Şah'ı tahta geçirmiştir (Cleveland, 2012: 164; Akşin, 2018: 42-43). Ancak iki yıl sonra Rusların doğrudan müdahalesiyle birlikte, 24 Aralık 1911'de meclis tekrar kapatılmıştır (Üstün, 2000: 402). 1905-1906 Meşrutiyet hareketi, modern bir devletin kurulması konusunda başarılı olamamış, ancak meşrutiyet hareketinden sonra şahın ve ulemanın dini, sosyal ve siyasi hayattaki otoritelerinin sorgulanmaya başlamasını sağlamıştır (Uyar, 2016: 271).

Şah Muzafferüddin tarafından 1901 yılında, William Knox D'Arcy'e verilen altmış yıllık petrol ve gaz imtiyazı çerçevesinde girişilen çalışmalarda başarılı olunamaması üzerine dünyanın her yerinden bölgeye yeni yatırımcılar aranmaya başlanmıştır. Bu noktada İngiliz Donanma Bakanlığı devreye girerek, 1905 yılında British Burmah Oil şirketini William Knox D'Arcy ile birleşmeye ve ona maddi destek sağlamaya ikna etmiştir. Gerçekleşen mutabakat üzerine mühendislerin bölgede yaptığı petrol araştırmalarında, İran'ın güneydoğusunda dünyanın en büyük petrol sahalarından birisi bulunmuştur (Mansfield, 2012: 218). 1908 yılında petrolün bulunması üzerine güneyden İngilizler, kuzeyden ise Ruslar İran'ı işgal etmeye başlamışlardır (Cleveland, 2012: 165). Böylece İngiltere ve Rusya, İran'daki menfaatlerini korumaya yönelik çıkar mücadelesine girişmişlerdir (Lewis, 2018: 422). Ancak Birinci Dünya Savaşı süreci Rusya'da 1917 Bolşevik Devrimi'yle birlikte kurulan yeni rejim, önceki yönetimin -Çarlık Rejiminin- bütün hak ve iddialarından vazgeçtiğini bildirmiştir (Goldschmidt ve Davidson, 2018: 313).

Yeni rejimin aldığı bu karar çerçevesinde bölgedeki Rus baskısının azalmasıyla birlikte İngiltere için önemli bir fırsat doğmuş ve İran üzerinde tek başına hakimiyet kurma yoluna giderek 9 Ağustos 1919 tarihinde İran'a bir antlaşma imzalatmıştır (Armaoğlu, 1999: 208). İran'ı bir protektora haline getirmeyi amaçlayan ve Fransa ile ABD'nin de tepkisini toplayan bu antlaşma, İran milliyetçileri rahatsız etmiş ve İran Parlamentosu antlaşmayı kabul etmemiştir. Bolşevik Devrimi sonrası kısa bir süre ortalıktan kaybolan Sovyetler, 1921 yılında tekrar ortaya çıkarak, sınırlarını çevreleyen ülkeler ile tarafsızlık ve saldırmazlık antlaşmaları imzalama politikasına girişmiştir. Bu politika kapsamında 26 Şubat 1921 tarihinde İran ile Sovyetler arasında da bir "*Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması*" imzalanmıştır. Yapılan antlaşmayla Sovyetler, İran'ın bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü tanımış ve (Armaoğlu,

1999: 208) ayrıca İran topraklarını işgal etmeye yönelik yabancı bir gücün tehdidi karşısında İran'a asker gönderme yetkisini de bu anlaşma ile sağlamıştır. Sovyetlerin İran'a asker gönderme yetkisi, İngilizlerin İran'dan çıkarılmasına da yardımcı olmuştur (Goldschmidt ve Davidson, 2018: 314).

İran'ın dış politikasında yukarıda değinilen gelişmeler yaşanırken, iç politikasında da önemli olaylar vuku bulmuştur. İran-Sovyet antlaşmasının imzalanmasından beş gün önce, Kazak Tugay Komutanı Ahmet Rıza Han ve genç gazeteci Seyid Ziyaeddin Tabatay, 21 Şubat 1921'de hükümeti devirerek yeni bir hükümet kurmuşlardır. Gerçekleştirilen bu darbenin görünürdeki lideri olan Seyid Ziyaeddin kendisini başbakan, Rıza Han'ı ise İran ordusunun Genelkurmay Başkanı yapmıştır (Goldschmidt ve Davidson, 2018: 314; Sander, 1998: 79). Ancak sonrasında Ahmet Rıza Han, 1923 yılında hükümet darbesinde bulunarak başbakanlığı ele geçirmiştir. 1925 yılında da İran Şahı Ahmet'in ülke dışında olduğu bir sırada, Şahı tahttan indirerek Kaçar sülalesinin İran'daki hakimiyetine son vermiş ve ardından da İran Meclisi tarafından Rıza Han, 12 Aralık 1925'te İran'ın *Şehinşahi*, yani şahların şahı ilan edilmiştir. Böylece İran'da Kaçar dönemi kapanıp, Pehlevi dönemi başlamıştır (Armaoğlu, 1999: 208; Kurtuluş, 2008: 67).

25 Nisan 1926'da taç giyen Rıza Şah (BOA, HR. İM. 253/45), Mustafa Kemal Atatürk'ü örnek alarak İran'da modernleşme çalışmalarına girişmiş, fakat Rıza'nın diktatör tavrı ve acımasız taktikleri, modernleşme programının başarısını olumsuz yönde etkilemiştir. Bunun yanı sıra İran'ın, Türkiye kadar geniş çaplı bir reform hareketine hazır olmaması da yenilik çalışmalarını etkileyen diğer bir faktör olmuştur (Sander, 1998: 79-80). Rıza Pehlevi'nin Türkiye'yi kendine örnek alması, iki ülke arasındaki ilişkilerin ileri bir boyuta taşınmasını sağlamıştır. Bunun ilk nişanesi olarak, 28 Nisan 1926 tarihinde Türkiye ile İran arasında Güvenlik ve Dostluk Antlaşması imzalanmış, 29 Kasım 1928'de de bu anlaşmaya ek protokol hazırlanmıştır. Ardından Ağrı İsyanı'nın yaşanması üzerine iki ülke arasındaki ilişkiler kısa süreli gerginleşmiş olsa da 1932 tarihinde imzalanan sınır antlaşması ile sorunlar giderilmiştir. Taraflar arasında ilerleyen dostluk, 1934 Haziran ayında Rıza Şah'ın bir ay süren Türkiye ziyareti ile derinleşmiş, (Atabay, 2016: 306-307) 4 Temmuz 1937 tarihinde imzalanan Sadabad Paketi⁹⁷ ile de kurumsallaşmıştır (Akşin, 2018: 385).

Rıza Pehlevi döneminde İngiltere ile olan ilişkilerde, Şah'ın ülkedeki yönetimini sağlamlaştırmasıyla birlikte İngilizlere karşı sert bir tutum içine girilmiştir. Sonunda da 1

⁹⁷ Türkiye, İran, Irak ve daha sonra Afganistan'ın katılmasıyla birlikte imzalanan anlaşmadır. (Bilge, 2008: 381).

Aralık 1932’de 1901 tarihli imtiyaz antlaşmasının feshedileceği bildirilmiştir (Gürel, 1979: 50). Bu durum üzerine iki ülkenin ilişkilerindeki gerginlik artmış ve İngiltere Basra Körfezi’ne savaş gemilerini göndermiştir. İşlerin çıkmaza girmesi üzerine konu MC’ye intikal etmiş ve taraflar arasındaki anlaşmazlık çözülmüştür. Yapılan görüşmede İran ile İngiliz-İran Petrol Şirketi arasında bir antlaşma yapılmış ve İran’ın petrollerden alacağı hisse artırılmıştır (Armaoğlu, 1999: 210). Diğer taraftan Sovyetler ile olan münasebetlerde ise, tıpkı İngiltere örneğinde olduğu gibi güvensiz bir hava hâkim olmuştur. 1930’larda Rıza Pehlevi, SSCB ve İngiltere’yi dengelemek için Almanya’ya yakınlaşmaya başlamıştır (Akşin, 2018: 385). Özellikle 1933 yılında Almanya’da Hitlerin iktidara gelmesiyle birlikte hem Batılılara hem de SSCB’ye karşı taraf olması üzerine, İran Almanya ile iyi ilişkiler kurma yoluna girmiştir. İki ülke arasındaki ilişkiler ilerleyerek Sovyetlerin, İran dış ticaretindeki yerini Almanya almıştır (Armaoğlu, 1999: 210). İkinci Dünya Savaşı sürecinde ise İngiltere ve SSCB, Rıza Şah’a verdiği notada, ülkedeki Almanların sınır dışı edilmesini talep etmiştir. Ancak bu talep İran Şahı tarafından reddedilmiştir. Şahın bu tavrı üzerine 25 Ağustos 1941 tarihinde İngiliz ve Sovyet kuvvetleri İran’ı işgal etmişlerdir (Üstün, 2000: 402). Bu işgale karşı fazla direnemeyen Rıza Pehlevi, 16 Eylül 1941’de 21 yaşındaki oğlu Muhammed Rıza’ya tahtı bırakarak Pehlevi sülalesinin devam etmesini sağlamış ve kendisi de İran’dan ayrılarak Güney Afrika’ya sürülmüştür. Üç yıl sonrada kalp hastalığından vefat etmiştir (Foltz, 2016: 97).

4.1.2. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Siyasi Yapılanma

Muhammed Rıza’nın tahta geçmesiyle birlikte İran’da başlayan İkinci Pehlevi Hanedanlığı döneminde, işgalci güçlerle bir ittifak antlaşması imzalanmıştır. İngiltere ve SSCB’nin yaptığı işgali hukuka uygun hale getirmeye yönelik zemin hazırlayan bu antlaşmaya göre (Yegin, 2013: 22; Akşin, 2018: 386) işgal kuvvetleri savaşın bitiminden altı ay sonra İran’daki askeri birliklerini çekeceklerdi. Ancak savaş sonu geldiğinde İngiltere’nin, petrol bölgesindeki birlikler hariç, bölgedeki askerlerini çekmesine rağmen SSCB, İran’ın kuzey bölgesinde kalmaya devam etmiş ve bölgede komünist faaliyetlere girişmiştir (Sander, 1998: 234). Bu durum üzerine İran, sorunun BM’ye intikal edilmesini sağlayarak, çözüm yolunun bulunmasını istemiştir. BM’nin olaya müdahil olarak gerçekleştirdiği görüşmeler devam ederken SSCB ile İran arasında bir antlaşma imzalanmıştır. İmzalanan antlaşma ile Kuzey İran petrollerinin %51’lik oranının SSCB’nin olduğu ortak bir şirketin kurulması öngörülmüştür. Antlaşmayla birlikte Sovyetlere tanınan bu imtiyaz karşısında ABD harekete geçerek, Truman Doktrini çerçevesinde Sovyet tehdidi altındaki ülkelere yapılacak yardımı genişleterek İran’ı da bu listeye eklemiştir. ABD’nin desteğiyle SSCB’nin İran’daki askeri

birliklerini çekmesinden sonra ise bu antlaşma Amerika'nın 20 Eylül 1947'de İran'ın toprak bütünlüğünü koruyacağını açıklaması üzerine İran Meclisi'nde onaylanmamıştır (Gürel, 1979: 54; Goldschmidt ve Davidson, 2018: 319). ABD'nin yardımını alan İran, Soğuk Savaş döneminde safını böylelikle netleştirmiştir.

Muhammed Rıza Pehlevi, tıpkı babasının yaptığı gibi ordunun desteğini arkasına alarak monarşiyi kuvvetlendirmeye çalışmış ve 1946'da SSCB'nin Kuzey İran'dan çekilmesinden sonra Azerbaycan yönetimini sert bir şekilde sonlandırmıştır (Arı, 2012: 423). İran'ın beklenmedik bu hareketi karşısında SSCB, İran'daki komünist Tudeh Partisi vasıtasıyla bölge üzerinde baskı kurmaya çalışmıştır (Mansfield, 2012: 354-355). Sovyetlerin bu baskısının yanı sıra İran hükümetinin de Tudeh'e yönelik mücadelede bulunması, İran'da şiddet olaylarının baş göstermesine neden olmuştur. Özellikle Şah'a karşı suikast eylemine girişilmesini müteakip 1949 Şubat ayında Tudeh Partisi kapatılarak ülkede sıkıyönetim ilan edilmiştir (Gasirowski ve Byrne, 2004: 215). Diğer yandan bu suikast girişiminde, Fida'iyyan-ı İslam grubu suçlanarak faaliyetleri yasaklanmış ve bu grupla ilişkisi olduğu gerekçesiyle Ayetullah Kaşani tutuklanarak sürgüne gönderilmiştir. Bu sürgünün muhtemel nedeni ise, Kaşani'nin petrolün millileştirmesine yönelik söylemleri olmuştur (Algar, 2002: 7).

İran'da yaşanan huzursuzluklar ve ayrıca 1949 yılında İran Şah'ının İngiltere lehine yapılan ek antlaşmayı⁹⁸ imzalaması, muhalefette yeni bir oluşumun doğmasına neden olmuştur (Gasirowski ve Byrne, 2004: 215). Tudeh'in kapatıldığı yıl, meclis seçimlerinin devam ettiği sırada bir grup siyasetçi ve aydın kesim Muhammed Rıza'ya olan isteklerini duyurmak için sarayın bahçesinde protesto düzenlemişlerdir. Daha sonra bu grup, Şah'ın yönetimine muhalif olan çeşitli kuruluşların da katılmasıyla Milli Cephe Hareketi'ne dönüşmüştür (Pira ve Özgüdenli, 2006: 228; Arıkan Sinkaya, 2016: 20). İran'da devam eden yabancı müdahalesi ve ayrıca Şah'ın diktatör tavrı karşısında kurulan bu hareketin başında, İran Meşrutiyet Devrimi'nden beri öne çıkmayı başaran Muhammed Musaddık yer almıştır. Musaddık meclis üyeliği, bölge valiliği ve bakanlık görevleriyle İran bürokrasisinde tanınmasının yanı sıra ayrıca savunduğu görüşleriyle de ön plana çıkmıştır. Musaddık'a göre, yabancı ülkelere ayrıcalıkların verilmesi İran'ın egemenliğini tehlikeye atmaktaydı. Bu

⁹⁸ 29 Nisan 1933 tarihinde AIOC adlı şirket ile İran arasında petrolün işletilmesi hakkını düzenleyen antlaşma ile İran'a ödenen petrol gelirin az olması nedeniyle, artırılmasına yönelik talepte bulunulmuştur. Ancak şirket İran'a ödeyeceği parayı çok artırmıştır (Armaoğlu, 1999: 489).

nedenle İngiltere, SSCB ve ABD ile yapılan petrol pazarlıklarını sürecin en başından itibaren kınamıştır (Abrahamian, 2011: 150-151).

1941-1951 yılları arası on yıllık zaman zarfı içerisinde İran'da kurulan hükümetler ortalama yedi ay sürmüştür. Bu durumun başlıca sebebi, milletvekillerinin hükümetin devamına yönelik destekte bulunması yerine kendi aralarında ihtilafa düşmeleri olmuştur. Dolayısıyla bu ortamda kurulmaya çalışılan hükümetler, İran siyasetinin istikrarsız bir yapıya dönüşmesine yol açmıştır. Özellikle 1949, İran siyasetinde önemli olayların yaşandığı bir yıl olmuştur. Yukarıda değinilen olayların yanı sıra Başbakan Abdül Hüseyin Hazhir, 4 Kasım 1949'da Tahran'daki Sipah Salar Camii'nde Fida'iyyan-ı İslam üyesi Hüseyin İmami tarafından öldürülmüştür (Mokhtari, 2008: 462-465). Diğer yandan 1949'da hazırlanan Ek Antlaşma İran Meclisi'nde, Milli Cephe Grubu ve Muhammed Musaddık tarafından tepki ile karşılanmıştır. Özellikle Musaddık'ın kararlı tavrı karşısında, yapılan Ek Antlaşma 28 Aralık 1949'da Meclis'te onaylanmadan reddedilmiştir (Armaoğlu, 1999: 489). Komisyon toplantılarının birçoğuna katılan İran Petrol Enstitüsü Başkanı Manuçer Fermanfermayan, Ek Antlaşma'nın görüşüldüğü sıralardaki izlenimlerini şu şekilde aktarmaktadır:

"Komite görünüşte Ek Antlaşma'yı araştırmak ve bir uzlaşma bulmak için kurulmuştu. Fakat antlaşmanın teknik ve ekonomik yönleri pek gündeme gelmedi. Vekiller petrol konusunda yeterince bilgili değillerdi ve petrole ilgileri siyasetle ilişkisi ölçüsündeydi. Onun yerine sürekli işgücü maliyetiyle ilgileniyorlardı... Gelişmeleri Musaddık belirledi. Şikâyet etti, suçladı ve yirmi beş yıl boyunca çok geliştirdiği müthiş bir alaycılıkla her şeyi eleştirdi... Musaddık dolarlarla, sentlerle ya da günlük varil sayısı ile ilgilenmiyordu. Ona göre temel mesele milli egemenlikti. İran'ın egemenliği, İranlıları Britanya çıkarlarına feda eden bir şirket tarafından yok ediliyordu. Bu yüzden hükümetin uzlaşma için istekli oluşuna çok öfkeleniyordu ve İngiliz-İran Petrol Şirketi'nin (AIOC) gitmesine kesin olarak karar veriş bundandı." (Kinzer, 2004: 96-97)

Yaşanan bu gelişmeler üzerine Muhammed Rıza ve İngilizler, Ek Antlaşmayı Meclis'e kabul ettirebilecek güçlü birini aramaya başlamıştır. Abdül Hüseyin Hazhir'in öldürülmesinden sonra yerine geçen Muhammed Said, bu antlaşma konusunda isteksiz bir tutum sergilemiş ve iki ay sonra görevden alınarak yerine Ali Mansur geçmiştir (Kinzer, 2004: 96). Mansur'un başbakanlığı döneminde, Mayıs 1950 seçim sonuçlarının açıklanmasıyla tüm Milli Cephe adayları ve Lübnan'da sürgünde bulunan Ayetullah Kaşani parlamentoya seçilmiştir. Tahran'a gelen Kaşani'nin 18 Haziran 1950'de meclis oturumunda önemli bir açıklaması okunmuştur. Musaddık tarafından okunan bu açıklamada, İran petrolünün İranlılara ait olduğu ve onu yabancılara bırakmaya çalışanların cezalandırılması gerektiği ve ayrıca İranlıların diktatörlüğü kabul etmeyeceği ve son konvansiyon kararlarının da geçersiz olduğu belirtilmiştir (Mokhtari, 2008: 465). Milli Cephe grubunun bu keskin ifadelerinden sonra 26 Haziran 1950 tarihinde Muhammed Rıza, İran halkının hoşnutsuzluğu

ve ABD ile İngiltere'nin de baskıları karşısında General Ali Razmara'yı başbakan olarak atamıştır (Ghods, 1993: 25). Razmara'nın başbakan olması Musaddık tarafından tepki ile karşılanmış ve meclisteki nutkunda Razmara'yı yabancı güçlere alet olmakla ve diktatörlükle suçlamıştır (Kinzer, 2004: 96-97). Parlamentodaki bir başka Milli Cephe Milletvekili Muzaffar Baghai de Razmara'nın iktidara yükselişini Adolf Hitler'in sürecine benzetmiştir.⁹⁹ Bu söylemlere karşı Razmara ise, ABD ve İngiltere'nin kuklası olmadığını ifade etmeye çalışan açıklamalarda bulunmaya çalışsa da Milli Cephe grubu tarafından pek de inandırıcı olmamıştır (Ghods, 1993: 26).

1949 Ek Antlaşmasına karşı Milli Cephe grubunun tavrı ile birlikte, Ayetullah Kaşani de millileştirmeyi desteklemek için bir fetva yayınlarak, binlerce kişinin katıldığı gösteriler düzenlenmesini sağlamıştır. Kaşani'nin yayınladığı fetvanın ardından Başbakan Razmara, parlamentoda yaptığı konuşmasında, İran'ın petrolünü bağımsız olarak araştırabilecek endüstriyel kapasiteye sahip olmadığını ve uluslararası alanda pazarlanması açısından da gereken tecrübenin bulunmadığını belirtmiş; bu durumda petrolün millileştirilmesinin büyük bir ihanet olduğunun altını çizmiştir (Mokhtari, 2008: 467-468).

Şirket, gelişen bu olaylar karşısında, Suudi Arabistan ile yaptığı sözleşme gibi petrol kârının %50'sini İran'a veren yeni bir sözleşme yapmaya hazır olduklarını bildirmiş, ancak bu sözleşme için artık geç kalınmıştır. Çünkü petrolün millileşmesine yönelik kanun tasarısı, 19 Şubat 1951 tarihinde Muhammed Musaddık tarafından meclise sunulmuştur. Petrolün millileştirilmesini öngören bu tasarı üzerine Başbakan Razmara, 3 Mart'ta yaptığı açıklamada petrolün millileşmesinin uygulanamazlığının dışında aynı zamanda kanunsuz bir durum olduğunu da belirtmiştir (Armaoğlu, 1999: 489; Roosevelt, 1979: 95-96). 6 Mart 1951'de gerçekleştirilen görüşmelerde ise, tartışmalar doruk noktasına ulaşmış ve Musaddık liderliğindeki Milli Cephe grubu, Başbakan Razmara ve kabine üyelerine karşı protestonun yanı sıra görgü kurallarını hiçe sayan konuşmalarda bulunmuşlardır. Ancak bu çatışma hali sadece parlamentoda sınırlı kalmamıştır (Siavoshani, 2011: 13).

Binlerce göstericinin İngilizlere tepki olarak 7 Mart 1951 tarihinde Tahran'da toplandıkları sürede, Başbakan Ali Razmara da dini bir liderin cenazesi için Tahran'a gelmiştir. Razmara, cenaze törenine katılmak için Tahran Camii'ne geldiği sırada, kalabalık arasından birinin silahlı saldırısı ile hayatını kaybetmiştir (Kinzer, 2004: 103). Fidayyan-ı

⁹⁹ Amerikan ve İngiliz kapitalistler, Komünizmi durdurmak için Hitler'in başarısının yolunu açtığı gibi Razmara'yı da aynı şekilde bir düşünce ile siyasi arenaya sürmüşlerdir (Ghods, 1993: 26).

İslam grubunun üyesi Halil Tahmasbi tarafından gerçekleştirilen bu suikast girişiminden sonra Ayetullah Kaşani, suikastçıyı ulusal bir kahraman ilan etmiştir (Mokhtari, 2008: 468). Hatta nüfuzunu kullanarak beraat etmesine yönelik çeşitli girişimlerde¹⁰⁰ bulunmuştur (Algar, 2002: 7). Muhammed Rıza Pehlevi, Razmara'nın öldürülmesi üzerine Seyyid Ziyaeddin Tabatabai'yi atamaya karar vermiştir. Ancak Tabatabai'nin, hükümet programının hazır olmadığını mazeret göstermesi nedeniyle, yerine önce Halil Fahimi sonrasında ise Hüseyin Ala görevlendirilmiştir (Siavoshani, 2011: 13; Ayın Tarihi, Mart 1951: 94). Ala, mecliste gerekli güvenoyunu almadan önce, petrolün millileştirilmesi 15 Mart 1951'de onaylanmıştır¹⁰¹ (Roosevelt, 1979: 96). Bu tasarı, yaklaşık dört ay önce, Kasım 1950'de Meclis gündemine geldiği halde yeterli desteği bulamamıştı. Ancak Razmara'nın öldürülmesi ile birlikte bu tasarıya isteksiz olan milletvekilleri fikirlerini değiştirerek yasanın kabul edilmesi yönünde destek vermiştir (Bayandor, 2010: 29). Bu durum üzerine ABD, İran'daki komünist nüfuz ile mücadeleye yönelik planlarını ve bunun yanı sıra petrol konusunu da gözden geçirmeye karar vermiştir (Gasiorowski, 2019: 196).

4.1.3. Musaddık Dönemi

Petrolün millileştirilmesi tasarısının Meclis'te onaylanmasının ardından Hüseyin Ala, görevine devam etmesinin mümkün olmadığını önce kabinesine bildirmiş sonra da Şah'a istifasını arz etmiştir (Roosevelt, 1979: 96). 28 Nisan 1951'de Hüseyin Ala'nın istifası sonrası Meclis, Dr. Muhammed Musaddık'ı başbakanlığa aday olarak göstermiştir. Bu şartlar altında İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevi de Musaddık'ı başbakanlığa getirmek durumunda kalmıştır (Mokhtari, 2008: 469). Yeni başbakan ilk olarak, İran petrol sanayini millileştiren yasa tasarısını onaylayarak yürürlüğe koymuştur (Arı, 2012: 426). Hemen ardından yayınlanan bir ferman ile İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevi bu kanunu onaylamıştır (Armaoğlu, 1999: 490). Bu kanuna göre Hükümet, Parlamento Komisyonu gözetiminde eski şirketin işyerleri ve tesislerini devralmak, hesapları denetlemek ve bu şirketin iddialarını inceleyip tatmin edici çözümler bulmaya yönelik çalışmalara girişmiştir (World Bank, 1952: 13).

¹⁰⁰ Tahmasbi'nin serbest bırakılmasını isteyen Milli Cephe'ye mensup 30 milletvekilli tarafından hazırlanan kanun tasarısı 7 Ağustos 1952'de İran Meclisi'nde kabul edilmiştir. Meclisin kendisini affettiğini öğrenen Tahmasbi, İran'daki adli sistemin Razmara'yı cezalandırmaya kâfi gelecek derecede tesirli olmadığını ve bu cinayeti umurun menfaati için işlediğini belirtmiştir (Ayın Tarihi, Ağustos 1952: 198-199).

¹⁰¹ Petrol kaynaklarının millileştirilmesi üzerine İngiltere, İran'a bir nota vermiştir. Bu notada İngiliz-İran petrol şirketini hukuken millileştirilemeyeceğini ifade edilmiştir ("İran Petrolü", [1951], Milliyet, 1).

Musaddık Hükümeti petrolün millileştirilmesi konusuna özeklenerek İran Ulusal Petrol Şirketi'ni (NIOC) kurmuş ve petrol üzerindeki kontrolünün sorunsuz bir şekilde devredilmesine yönelik AIOC ile görüşmelere başlamıştır (Abrahamian, 2011: 155). Ancak bu el değiştirme durumunu İngilizler kesinlikle kabul etmemiştir. Çünkü İngiltere ekonomisi açısından yaşamsal bir öneme sahip olan AIOC'un millileştirilmesi demek İngiltere'nin petrol satarak elde ettiği dolardan mahrum kalması ve petrol ithal etmek durumunda kalmasıyla, yeni döviz kayıpları yaşaması demektir. Bu hayati önemden dolayı İngiltere, İran'ın millileştirme politikasına seyirci kalmamıştır (Gürel, 1979: 83).

İngilizler, İran petrolü üzerindeki kontrollerini yeniden tesis edebilmek için üç yollu bir strateji benimsemiştir. Bu stratejilerden birincisi, yasal zemin çerçevesinde müzakerelerin başlatılması yönünde olmuştur. İran'ın kamulaştırma ilkesini tanıdığını belirten AIOC, petrolün yarı yarıya paylaşılması temelinde bir teklifte bulunmuş, ancak bu teklif Haziran 1951'de Başbakan Musaddık tarafından reddedilmiştir. Sonrasında ise müzakereler Richard Stokes liderliğinde ağustos ayı içerisinde tekraren başlatılmış, lakin bu görüşmelerde Stokes'in teklifi önceki tekliften çok da farklı olmamış ve Musaddık tarafından reddedilmiştir (Gasiorowski, 1987: 262). Gerçekleştirilen görüşmelerde İngilizler, istediği sonucu alamayınca çeşitli bahaneler öne sürerek petrol anlaşmazlığı sorununu Uluslararası Adalet Divanı'na taşımaya karar vermiştir¹⁰² (World Bank, 1952: 14). Ancak Uluslararası Adalet Divanı 22 Temmuz 1952'de verdiği kararla iki ülke arasında yaşanan bu anlaşmazlığa taraf olmadığını¹⁰³ belirtmiştir. Ardından konuyu BM Güvenlik Konseyi'ne götüren İngiltere, buradan da istediği sonucu¹⁰⁴ alamamıştır (Arı, 2012: 427).

İngiltere'nin ikinci strateji ise, İran'a yönelik uygulanan ekonomik yaptırımlar ve ayrıca askeri manevralar olmuştur. Mayıs 1951'de AIOC, üretimde yavaşlayarak ve tankerlerin Abadan'a petrol yüklemelerini engelleyerek ekonomik yaptırımlarına başlamıştır. Temmuz ayının sonunda bu yaptırımlar giderek genişletilmiş ve büyük petrol şirketlerinin de katıldığı tam teşekküllü bir ablukaya dönüşmüştür (Gasiorowski, 1987: 263). Diğer taraftan

¹⁰² İngiltere, bu devletleştirmeyi Şirket ile İran Hükümeti arasında yapılmış olan mukaveleye aykırı saydığından meseleyi Uluslararası Adalet Divanı'na götürmüş ve orada, esas hakkında karar verilinceye kadar devletleştirme muamelesinin durdurulması için karar almıştır. Ancak durdurma kararını İran hükümeti tanımamıştır (Aydın Tarihi, Haziran 1952: 202).

¹⁰³ Uluslararası Adalet Divanı, İran'ın petrol sanayiini devletleştirme konusunda İngiltere tarafından vaki şikayetini reddetmiş ve İran'ın 500 milyon sterlinlik Anglo-Iranian petrol şirketini devletleştirmekle devletler hukukunu ihlal ettiği iddiasıyla İngiltere'nin açtığı davaya bakmaya salahiyeti olmadığına beşe karşı dokuz oyla karar vermiştir (Aydın Tarihi, Temmuz 1952: 155).

¹⁰⁴ Uluslararası Adalet Divanı'nın kararı, Güvenlik Konseyi'nin kanaatini etkilemiştir (Aydın Tarihi, Ağustos 1952: 208).

da Basra Körfezi'ndeki deniz kuvvetlerini artırarak askeri anlamda bölgeyi desteklemiştir. İngiltere'nin uyguladığı bu yaptırımlar İran'ın petrol gelirlerini önemli ölçüde azaltmıştır. İran ise bu abluka karşısında petrol dışı ihracatı artırmış, ithalatta kısıtlamaya gitmiş ve ayrıca döviz-altın rezervlerini kullanarak ekonomisinin ciddi zarar görmesini bir süreliğine engellemiştir (Gasiorowski, 2019: 200). Ancak sonrasında İran'a yönelik yürütülen bu boykota, ABD'nin de iştirak etmesiyle birlikte İran, ekonomik kriz içine girmiştir (Cleveland, 2008: 324).

İngilizlerin üçüncü stratejisi Muhammed Musaddık'ı görevden almaya yönelik olmuştur. Yukarıda değinilen müzakerelerde olumlu sonuçların alınamaması üzerine Stokes, bütün imkanlarını kullanarak Musaddık'ı devirmeye yönelik girişimlere başlamıştır. Hatta daha da ileri gidip Abadan'ı istila etmeye karar veren İngilizlerin bu politikasını ABD uygun bulmadığını belirterek Musaddık'ı devirme ve işgal çabalarının önüne geçmiştir. Böylece İngilizler, Musaddık ile başa çıkabilmek için ABD'ye güvenmek durumunda kalmıştır (Gasiorowski, 1987: 263-265). Truman döneminde ABD, Sovyetlerin İran'a müdahalesi ya da İran'ın Sovyetlerden yardım talebinde bulunabilme ihtimaline karşı, İngilizlerin bölgede güç kullanmasına karşı çıkmış (Zahrani, 2002: 95) ve Musaddık Hükümetini destekleyerek, petrol anlaşmazlığının diplomatik yollarla çözülmesini savunmuştur. Taraflar arasında gerçekleştirilen müzakerelerin sonuçsuz kalması üzerine ABD devreye girerek anlaşmazlığın çözümü için yeni önerilerde bulunmuştur ("Petrol İhtilafında Amerikanın Teklifi" [1951], Zafer, 1; Gasiorowski, 1987: 267). Ancak öneriler İran hükümeti tarafından reddedilmiştir. Bu tutum üzerine ABD yönetimi, İran'ın ekonomik yapısını çökertmeye yönelik yapılan yaptırımları dolaylı olarak desteklemeye (Gürel, 1979: 86) ve İran'daki siyasi süreci yakından takip edip manipüle etmek için gizli çalışmalar yapmaya başlamıştır.

Petrol konusunda yaşanan gelişmelerin yanı sıra İran'ın iç politikasında da önemli olaylar baş göstermiştir. Musaddık, monarşiyi ve toprak sahiplerinin gücünü zayıflatmaya yönelik seçim kanununda düzenlemelere girişmiştir. Ancak seçim öncesi bu düzenlemeleri gerçekleştirmekte başarılı olamamış ve 1952 seçimlerinde şehir merkezlerindeki oylamanın bitmesiyle mecliste yeterli çoğunluğu elde tutacak kadar milletvekili seçilmesinden hemen sonra seçimleri durdurmuştur (Abrahamian, 2011: 155). Bu seçimlerde Musaddık'ın liderliğindeki Milli Cephe ile Tudehçiler mecliste çoğunluğu almışlardır (Armaoğlu, 1999: 490). Musaddık, giderek artan bu güç ile birlikte oldukça cesur bir adım atarak, Şah'tan Savaş Bakanlığının ve dolayısıyla ordunun kontrolünden vazgeçip, seçilmiş hükümetin üstünlüğünü kabul etmesini istemiştir (Kinzer, 2004: 169). Anayasa kapsamında kabinenin üyelerini atama

yetkisinin kendinde olduğunu savunan Musaddık, bu hamlesiyle Muhammed Rıza Pehlevi'ye meydan okumuştur (Abrahamian, 2011: 155). Musaddık'ın bu talebinin Şah tarafından kabul edilmemesi üzerine 16 Temmuz 1952 tarihinde görevinden istifa etmiş ve bunun üzerine Rıza Pehlevi de Musaddık'ın yerine İngiliz Büyükelçiliği tarafından talep edilmiş ve gizli bir şekilde desteklenen Ahmed Kavam'ı atamıştır (Bayandor, 2010: 55; Gasiorowski, 1987: 265).

Başbakanlığa getirilen Ahmed Kavam, Musaddık'ı petrol sorununu çözmekte başarısız olmakla ve İngiltere'ye karşı geniş bir seferberlik başlatmakla suçlamış ve sert bildiriler yayınlamıştır. Bildirilerin radyoda yayınlanması üzerine birçok İranlı, Musaddık'ın iktidardan çekildiğinin farkına varmış ve geniş bir protesto dalgası başlamıştır. Musaddık taraftarları İran'ın bütün şehirlerinde sokaklara dökülerek "*Musaddık ya da ölüm*" sloganlarıyla büyük gösteriler¹⁰⁵ düzenlemişlerdir (Kinzer, 2004: 175). Özellikle 21 Temmuz'da Milli Cephe ve Tudeh Partisi'nin grev ve kitle mitingleri çağrısında bulunmasıyla gösteriler daha da şiddetlenmiş ve 30 Tır/Siyeh-i Tır (21 Temmuz) Krizi diye bilinen tüm bu olaylar kanlı çatışmalara sahne olmuştur (Abrahamian, 1982: 271). Yaşanan bu olaylar karşısında Şah Muhammed Rıza geri adım atmak durumunda kalmıştır (Abrahamian, 2011: 156).

Yaşanan bu krizden sonra Ahmed Kavam'ın istifa etmesiyle birlikte Musaddık eski görevine dönmüştür. Diğer yandan da yukarıda değinildiği üzere Uluslararası Adalet Divanı İngiltere ile yaşanan petrol anlaşmazlığı konusunun kendi yetkisi dahilinde olmadığını belirtmiştir. Dolayısıyla bu iki olay neticesinde Musaddık'ın başarılı sonuçlar alması, siyasi olarak gücünü daha da artırmıştır (Bayandor, 2010: 56). Muhammed Rıza Pehlevi'nin ikinci defa Musaddık'ın başbakanlığını onaylamasıyla birlikte -kendisini Savaş Bakanı¹⁰⁶ olarak atadığı- yeni kabinesini kurmuştur. Bu yeni dönemde Musaddık, uygulamak istediği reform programını hızlı bir şekilde hayata geçirebilmek için Meclis'ten altı ay süreyle kendisine olağanüstü yetkilerin verilmesini sağlamıştır (Abrahamian, 2013: 141). İlk iş olarak Musaddık, Siyeh-i Tır'ın milli bir ayaklanma ve hayatını kaybedenlerin de milli şehit ilan edilmesine karar vermiştir. Ardından orduya el atarak, silahlı kuvvetleri Şah'ın kontrolünden alıp parlamentonun emrine vermiştir. Ayrıca orduyu küçültüp subay kadrosunda da

¹⁰⁵ İngiliz diplomat George Middleton, bu gösterilerin Tudeh tarafından organize edildiğini savunmuştur (Mokhtari, 2008: 473).

¹⁰⁶ Genelkurmay Başkanlığı'na, Musaddık'ın emirlerini imzalamayı reddeden General Morteza Yazdanpanah yerine General Mahmoud Baharmast getirilmiştir. Şubat 1953 krizinden sonra da Taqi Riyahi Genelkurmay Başkanı olarak atanmıştır (Bayandor, 2010: 63).

temizlik¹⁰⁷ yapmıştır (Cleveland, 2008: 324). Diğer bir önemli gelişme ise toprak reformu yasasının çıkarılması olmuştur. Bu yasa ile toprak sahiplerinin mahsullerinden elde ettikleri karın %20'sinden vazgeçmelerine karar verilmiştir. Kesilen %20'lik oranın %10'unun köylüye, kalan %10'unun ise köylülere kredi konusunda yardımcı olacak yeni oluşturulan kırsal bankalara verilmesi öngörülmüştür (Keddie ve Richard, 2003: 126). Bu reformların yanı sıra Şah'ın yetkilerini sınırlandırmaya yönelik önemli adımlar da atılmıştır. Rıza Şah'ın toprakları devlete aktarılmış, saray bütçesi düşürülmüş, tasarruflar Sağlık Bakanlığına tahsis edilmiş ve kraliyet yardım kuruluşları devletin denetimine alınmıştır. Ayrıca Şah'ın yabancı diplomatlar ile doğrudan iletişimi de yasaklanmıştır (Abrahamian, 1982: 272).

Musaddık'ın kendisine verilen olağanüstü yetkilerle birlikte uygulamış olduğu bu reformlar, Ulema sınıfını oldukça rahatsız etmiştir. Özellikle kadınlara oy hakkı verilmesinin gündeme gelmesiyle ilahiyat öğrencilerinin ön planda olduğu gösteriler¹⁰⁸ başlamıştır. Bu durum Milli Cephe'nin geleneksel ve modern kanadını karşı karşıya getirmiştir. Yaşanan bu gelişmeler üzerine Musaddık (Abrahamian, 1982: 276) 8 Ocak 1953'te kendisine verilen olağanüstü yetkilerin on iki ay daha uzatılmasını talep etmiştir. Bu talep bir zamanlar Musaddık'ın en ateşli destekçileri olan Hüseyin Mekki, Ebu Hasan Harizadeh, Muzaffer Bagai ve en önemlisi Ayetullah Kaşani tarafından anayasaya aykırı olduğu gerekçesi ile kabul görmemiştir. Ancak bu itirazlara rağmen 13 Ocak 1953 tarihinde Meclis'ten geçmiştir. Yaşanan bu olay Kaşani ile Musaddık arasındaki iş birliğini de sona erdirmiştir (Mokhtari, 2008: 474). Bu durum, eski müttefiklerini yavaş yavaş kaybeden Musaddık'ın Meclis'teki konumunu zayıflatmıştır. Bununla birlikte dünya çapında uygulanan boykot yüzünden işsizlik ve enflasyon oranının giderek yükselmesi, Musaddık'a duyulan halk desteğini azaltmıştır. Muhammed Musaddık'ın ikinci döneminde, ulemanın deyimiyle *diktatör* bir tavır içerisinde hareket ederek çeşitli reform girişimlerinde bulunması, kendisine destek veren Milli Cephe grubunun tepkisine neden olmuştur. Ayrıca bu gelişmelerin yanı sıra -1953 yılı itibarıyla İran'daki siyasi konjonktürde meydana gelen bu değişimlerin etkisiyle birlikte- Tudeh Partisi de Musaddık'a kısmi destek sunmaya başlamıştır (Keddie ve Richard, 2003: 128). Yaşanan bu gelişmeler Tudeh'in ülkede etkin bir siyasi güç olarak tekraren ortaya çıkmasına olanak tanımıştır.

¹⁰⁷ 15 general dahil olmak üzere 136 subay ordudan uzaklaştırılmış ve 15.000 kişi jandarmaya aktararak askeri bütçede %15 oranında kesinti yapılmıştır. Ayrıca geçmişte yapılan silah alımlarını da soruşturmak için özel bir komisyon oluşturulmuştur (Abrahamian, 2011: 156).

¹⁰⁸ Ulema sınıfı *dini yasaların oylamayı şüphesiz erkeklerle sınırlandırdığını* savunmuştur (Abrahamian, 1982: 276)

4.1.4.1953 Darbesi

1953 yılı itibariyle İran'da oluşan gergin durum, şubat ayının ortasında General Fazlullah Zahidi liderliğindeki bir grubun hükümeti devirmeye yönelik planlarının ortaya çıkmasıyla birlikte yeni bir safhaya ulaşmıştır (Gasiorowski, 1987: 270). Komplonun ortaya çıkması neticesinde Zahidi, kısa bir süre tutuklu kalıp sonradan serbest bırakılmıştır (Keddie ve Richard, 2003: 128). Bu sıralarda meydana gelen diğer bir gelişme ise Bahtiyari aşiretinin Huzistan'daki ordu birliklerine karşı saldırı gerçekleştirmesi olmuştur (Gasiorowski, 1987: 270). Musaddık saldırı sonrası, Şah'ı Bahtiyari aşiretini hükümete karşı ayaklanmaya teşvik etmekle suçlamıştır (Milani, 2012: 164). Ancak asıl gerginlik Şah'ın yurtdışına çıkma fikrinin gündeme gelmesiyle başlamıştır. Şah, yurtdışına çıkış sebebinin tıbbi meselelerden kaynaklı olduğunu ileri sürmüş olsa da bazı Musaddık karşıtı muhalifler Şah'ın ülkeden zorla gönderildiğini ileri sürmüştür (Bayandor, 2010: 76). Bu fikirlerin kısa bir sürede eyleme¹⁰⁹ dönüşmesi üzerine Musaddık karşıtı kalabalık bir grup, Şah'ın sarayında toplanarak Musaddık'ın evine doğru yürümeye başlamış ve burada Musaddık yanlısı bir grupla karşılaşılmasıyla birlikte şiddetli çatışmalar meydana gelmiştir (Gasiorowski, 1987: 270). Hükümeti devirmeye yönelik girişilen bu eylem, Musaddık'a karşı sadık güçlerin olayları bastırıp düzeni sağlamasıyla birlikte başarısız olmuş ve Muhammed Rıza Pehlevi de ülkeden ayrılma kararından vazgeçmiştir. (Siavoshani, 2011: 16). Bayandor'un ifadesiyle 28 Şubat 1953 krizi, 15-19 Ağustos tarihleri arasında gerçekleşecek olayların başlangıcı olmuştur (Bayandor, 2010: 78).

Şubat ayında yaşanan olaylar neticesinde Musaddık ile eski müttefikleri arasındaki husumet giderek derinleşmeye başlamış ve Nisan ayı sonunda Ulusal Emniyet Genel Müdürü Mahmud Afshartous'un kaçırılıp öldürülmesiyle yeni bir boyuta ulaşmıştır (Gasiorowski, 1987: 271). İç siyasette bu olaylar yaşanırken dışarıda ise İran'ın siyasi konjonktürünü değiştirmeye yönelik -İngiliz ve Amerikan yetkililer arasında- istişareler yapılmaya başlanılmış ve İngilizlerin Musaddık'ı kaldırmaya yönelik düşünceleri, ABD Başkanı Eisenhower tarafından desteklenmiştir. İran'a yönelik darbe düşüncesinin Eisenhower yönetimi tarafından desteklenme nedeni hususunda tarihçi Mary Ann Heiss, "*İran'ı komünist egemenliğinden kurtarmak için*" ABD'nin darbeyi gerekli gördüğünü belirtmiştir. Francis J.

¹⁰⁹ Şah'ın memleket dışına çıkmasını tahttan feragat olarak değerlendiren halk, dükkanlarını kapatarak Saray'ın önünde nümayişler yapmaya başlamışlardır. Diğer taraftan siyasi ve dini lider Kaşani, halka hitaben yayınladığı bir çağrıda, halkı sükunete ve Şah'ın hareketine mâni olmak üzere birleşmeye çağırmıştır. Bu esnada Şah Muhammed Rıza Pehlevi de sarayın önünde toplanan kalabalığa uyararak İran dışına çıkma kararını tehir ettiğini bildirmiştir ("Şah-Musaddık İhtilafı", [1953], Milliyet, 7).

Gavin ise Soğuk Savaş güç dengesindeki değişimin, Eisenhower yönetimini Musaddık'a karşı hareket etmeye teşvik ettiğini savunmuştur. Abrahamian'a göre de Batı'nın İran petrolü üzerindeki kontrolünü yeniden sağlamak ve diğer petrol üreten bölgelerde devletleşme tehdidini ortadan kaldırmak için darbe yapılması gereği ortaya çıkmıştır (Brew, 2019: 41-42).

ABD ve İngiltere politika yapıcıları, Şubat 1953'te bir araya gelerek İran'a yönelik görüşmelerde bulunmuş ve yapılan istişarelerden sonra Dulles biraderlerin, ABD Başkanı Eisenhower'ı ikna etmesiyle, Musaddık'a karşı bir darbe planına başlanılmıştır (Gasiorowski, 2013: 15). TPAJAX kod adı verilen darbe planı, CIA ve İngiliz istihbarat yetkilileri ile birlikte hazırlanarak tamamlanmış ve 25 Haziran 1953'te Eisenhower yönetimi tarafından onaylanmıştır. Bu planın¹¹⁰ baş mimarlarından olan Kermit Roosevelt'in "*iş birliğine dayalı bir girişim*" olarak ifade ettiği darbe planı çerçevesinde Başbakan Winston Churchill, Dışişleri Bakanı Anthony Eden, ABD Başkanı Dwight Eisenhower ve Dışişleri Bakanı John Foster Dulles ile -sonradan bu planın içerisine dahil olan- İran Kralı Muhammed Rıza Pehlevi arasında ittifak teşkil edilmiştir (Zahrani, 2002: 95-96).

Hazırlanan darbe planı doğrultusunda faaliyetlere başlanılmış ve ilk olarak BEDAMN,¹¹¹ Musaddık aleyhine ülke genelinde yoğun bir propagandaya¹¹² girişmiştir. Propaganda çalışması devam ettiği sıralarda İran Meclisi'nde ise Ayetullah Kaşani'nin Meclis Başkanlığı'ndan uzaklaştırılması kararı, vekillerin birçoğunun istifa etmesine neden olmuştur (Kinzer, 2004: 204). Bu durum üzerine Musaddık, Tudeh Partisi'nin de desteğini alarak Meclis'i tasfiye etmeye yönelik referandum çağrısında bulunmuştur (Abrahamian, 1982: 274). Gerçekleştirilen referandum sonucunda¹¹³ Musaddık, % 99 evet oyu alarak parlamentoyu kapatmıştır. Tudeh Partisi tarafından desteklenen bu eylem¹¹⁴, Başkan Eisenhower tarafından

¹¹⁰ Darbe planı dört ana bölümden oluşmuştur. Birinci, BEDAMN'ın propaganda ve siyasi eylemleri Musaddık'a yönelecekti. İkinci, Musaddık'a karşı olan muhalefet kanadı Meclis'te huzursuzluk yaratacak. Üçüncüsü, Şah'ın Musaddık'ı görevden alıp yerine Zahedi'yi ataması sağlanacaktı. Son olarak ise aktif görevli subayların desteği alınacaktı (Gasiorowski, 1987: 272).

¹¹¹ 1948'lerin başında kurulduğu bilinen BEDAMN, SSCB ve müttefiklerini zayıflatmayı amaçlayan gizli psikolojik faaliyetlerden oluşmaktadır (Gasiorowski, 2013: 10).

¹¹² Musaddık'ın bir İslam düşmanı olduğunu, Tudeh Partisi ve SSCB'nin müttefiki konumunda bulunduğunu belirten çok sayıda siyah ve gri propaganda malzemesi geliştirmiştir. Bunlar, Musaddık'ın gücün etkisiyle bozulduğunu ve vicdansız danışmanlar tarafından yanlış yönlendirildiğini ve SSCB'nin, Azerbaycan ve Kürdistan'ı ele geçirmesini sağlamak için kasıtlı olarak silahlı kuvvetlerin moralini yok ettiğini; ülkeyi ekonomik çöküşe sürüklediği ve bölgesel ayrılıkçı hareketleri teşvik ettiği gibi çok sayıda propaganda malzemesi üretilmiştir. Bu materyaller Farsçaya çevrilip, TPBEDAMN ağı aracılığıyla gazete makaleleri ve broşürler şeklinde İran'a yayılmaya başlanılmıştır (Gasiorowski, 2013: 16).

¹¹³ Ülke genelinde kullanılan 2.044.600 oylamanın 2.043.300'ü ve başkentte yer alan 101.463 oyun 101.396'sını kazanmıştır (Abrahamian, 1982: 274).

¹¹⁴ 6 Ağustos'ta bir MGK toplantısı için hazırlanan CIA'nın kısa notlarında, Tudeh'in referandumdaki rolünü vurgulanmıştır. CIA, Tudeh'in Musaddık'ın ana güç kaynağı haline geldiğini, Tudeh üyelerinin Musaddık'ın bir sonraki hükümetinde mecliste yer alabileceğini, Musaddık'ın Sovyetlere yaklaştığını ve Amerikan karşıtı bir

sert bir şekilde eleştirilmiştir (Bayandor, 2010: 89). Darbe planının bir diğer aşaması Muhammed Rıza Pehlevi'nin ikna edilmesi hususu olmuştur. Bu konu üzerine yapılan başarısız girişimlerden sonra General Schwarzkopf'un tavsiyesi üzerine Kermit Roosevelt, Şah ile doğrudan iletişim kurma yolunu tercih etmiştir. Yapılan gizli görüşmelerde Muhammed Rıza, Musaddık'ı azledip yerine Zahidi'yi atayacak olan kararnamelerin imzalanmasını kabul etmiştir. Bu operasyonun başarısız olması durumunda ise, Şah ile Kraliçe Süreyya'nın Bağdat'a gideceklerine karar verilmiştir (Roosevelt, 1979: 161-175).

Darbe planının diğer bir unsuru, Musaddık karşıtı olan askeri birliklerin desteğini sağlamaya yönelik olmuştur. Desteğin belli bir yoğunluk düzeyine¹¹⁵ ulaşmasından sonra 15 Ağustos gecesi, Albay Nematollah Nasiri komutasındaki imparatorluk muhafız birimi, Genelkurmay Başkanı Riyahi'nin evinden sonra,¹¹⁶ Başbakan'ın ikametgahına giderek onu görevden alan kraliyet kararnamesini kendisine tebliğ etme girişiminde bulunmuştur (Gasiorowski, 2013: 18). Ancak bu girişimin¹¹⁷ olabileceği konusunda Başbakan Musaddık daha öncesinden uyarılmış ve kendisine kararnameyi veren Nasiri ile birlikte muhafız birimini ve bu komploya karıştığı düşünülen birçok kişi tevkif edilmiştir (Bayandor, 2010: 96). Ardından da Tahran Radyosu'nda¹¹⁸ darbe girişiminin bastırıldığı bildirilmiştir (Kinzer, 2004: 31). Darbe girişiminin başarısız olması üzerine General Zahidi¹¹⁹ CIA tarafından gizlenmiştir (Etres, 2011: 501-502). Muhammed Rıza Pehlevi ve Kraliçe Süreyya ise Ramsar'dan Bağdat'a¹²⁰ oradan da Roma'ya geçmişlerdir (Keddie ve Richard, 2003: 129).

kampanya için hazırlandığını ve Musaddık'ın eylemlerini Tudeh'i İran hükümetinin kontrolünü kazanma hedefine doğru ilerletebileceğini açıklamıştır (Gasiorowski, 2019: 215).

¹¹⁵ İmparatorluk Muhafızlarının komutanı Albay Nasiri; Hava kuvvetleri şefi General Gilanshah, Kraliçe Soraya'nın kuzeni ve Kermanshah'daki zırlı bölümün komutanı General Timour Bakhtiyar, Jandarma şefi Albay Ardubadi; Gizli polisin başı Yüzbaşı M'utazed; Rasht'taki motorlu bölünmenin komutanı Binbaşı Qahrani; ve en önemlisi Tahran garnizonundaki Albay Ghulam Reza Oveissi ve Muhammad Khajeh-Nouri gibi önemli tank komutanları destek vermiştir (Abrahamian, 1982: 279).

¹¹⁶ Darbeciler ilk olarak General Riyahi'nin evine gitmişler, ancak burayı terk edilmiş bir durumda görünce hiç tedirgin olmadan Musaddık'ın konutuna doğru ilerlemeye başlamışlardır. Ancak General Riyahi, darbe planını öncesinde haber alması üzerine, askerlerini Musaddık'ın konutuna göndermiştir (Kinzer, 2004: 30).

¹¹⁷ Yaklaşan darbenin haberi 13-14 Ağustos'ta Tudeh basınında -Besuye Ayandeh (Geleceğe Doğru) gazetesinde- kamuoyuna duyurulmuştu. 15 Ağustos Cumartesi günü de komplo detayları öğrenilip, Musaddık'a iletilmişti (Bayandor, 2010: 95; Mokhtari, 2008: 481).

¹¹⁸ Musaddık hükümeti, Saray subaylarının bir hükümet darbesi yaptıklarını ve bunun akamete uğratıldığını bildirmiştir. Bu tebliğ neşredildikten kısa bir müddet sonra da Hazar denizi kıyılarında dinlenmekte olan İran Şah'ı ve eşi dört motorlu hususi uçakla Bağdat'a geçmiştir ("Tahran Radyosu Meclisin Feshedildiğini Bildirdi", [1953], Cumhuriyet, 1).

¹¹⁹ Zahidi için büyük bir araştırma başlatılmış ve yakalanması için 100.000 riyal ödül konulmuştur (Gasiorowski, 1987: 273).

¹²⁰ Şah'ın Bağdat'a geçmesinin ardından İran Dışişleri Bakanı, Irak hükümetine bir ihtarda bulunmuş ve Şah'ın orada olması yüzünden iki dost ülke arasındaki münasebetlerin bozulmasına yönelik hadiselerin yaşanmamasını ümit ettiklerini bildirmiştir ("Şah'ın Demeci", [1953], Cumhuriyet, 6).

Darbe planının çökmesiyle birlikte Roosevelt ve ekibi 16 Ağustos sabahı yeni bir strateji geliştirmeye başlamışlardır. Bu strateji doğrultusunda BEDAMN, yoğun bir propagandaya girişerek Musaddık'ın görevden alınmasının yasal bir zemini olduğunu vurgulamış, Şah tarafından imzalanan kararnameleri çoğaltıp ülke genelinde dolaştırmıştır (Gasiorowski, 2013: 18). Diğer taraftan Muhammed Rıza Pehlevi de Musaddık'ın iktidar iddiasının anayasaya aykırı olduğunu belirten açıklamalarda bulunarak darbecilere destekte bulunmuştur (Takeyn, 2014: 10). Musaddık'a karşı darbe girişimini kendisine sadık olan askeri birliklerin bastırmasından sonra Tudeh taraftarları sokaklara dökülmüşlerdir. Bu göstericiler arasında CIA tarafından finanse edilen bazı provokatörler Şah'ın ve babasının heykellerini yıkmaya, camileri ve parti binalarını tahrip etmeye, dükkanları yağmalamaya girişerek ülkede kaos ortamı yaratmaya çalışmışlardır (Abrahamian, 1982: 280; Gasiorowski, 2013: 18). Gerçekleştirilen bu faaliyetler karşısında Musaddık, orduya düzeni tekraren sağlamaya yönelik emir vermiştir. Ancak bu karar, Tudeh'in Musaddık'a verdiği desteğin sona ermesine ve ayrıca ordunun da düzeni sağlamak yerine *Yaşasın Şah* tezahüratlarıyla gösterilere katılmasına neden olmuştur (Takeyn, 2014: 11). Orduda yaşanan bu kırım sonrası Genelkurmay Başkanı Taqi Riyahi, sabah saat 10.30'da Musaddık'ı arayarak ordunun kontrolünü kaybettiğini bildirmiştir (Mokhtari, 2008: 484).

19 Ağustos (28 Mordad) 1953 sabahı Musaddık karşıtı grup, Tahran'ın güneyindeki çarşı bölgesinde toplanarak kuzeye -Tahran'ın merkezine- doğru yürümeye başlamışlardır. Burada ordu birlikleri ile birleşen göstericiler, ordu karargahını ele geçirip Musaddık'ın evine doğru ilerlemişlerdir (Gasiorowski, 2013: 19-20). Çatışmaların devam ettiği sırada General Zahidi ise gizlendiği yerden çıkarak ayaklanmanın liderliğini üstlenmiş ve Tahran Radyosu'na giderek iktidarın¹²¹ kendisinde olduğunu açıklayan konuşmasını yapmıştır (Bayandor, 2010: 111). Bu süreçte Musaddık'ın ikametgahında devam eden kanlı çarpışmalarda Anti-Musaddık güçler kontrolü ele almayı başarmış ve ardından da Musaddık daha fazla dayanamayarak teslim olmak durumunda¹²² kalmıştır. Yaşanan bu çatışmalarda, Musaddık'ın evi ve diğer yerlerde yüzlerce kişi hayatını kaybetmiştir. Başbakan Musaddık'ın darbe ile koltuğundan indirilmesinden sonra Muhammed Rıza Pehlevi, 22 Ağustos Cumartesi günü İran'a geri dönmüştür. Ertesi gün de Kermit Roosevelt ile görüşen Şah'ın ilk sözleri -

¹²¹ Şah Muhammed Rıza Pehlevi, Roma'da düzenlediği basın toplantısında Zahidi hükümetinin meşru olup olmadığı hususunda sorulan soruya, Zahidi'yi kendisinin atadığını açıklamıştır (Aydın Tarihi, Ağustos 1953: 210).

¹²² Darbe sonrası yapılan yargılamalarda Musaddık, önce idam cezasına çarptırılmış, ardından da cezası üç yıllık hapse çevrilmiştir. Hapis cezası bittikten sonra da Ahmedâbâd'daki evinde göz hapsinde tutulmuştur (Pira ve Özgüdenli, 2006: 228). Ancak Dışişleri Bakanı Hüseyin Fatemi idam edilmiştir (Keddie ve Richard, 2003: 130).

Roosevelt'in anılarında yazıldığı üzere- “*Tahtımı, Allah’a, halkıma ve size borçluyum*” şeklinde olmuştur (Roosevelt, 1979: 209-210). ABD’nin desteğiyle tahtını geri alan Şah ile başbakanlık koltuğuna oturan Zahidi, birçok Amerikalı asker ve ekonomik danışmanın İran’da faaliyet göstermelerine izin vermiştir (Ayhan, 2009: 168).

Musaddık’ın devrilmesinden sonra göreve başlayan Zahidi Hükümeti, İran petrolünün yeniden işletilmesi ve uluslararası pazarlara ulaştırılması için görüşmelere başlamıştır. Gerçekleştirilen görüşmeler sonunda 15 Ağustos 1954’te, İran hükümeti ile İngiliz ve Amerikan şirketlerinden oluşan bir konsorsiyum arasında, petrolün üretimi ve işlenmesini kapsayan bir anlaşma imzalanmıştır¹²³. Yapılan antlaşmada NIOC, hukuken İran petrolünün asıl sahibi olma hakkını elinde tutmaya devam etmesine karşın, petrolün işletilmesinden ve uluslararası pazarlara ulaştırılmasından Konsorsiyum’un sorumlu olmasına karar verilmiştir. Bu Konsorsiyum’da, Anglo-Iranian Oil Company %40, Royal Dutch-Shell %14 ve Compagnie Française des Petroles %6 payla; daha önce İran petrolü üzerinde pay elde edememiş olan beş büyük Amerikan şirketi Standard Oil of New Jersey, Socony-Vacuum Oil, Standard Oil of California, Gulf Oil Corporation ve Texas Oil Company de %8’er payla yer almışlardır. Ayrıca yapılan anlaşma ile Konsorsiyumu oluşturan bu şirketlerin petrol kârının %50’sini NIOC’a vermesine yönelik karar verilmiştir (Ayhan, 2009: 168; Gürel, 1979: 88-89). Böylece ABD, Ortadoğu’ya nüfuzunun en önemli ekonomik ayağını oluşturan petrol konusunu, kendi menfaatlerine uygun bir şekilde halletmeyi başarmış ve 1953 yılından İslam Devrimi’nin gerçekleştiği 1979 yılına kadar İran’da denetimi elinde tutmuştur.

4.2. Ortadoğu Savunmasına Yönelik Girişimler

4.2.1. Kuzey Kuşağı Projesi

İngiltere’nin bölgedeki etkisinin giderek zayıfladığını ve Ortadoğu savunmasında bir boşluk oluştuğunu düşünen ABD, 1953’de Dwight David Eisenhower’ın başkan seçilmesiyle birlikte, Ortadoğu politikasını gözden geçirmeye başlamıştır (Yeşilbursa, 2011: 87). Yeni yönetim, Ortadoğu Komutanlığı ve Ortadoğu Savunma Örgütü’nün, bölgenin savunması için gerekli işlevselliğe sahip olamadığını düşünerek, bu konu üzerine yaptığı değerlendirmelerde vardığı sonuçları şu şekilde açıklamıştır:

- 1) “*Arap dünyası açısından birincil tehdit SSCB’den değil İsrail’den gelmektedir; Sadece komünist tehdidini öne çıkararak bu ülkelerle iş birliği yapma olanağı yoktur.*”

¹²³ Ayrıca imzalanan ikinci bir antlaşma ile İran’ın devletleştirme tazminatı ödemesine karar verilmiştir (Sander, 1998: 236).

- 2) *Arap devletleri bağımsızlıklarını yeni kazanmışlardır ve bu konuda son derece hassastırlar. Özellikle İngiltere ve Fransa'nın emperyalist politikalarını hatırlatabilecek her türlü girişime uzak duracaklardır.*
- 3) *Siyasal bağımsızlıklarını yeni kazanan Arap devletlerinin temel hedefleri ekonomik kalkınma sürecini başlatmaktır. Bu açıdan da Stalin'in ölümünden sonra Moskova'nın izlediği politikaya yakınlık duyma olasılıkları yüksektir.*
- 4) *Arap dünyası içinde Mısır'ın özel konumu vardır. Mısır, Suriye başta olmak üzere Batı'ya karşı mesafeli bir politika izlemek eğilimindeki Arap devletlerinin liderliğini üstlenmiş durumdadır. Süveyş Kanalı başta olmak üzere İngiltere ve Mısır arasındaki sorunlar çözülmeden, Arap dünyasıyla iş birliği yapmak mümkün değildir" (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2001: 621).*

ABD, Eisenhower'ın başkanlığa seçilmesinden sonra, Ortadoğu'nun savunması konusunda daha aktif olmaya başlamıştır. Bu konudaki en önemli hareketlerden birisi John Foster Dulles'in Ortadoğu gezisine çıkması olmuştur. Ortadoğu'ya yapılan bu gezi, ABD'nin bölgeye yönelik politikasını yeniden gözden geçirmesi açısından oldukça önemli bir girişimdir. Bu gezi, bölgeyi ve bölge insanının yerinde incelenmesi bakımından bir ilk olmakla birlikte, Kuzey Kuşak İttifakı düşüncesinin de temelini oluşturmaktadır. Dulles, 12 ülkeyi kapsayan ve iki buçuk hafta süren bu geziyi tamamladıktan sonra Washington'a dönerek 1 Haziran 1953 tarihinde gezi hakkındaki izlenimlerini ve gezi sonuçlarını aktarmıştır (Akman ve Zeyrek, 2013: 261-278). Dulles Mısır, Suriye, Ürdün gibi Arap ülkelerinin İsrail'den, Türkiye ve Irak'ın ise SSCB'den endişe duyduklarını belirterek, özellikle Arap coğrafyasında İsrail tehdidine ve diğer yandan Sovyet yayılmasına karşı ABD'nin, Ortadoğu'daki siyasetine yeni bir yön vermesi gerektiğini vurgulamıştır. Diğer yandan Dulles, bu gezisinden sonra oluşturulacak pakta ilişkin Arap ülkelerinin isteksizliklerini de şu şekilde sıralamıştır:

- 1- *"Arap dünyası İsrail'in kurulmasından ve ayrıca Batı'nın emperyalist politikalarından tedirgindir.*
- 2- *Arap dünyasında Batı'dan arta kalanlar, Sovyet tehlikesinden daha fazla endişe uyandırıyor.*
- 3- *Batı ile yapılan bazı askeri iş birlikler de yaşanan adaletsizlikler Arap milliyetçileri tarafından tepkiye neden oluyor.*
- 4- *Oluşturulan paktların ülkelerini bir savaş durumuna sürükleyebileceği endişesi bulunuyor"* (Umar, 2013: 45-46).

Dulles'in düzenlemiş olduğu Ortadoğu gezisi, ABD ile İngiltere'nin Ortadoğu'ya ilişkin münasebetleri açısından önemli bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Bundan sonra ABD, bölgede daha bağımsız bir politika izleyerek kuzey kuşağına dayalı yeni bir bölgesel savunma örgütünün oluşturulabilmesi için bölgedeki ülkeleri teşvik etmeye yönelik farklı bir siyaset¹²⁴ izlemeye başlamıştır (Yeşilbursa, 2018: 447). ABD Dışişleri Bakanı Dulles'in sözünü ettiği

¹²⁴ Batılı yöneticiler, Orta Doğu devletlerinin Batı karşıtı bir tutum içerisinde olmasından dolayı, bölgede bir savunma sistemini kendilerinin oluşturamayacağını ve liderlik rolünü bir Orta Doğu devletinin oynaması gerektiğini anlamışlardır (Sander, 2016: 178-179).

Kuzey Kuşığı Savunma Projesinin ilk adımı¹²⁵ 28 Aralık 1953 tarihinde ABD ve Pakistan arasında teknik ve ekonomik yardım antlaşmasının imzalanması ile atılmıştır (Kürkçüoğlu, 1972: 53-54; “Türkiye-Pakistan Münasebatı, [1954], Zafer, 1). Bu antlaşmayla Pakistan, kendisini Batı güvencesine aldıktan sonra 18 Şubat 1954’te Türkiye ile ortak bir demeç yayınlarak aralarında savunma antlaşması imzalayacaklarını açıklamışlardır. Bu açıklama üzerine SSCB, Türkiye ve Pakistan’a birer nota göndererek protesto etmiştir (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2001: 621). Notada, Türkiye ve Pakistan’a herhangi bir tehdit durumunun söz konusu olmadığından antlaşmanın bir savunma paktı olarak değerlendirilemeyeceğini ve Ortadoğu ile Asya ülkelerinin güvenliklerini etkileyecek nitelikte olduğunu ve ayrıca NATO’nun askeri planları ile bağlantılı olduğunu bildirmiştir (Armaoğlu, 2019b: 161). Türkiye ile Pakistan arasında imzalanan antlaşmaya bir diğer tepki de Mısır’dan gelmiştir. Mısır hükümeti, Arap başkentlerindeki Mısır elçilerine, pakta karşı cephe alınmasına yönelik talimat göndermiştir. Ayrıca Mısır gazeteleri de bu talimatlara uyarak, Türkiye ile Pakistan arasında imzalanması beklenen paktın emperyalist devletlerin işi olduğu yönünde haberler neşretmeye başlamışlardır (“Türk-Pakistan Paktı ve Mısır’ın Tahrikleri”, [1954], Cumhuriyet, 3). Tüm bu olumsuz gelişmelere rağmen Dulles’in telkinleriyle¹²⁶ 2 Nisan 1954’te Türkiye ve Pakistan arasında Dostluk ve İşbirliği Antlaşması¹²⁷ imzalanmıştır¹²⁸.

4.2.2. Bağdat Paktı

İmzalanan bu antlaşma ABD tarafından memnuniyetle karşılanmış ve Dulles’in ifadesiyle her iki devlete de güç kazandırmıştır (Sander, 2016: 180-181). Türkiye tarafında ise Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, bu antlaşmanın Ortadoğu ülkelerine açık davetiye olduğunu ve bölgenin çıkarlarına uygun şekilde cevaplandırılması gerektiğini belirtmiştir (“Türk-Pakistan Paktı”, [1954], Milliyet, 7). Türkiye-Pakistan Antlaşması, Dulles’in planladığı Kuzey Kuşığı Projesi’nin gerçekleşmesine yönelik önemli bir adım olmuştur (Armaoğlu, 1995: 227). Proje doğrultusunda hemen bir ittifak oluşturmak dönemin konjonktürüne göre mümkün

¹²⁵ Dulles’in Pakistan ziyareti sırasında edindiği olumlu izlenimler ve ayrıca Pakistan Kara Kuvvetleri Komutanı Eyüp Han’ın Eylül sonunda Washington’a gidip temaslarda bulunması, ABD’yi Pakistan konusunda harekete geçirmeye sevk etmiştir (Armaoğlu, 2019b: 159).

¹²⁶ Dulles, Türkiye ve Pakistan arasında imzalanacak olan antlaşmanın Orta Doğu savunmasına büyük katkı sağlayacağına inanmıştır (Armaoğlu, 2019b:158).

¹²⁷ 5 yıllık bir süreyle imzalanan ve feshedilmedikçe beşer yıl daha devam etmesi karar verilen bu antlaşma (diğer adı Karaçi Antlaşması) ile taraflar kendilerini ilgilendiren meselelerde birbirlerine danışabilecekler ve kültürel, ekonomik ve teknik alanlarla, bazı savunma konularında karşılıklı danışma ve iş birliğinde bulunabileceklerdi (Armaoğlu, 1995: 226-227).

¹²⁸ Türkiye ile Pakistan arasında akdedilen Dostluk ve İşbirliği Antlaşması 11 Haziran 1954 tarihinde kabul ve tasdik edilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 11 Haziran 1954: 156).

olmadığından, ilk olarak ikili antlaşmalar imzalama yoluna gidilmiş ve Pakistan'dan sonra Irak ile münasebete başlanılmıştır (Göktürk Çetinkaya, 2016: 6-7).

Bu minvalde Başbakan Adnan Menderes, 1955 yılı başlarında Irak'ı, Lübnan'ı ve Suriye'yi kapsayan resmi bir ziyarete çıkmıştır. Ortadoğu'da liderlik rolünü üstlenmeyi hedefleyen Menderes'in ilk durağı Irak olmuş ve burada gerçekleşen uzun görüşmelerden sonra iki ülke ortak bir bildiri yayınlayarak, savunma paktına yönelik iş birliği kararını açıklamıştır. Irak'tan sonra Suriye'ye geçen Menderes, burada ise sert tepkiler ile karşılaşmış ve bir gün kaldıktan sonra Lübnan'a geçmiştir. Menderes, Lübnan hükümeti ile hemen görüşmelere başlayarak, kurulması düşünülen pakta Lübnan'ı davet etmiştir. Ancak Lübnan hükümeti, Arap Birliği'nin onayını almadan böyle bir karar veremeyeceğini bildirmiştir (Bağcı, 2001: 108-109). Gelişen bu olaylar karşısında Mısır hükümeti ise, 16 Ocak 1955 tarihinde Arap ülkeleri başkanlarını Kahire'de toplantıya çağırarak ve yapılan görüşmelerde Mısır, Türk-Irak iş birliğine yönelik Arap ülkelerinin kesin bir cephe almalarını sağlayamamış olsa da Irak dışındaki Arap devletlerinin bu iş birliğine katılmalarına engel olmuştur (Kürkçüoğlu, 1972: 62).

Bölgedeki devletlerin tepkilerine karşın, ABD ve İngiltere'nin desteğini alan Türkiye ve Irak 24 Şubat 1955 tarihinde Bağdat'ta Karşılıklı İşbirliği Antlaşması'nı imzalamışlardır (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2001: 623). Antlaşmanın imzalanmasından sonra Mısır ile Suriye, Türkiye ve Irak'a karşı geniş bir karalama kampanyasına girişmiş ve bu iş birliğini Batı emperyalizminin aracı ve İsrail'e hizmet eden bir maşa olarak değerlendirmişlerdir. Mısır ve Suriye'nin yürütmüş olduğu kampanyayı etkisiz hale getirmek için ise, iş birliği daha da genişletilmeye çalışılmış (Armaoğlu, 1999: 527) ve aynı yıl içinde İngiltere, Pakistan ve İran'ın katılımıyla¹²⁹ birlikte Bağdat Paktı teşekkül etmiştir (Sander, 2016: 182). ABD ise, askeri ve siyasi temas halinde bulunacağını bildirmiş, ama Pakt'a katılmamıştır¹³⁰ (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2001: 625).

Bağdat Paktı ile gerçekleştirilmek istenen en önemli amaç, bölge devletlerini ortak bir teşkilat içinde toplamak olsa da sonuç beklenenin tam tersi olmuştur. Pakt, Ortadoğu'da bütünlük sağlayamamasının yanı sıra Arap ülkelerinin kendi aralarında bölünmelerine neden olmuştur (Kürkçüoğlu, 1972: 65-66). Bağdat Paktı karşısında, 21 Nisan 1956 tarihinde Mısır,

¹²⁹ 5 Nisan'da İngiltere, 23 Eylül'de Pakistan ve 3 Kasım'da İran katılmıştır (Yeşilbursa, 2017: 181).

¹³⁰ ABD'nin Pakt'a katılmamasının nedenleri; 1) Mısır ve Suudi Arabistan ile olan münasebetlerini bozmak istemiyordu, 2) Orta Doğu'da kendi liderliğinde bir oluşum izlenimi yaratarak Sovyetler'i kıskırtmaktan çekiniyordu, 3) İsrail ile olan özel ilişkilerinde problem yaratmaktan çekiniyordu, 4) Bağdat Paktı'na katılmanın Senato'nun onayına bağlı olması ve Senato'da yapılacak görüşmelerde Orta Doğu politikasının tartışılması ve tehlikeye düşmesinden endişe ediyordu (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2001: 625).

Suudi Arabistan ve Yemen¹³¹ aralarında savunma antlaşması imzalayarak Ortadoğu'da ikinci blok olarak ortaya çıkmıştır. Her iki bloğun dışında kalan Lübnan ve Ürdün¹³² de göz önüne alındığında, Ortadoğu üç parçaya ayrılmıştır. Bu parçalanma neticesiyle SSCB, Ortadoğu'ya girerek (Armaoğlu, 1999: 527-528) Mısır ile Suriye'ye askeri ve ekonomik yardım sağlamaya başlamıştır. Bunlara ek olarak Bağdat Paketi ise, üyelerinin komşu devletler ile olan ilişkilerini bozmasının yanı sıra iç istikrarda da huzuru ve bölgede güven ortamını sağlayamamıştır (Yeşilbursa, 2018: 553).

4.3. Süveyş Krizi

1952 yılında Abdül Nasır başkanlığındaki Hür Subaylar Komitesi, gerçekleştirdikleri darbe ile krallığa son verip idareyi ele almışlardır. Askeri idare, içeride otoritesini sağlamlaştırabilmek ve ülkede barış ortamını tesis edebilmek için ilk etapta ılımlı bir politika izlemeye çalışmıştır. Bu doğrultuda Sudan meselesinde, 12 Şubat 1953 tarihinde İngiltere ile Mısır arasında imzalanan antlaşmayla Sudan'a üç yıl içinde bağımsızlık verilmesine; Süveyş konusunda ise 19 Ekim 1954'te imzalanan antlaşmayla İngilizlerin 20 ay içinde Mısır topraklarından çekilmesine karar verilmiştir. Ancak bu antlaşmanın ömrü uzun süreli olmamış ve Bağdat Paketi'nin oluşturulmasıyla sorunlar tekraren baş göstermiştir (Armaoğlu, 1999: 496). Bağdat Paketi'nin kurulması Arap devletlerini bölmekle birlikte SSCB'nin de Ortadoğu bölgesine sızmasını kolaylaştırmıştır (Sander, 1998: 270). Yaşanan bu gelişmeler, Mısır'ın Doğu Bloğuna yakınlaşmasına neden olmasıyla birlikte, Eylül 1955'te Çekoslovakya ile bir silah alım sözleşmesi imzalanmış ve Mayıs 1956'da Çin Halk Cumhuriyeti tanınmıştır. Ayrıca Nasır, Sovyetlerle olan ilişkileri daha da ilerletmek için Moskova'ya ziyarette bulunacağını da açıklamıştır (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2001: 627). Bu olaylar Batı'yı oldukça rahatsız etmiş ve Mısır ile ilgili planlarında değişikliğe gitmelerine neden olmuştur.

1956 Süveyş Krizi'nin ortaya çıkmasına neden olan olayların başında, Mısır'ın Nil Nehri üzerinde kurmayı planladığı Aswan Barajı¹³³ gelmektedir. Mısır ekonomisi için oldukça büyük bir önem arz eden bu baraj için Mısır, 55 milyon dolar Amerikalılardan, 15 milyon dolar İngilizlerden ve 200 milyon dolar da Dünya Bankası'ndan yardım sözü almıştır. Ancak Mısır'ın izlediği politika nedeniyle önce ABD, sonra da diğerleri yardımda bulunma

¹³¹ 20 Ekim 1955'te Mısır ile Suriye arasında, 27 Ekim 1955'te de Mısır ile Suudi Arabistan arasında savunma iş birliği antlaşmaları imzalanmıştır. Bu örgütlenmeye daha sonra ise Yemen dahil olmuştur (Armaoğlu, 1995: 235).

¹³² Lübnan ve Ürdün, bir yandan Mısır'ın, öte yandan da Türkiye'nin çabalarına rağmen ne Mısır'ın liderliğindeki bloka ve ne de Bağdat Paketi'ne katılmak istemediler (Kürkçüoğlu, 1972: 65-66).

¹³³ Nasır, 1953'ten beri Nil Nehri üzerinde yapılacak olan Aswan Barajı projesine büyük bir önem vermiştir (Armaoğlu, 1999: 498). Baraj Mısır'ın ekilebilir topraklarını genişletmenin yanı sıra elektrik üretimi için de büyük önem taşımaktadır (Arı, 2012: 191).

sözünden geri dönmüştür (Kürkçüoğlu, 1972: 81). Bu gelişmeler üzerine Nasır'ın tepkisi oldukça sert olmuş ve 26 Temmuz 1956'da Süveyş Kanalı Şirketi'nin bütün tesisleri ve malları ile millileştirildiğini açıklamıştır (Arı, 2012: 192). Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesi kararı İngiltere ve Fransa ile olan diplomatik ilişkilerin kritik bir safhaya girmesine neden olmuş ve iki ülke Mısır'a birer protesto notası göndermişlerdir ("Süveyş Kanalı Hadisesi Vehamet Kesbetti", [1956], Cumhuriyet, 1). Ancak Mısır hükümeti bu protesto notalarını reddetmiştir (Ayın Tarihi, Temmuz 1956: 163).

İngiltere hükümeti 28 Temmuz 1956 tarihinde Süveyş Kanalı'nın İngiliz bankalarındaki bütün hesaplarını bloke ettiğini bildirmiş ve ayrıca bu baskıları askeri bir harekât ile de desteklemeye yönelik karar almıştır. İngiltere'nin aldığı bu kararlara ABD¹³⁴ ve Fransa'da destek vermiştir (Armaoğlu, 2019: 156). Nasır ise, İngiltere ve Fransa'nın bu tahriklerinin Kanal'ın kapanmasına neden olacağını ve bu durumun mesuliyetinin onlara raci olacağını bildirmiştir ("Mısır Cumhurbaşkanı Batıyı Tehdid Ediyor", [1956], Cumhuriyet, 1). Mısır'ın millileştirme kararına karşı Sovyetler de Nasır'ın yanında yer almış ve 31 Temmuz 1956'da verdiği demeç ile Mısır'ın bağımsız bir devlet olarak bunu yapma hakkının bulunduğunu ve ayrıca İngiltere ile Fransa'nın Mısır'a karşı kuvvet kullanma ihtimali üzerine de üstü kapalı bir şekilde uyarıda bulunmuştur (Armaoğlu, 2019: 157).

Nasır'ın tepkilere neden olan millileştirme kararı üzerine ABD, Fransa ve İngiltere yetkilileri yayınladıkları bildiride, Süveyş sorununu görüşüp çözüme kavuşturmak için 16 Ağustos'ta Londra'da konferans çağrısında bulunmuşlardır. Mısır'ın katılmayı reddettiği ve 22 ülkenin katılmasıyla başlayan konferansta çeşitli görüşler ileri sürülmüştür (Kürkçüoğlu, 1972: 81). Bu görüşlerden Türkiye'nin de içinde bulunduğu beş ülkenin sunmuş oldukları plan kabul edilse de Nasır, bu planı kabul etmemiştir (Sander, 2016: 201). Mısır ile yapılan görüşmelerde sonuç alınamaması üzerine 19-21 Eylül 1956 tarihinde İkinci Londra Konferansı toplanmıştır. Bu konferansın sonunda ilk konferansta alınan kararlar bir kez daha onaylanmış ve Süveyş meselesine çözüm bulmak üzere Süveyş Kanalı'nı Kullananlar Birliği adında bir kuruluş¹³⁵ oluşturulmuştur (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2001: 628). Ancak Kanal'a fiilen el konulmadığından dolayı birlik, herhangi bir faaliyette bulunamamış ve mesele BM Güvenlik Konseyi'ne taşınmıştır (Armaoğlu, 2019: 160). Fakat Konsey, soruna ilişkin çözüm formülü tespit edememiş ve barışçı yollarla çözümü mümkün olmayan Süveyş meselesi,

¹³⁴ ABD, Mısır hükümetinin ve Kanal Şirket'i'nin Amerika'daki mal varlığını bloke etmiştir. Ancak askeri bir harekâtı desteklememiştir.

¹³⁵ Bu kuruluş Nasır tarafından reddedilmiş ve kuruluşun içerisinde yer alan Türkiye, *Batı emperyalizmin polisi* olarak suçlanmıştır (Balci, 2001: 80).

İngiltere, Fransa ve İsrail arasında yapılan gizli görüşmelerle planlanan ve aynı ay içinde, 29 Ekim 1956 tarihinde gerçekleşen İsrail'in Mısır'a saldırması durumu¹³⁶ (Kürkçüoğlu, 1972: 86) ve bir gün sonra da İngiltere ile Fransa'nın saldırıya dahil olması haliyle, farklı bir boyuta taşınmıştır (Arı, 2012: 193).

Gerçekleştirilen saldırı üzerine ABD'nin başvurusuyla, 30 Ekim 1956 tarihinde BM Güvenlik Konseyi toplantı tertip etmiştir. Bu toplantıda gerek ABD gerekse SSCB'nin savaşa son verilmesi hususundaki çağrılar taraflar tarafından kabul edilmemiştir. Bu durum Güvenlik Konseyi'nin, BM Genel Kurulu'nu olağanüstü toplantıya çağırmasını gerektirmiş ve 1 Kasım'da toplanan Genel Kurul, şu kararları almıştır:

1. *“Bütün taraflar derhal savaşı bitirmeli ve silahlı harekete son vermelidirler.*
2. *Taraflar, 1949 Mütareke Antlaşmasında ön görülen sınırlarına çekilmeli ve antlaşmalara tam olarak riayet etmelidirler.*
3. *Gerçekleştirilen ateşkesten sonra Süveyş Kanalı tekraren açılmalı ve geçiş serbestliği sağlanmalıdır”* (Kürkçüoğlu, 1972: 87-88).

Genel kurulun bu kararını aynı gün İsrail, bir gün sonra da Mısır kabul ettiğini bildirmiştir. Ancak İngiltere ve Fransa, bu kararı kabul etmeden önce bir barış gücü kurulmasını ve Arap-İsrail barışı yapıncaya kadar görevde kalmasını istemiştir. BM Genel Kurulu'nun barış gücü kurma kararını kabul etmesine rağmen İngiltere ve Fransa¹³⁷, Süveyş Kanalı'na çıkarma yapmaya başlamıştır. Bu durum üzerine SSCB, derhal harekete geçerek İngiltere, Fransa ve İsrail başbakanlarına tehdit içerikli mesajlar göndermiş ve ayrıca ABD Başkanı Eisenhower'a da Mısır'a ortak bir kuvvet göndererek savaşı durdurmayı, aksi halde bu durumun üçüncü dünya savaşına varabileceğini yönünde bir mesaj göndermiştir (Armaoğlu, 2019: 168-169). ABD, ortak kuvvet gönderme teklifine karşı çıkarak SSCB'nin Mısır'a asker gönderdiği takdirde ABD'nin de bölgede gereken tedbirleri alacağını belirtmiştir (Armaoğlu, 1999: 501).

Süveyş Krizi sürecinde Türkiye; İngiltere ve Fransa'nın saldırısını uluslararası hukukun ihlali olarak değerlendirmekle birlikte, olayların bu raddeye gelmesinin sorumlusu olarak da Mısır'ı göstermiştir. Bu çelişkili ifadelerin yanı sıra Ortadoğu ülkelerinin Bağdat Paketi'ne katılmakla güvenliklerinin sağlanabileceğini belirten Türkiye'nin, 1956 Süveyş Krizi'nde izlemiş olduğu bu politikayla Ortadoğu Arapları nezdindeki saygınlığı bir kez daha

¹³⁶ Harekatın sebebi olarak ise, Mısır'ın Sina'daki fedayin üslerinden İsrail'e karşı devamlı yaptığı saldırılar gösterilmiştir (Armaoğlu, 2019: 163-164).

¹³⁷ İngiltere ve Fransa, Mısır'a saldırırken, Polonya'daki isyanla Macar ihtilaline güvenmişler ve bu durumdan dolayı Sovyetler'in hareket edemeyeceğini düşünmüşlerdir. Ancak düşündükleri plan istedikleri gibi gelişmeyerek, Sovyetler 5 Kasım'da Macar ihtilalini bastırmayı başarmış ve Süveyş meselesine dahil olmuştur (Armaoğlu, 1999: 500).

sarsılmıştır (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2001: 628-629). Menderes'in düşündüğünün aksine İngiltere, Fransa ve İsrail'in Mısır'a yönelik gerçekleştirdikleri askeri hareketler sadece Bağdat Paktı'nın varlığını idame ettirmesine değil, aynı zamanda Menderes'in istikrar diplomasisine de büyük bir darbe vurmuştur. SSCB ve ABD'nin bu askeri harekate olan tepkilerinin yanı sıra Bağdat Paktı üyeleri de bu istilayı kati bir şekilde reddetmiş ve İngiltere ile Fransa'ya kanal bölgesindeki askerleri geri çekmelerini talep etmiştir (Balcı, 2001: 80-81).

Sovyetler ve Nasır'ın yükselen prestiji karşısında bölgedeki konumunu düzeltmeye yönelik harekete geçen Pakt üyeleri, 5-8 Kasım tarihleri arasında Tahran'da İngiltere'nin davetli olmadığı olağanüstü bir toplantı düzenlemişlerdir. Bu toplantıda Irak Başbakanı Nuri Said, İngiltere'nin Bağdat Paktı'ndan çekilmesinin hem kendi ülkesinin hem de diğer pakt üyelerinin menfaatine olacağını savunmuştur. Said'in Tahran toplantısında bu konu üzerine resmi bir talepte bulunması, Menderes'in öncülüğünde giderilmiştir. Sakinleştirici özelliği dikkat çeken Menderes, *“İngiltere olmaksızın Bağdat Paktı'nın anlamsız olduğunu anlamaya ve mevcut durumda paktı nasıl koruyacakları ve güçlendirecekleri sorununa objektif yaklaşılmaya”* davet etmiştir (Sever, 1997: 166-167). Tahran Toplantısı, Bağdat Paktı'nın bir süre daha devam etmesini sağlayacak bir gelişme olarak yorumlanmıştır.

Yaşanan bu gelişmeler üzerine ABD yönetimi, Fransa ve İngiltere'ye ağır baskılar uygulamaya başlamıştır. Alışık olmadıkları bu baskı karşısında İngiltere ve Fransa ateşkes çağrılarına uymak zorunda kalmışlar ve 22 Aralık 1956 tarihinde Mısır topraklarından ayrılmışlardır (Gerger, 2012: 116). Süveyş Kanalı da bütün batıklardan temizlendikten sonra İsrail hariç dünya trafiğine 10 Nisan 1957 tarihinde açılmıştır (Armaoğlu, 2019: 170). Gelişen olaylar neticesinde Nasır'ı devirmeyi hedefleyen güçlerin başarısız olması, bölgede Sovyetlerin ve Nasır'ın daha da güçlenmesine olanak sağlamıştır (Akşin, 2018: 359). Mısır'ın Süveyş Kanalı'na sahip çıkıp mücadelede bulunması Nasır'ı Arap dünyasında milli bir kahraman konumuna getirmiştir. Bununla birlikte Süveyş Savaş sonunda, İngiltere'nin iki önemli müttefiki Irak ve Ürdün, Mısır'ın yanında yer almış ve ayrıca Afrika ülkeleri de Mısır'a yaklaşmaya başlamışlardır (Arı, 2012: 195). Bu durum Nasır'ın prestijini her geçen gün daha da artırmıştır. Süveyş Buhranının sonucu, dönemin bazı¹³⁸ yayın organları tarafından şu şekilde özetlenmiştir:

“İngiliz-Fransız hareketinin dünya üzerindeki tepkisi uzun zaman silinemeyecektir. Bunun için gaye ne kadar yüksek olursa olsun, hareket tarzı Batılılar için kazançtan ziyade kayıp olmuştur. Bu hareket, Asya-Afrika memleketlerinde emperyalizm ve müstemlekecilik endişesinin tekrar uyanmasına sebep olmuştur. Batılı devletlerin İsrail'i destekledikleri kanaati de bu hareket sebebiyle kuvvetlenmiştir.

¹³⁸ Ayın Tarihi Kasım 1956 ve The New York Times 9.11.1956 (Kürkçüoğlu, 1972: 91).

Şimdi Ortadoğu'da hâsıl olan durumu şöyle hülâsa edebiliriz: Rusya'nın bu bölgede nüfuzu artmış, ABD dahil olmak üzere Batılıların ise nüfuzu azalmıştır. Nâsır eskisinden daha fazla kuvvet ve taraftar kazanmıştır” (Kürkçüoğlu, 1972: 91).

4.4. Eisenhower Doktrini

Süveyş Krizinin doğurduğu silahlı çatışmalar ve sonrasında gelişen olaylar ile birlikte Sovyetler ve Nasır'ın bölgedeki nüfuzunun artması karşısında ABD, Ortadoğu politikasını yeniden gözden geçirmeye karar vermiştir (Gönlübol, 1993: 286). Bu doğrultuda ABD ilk olarak Kasım 1956'da yayınladığı bildiriyle Bağdat Paktı üyelerinin toprak bütünlüğüne ve bağımsızlıklarına karşı girişilecek bir saldırının, ABD tarafından vahim bir hareket olarak kabul edileceğini belirtmiştir (Sander, 1998: 275). Bildirinin ardından Başkan Eisenhower, Süveyş Krizi dolayısıyla meydana gelen güç boşluğunun SSCB tarafından doldurulmasını engellemek için harekete geçerek 5 Ocak 1957 tarihinde dört maddeden oluşan şu öneriyi sunmuştur:

1. “ABD'nin Ortadoğu ülkeleriyle ekonomik gelişmeleri için iş birliği kurması,
2. Bölgedeki bir ülkenin veya ülkelerin isteği üzerine askeri yardım programlarının hazırlanması,
3. Bölgedeki bir ülke ya da ülkeler grubunun komünist kontrolü altındaki bir ülkenin saldırısı karşısında, isteği üzerine askeri güç yardımıyla bulunulması,
4. 1958-1959 yılları için, 200 milyon dolarlık tahsilatın onaylanarak Başkan'ın emrine sunulması” (Balcı, 2001: 84-85).

Eisenhower Doktrini olarak anılan bu öneride özellikle Ortadoğu'da ABD askerlerinin kullanılması kısmı, ABD Kongresinde şiddetli tartışmalara neden olmuştur. Buna rağmen oy çoğunluğu ile Senato¹³⁹ da *Eisenhower Doktrini* kabul edilmiş ve Başkana istediği yetkiler verilmiştir (Armaoğlu, 1999: 503). *Ortadoğu Doktrini* ismi de verilen Eisenhower Doktrini, Truman Doktrini ile başlayan askeri ve ekonomik yardımların diğer Ortadoğu ülkelerine de uygulanması anlamına gelmektedir. Türkiye¹⁴⁰, Ortadoğu'da siyasi istikrarı sağlayacağına inandığı bu askeri ve ekonomik yardımlar sayesinde düşüş gösteren popülaritesini yükseltmeyi hedeflemiştir (Balcı, 2001: 85-86). Sadece Türkiye değil, diğer Bağdat Paktı üyeleri de bu planı memnuniyetle¹⁴¹ karşılamışlardır. Bu plan ile birlikte İngiltere'nin

¹³⁹ Senato 5 Mart'ta 19 oya karşı 72 oyla, Temsilciler Meclisi de 7 Mart'ta 60 oya karşı 350 oyla Eisenhower'ın istediği yetkileri verdi ve “Joint Resolution to Promote Peace and Stability in the Middle East” adını alan Kongre kararı 9 Mart 1957'de yürürlüğe girmiştir (Arı, 2012: 198).

¹⁴⁰ 5 Ocak 1957 tarihli Zafer Gazetesi doktrini, *Orta Doğu bölgesine barış ve istikrar getiren unsur* olarak değerlendirirken, Menderes'te 6 Şubat 1957'de *Associated Press* haber ajansına verdiği demeçte, doktrinin Orta Doğu bölgesinde siyasal istikrarı yerleştirmekte kararlı olduğunu ve bölge için büyük bir yarar sağlayacağını belirtmiştir. Aynı şekilde CHP de doktrine destek verdiğini ilan etmiştir (Sander, 2016: 209).

¹⁴¹ 19-20 Ocak'ta, Bağdat Paktının dört bölgesel devletinin başbakanları Ankara'da toplanmışlar ve 21 Ocak'ta yayınlanan bir ortak tebliğde, “*Orta Doğu'ya müteallik olan Eisenhower Planı'nın komünist tecavüzün ve yıkıcı faaliyetlerin Orta Doğu memleketleri için ettiği tehlikeyi teslim etmekte olmasını memnuniyetle kaydetmişlerdir. Bu plânla halihazır şekliyle derpiş edilmiş olan tedbirleri, bu bölgede barışı muhafaza ve halkın iktisadî refahını arttırmak yolunda en iyi çare teşkil etmesi itibarı ile tamamen desteklemektedirler. Plânın, nüfuz bölgeleri tesis etmek veya Orta Doğu milletlerini tahakküm altına almak maksadını gütmeyeceğini büyük*

etkisinin azalmasına karşın SSCB'nin etkisi altına giren Ortadoğu bölgesinin korunmasını ABD üstlenmiştir. Böylece ABD, bölgedeki güvenliğin sağlanmasının yanında petrolün de SSCB'nin eline geçmesine engel olmaya çalışmıştır (Umar, 2013: 265).

Doktrinin kabul edilmesinden kısa bir zaman sonra ABD hükümeti, James P. Richard başkanlığındaki bir heyeti doktrini açıklaması için Ortadoğu ülkelerine göndermiştir. Richard bu gezisi sırasında Libya, Türkiye, Lübnan, İran, Pakistan, Afganistan, Irak, Suudi Arabistan, Yemen, Habeşistan, Sudan, Yunanistan, İsrail, Tunus ve Fas'a uğrarken Batı'ya karşı uzlaşmaz bir tutum içerisinde olan Mısır, Suriye ve Ürdün bu gezi programında yer almamıştır (Gönlübol, 1993: 289). Eisenhower Doktrini'ni kabul ettiğini açıklayan ilk ülke 6 Ocak 1957'de Lübnan olmuştur. Lübnan'dan sonra da Pakistan, Irak, Türkiye, Yunanistan, Afganistan, Libya, Tunus, Fas ve en sonunda İsrail, Eisenhower Doktrini'ni kabul ettiğini açıklamıştır (Armaoğlu, 1999: 503). Doktrini kabul eden ülkeler içerisinde Türkiye ile ABD yetkilileri arasında ortak bir bildiri yayınlanmıştır. İki ülke arasındaki münasebetler açısından oldukça önem arz eden bu bildiride¹⁴² ABD ile Türkiye'nin birlikte hareket edecekleri açıklanmıştır (Sander, 2016: 210).

Eisenhower Doktrini'ne karşı ilk tepki Mısır'dan gelmiş ve arkasından Suriye, Ürdün ve Suudi Arabistan da tepki göstermiştir. Ancak birkaç hafta sonra Suudi Arabistan kararını değiştirerek¹⁴³ doktrinin iyi ve olumlu olduğunu açıklamıştır. Ürdün de Nasır'ın monarşiyi devirmeye yönelik girişimi nedeniyle tutumunu değiştirmiş ve Mısır-Suriye cephesinden uzaklaşmıştır (Armaoğlu, 1999: 503-504). Sovyetler¹⁴⁴, Mısır ve Suriye tarafından Ortadoğu ülkelerinin iç işlerine müdahale ve Arap milliyetçiliğine karşı bir planı olarak görülen Eisenhower Doktrini'nin en önemli sonucu Soğuk Savaş'ın yeniden hızlanmasını sağlamak olmuştur. Bu gelişmenin yanı sıra ABD, bu plan dahilinde İngiltere ve Fransa'dan ayrı olarak tek başına hareket etme imkânı bulmuştur (Sander, 1998: 275-276).

memnuniyetle karşılamışlardır. Bu münasebetle Bağdat Paketi'nin bütün bölgenin ve dünya barışının menfaatleri bakımından ehemmiyeti ve faydasını bir kere daha kuvvetle tebarüz ettirmişlerdir." (Gönlübol, 1993: 288-289).

¹⁴² Bildiride, Menderes hükümetinin Eisenhower planını desteklediği teyit edildikten sonra Richard, plan hakkında izahatta bulunmuş ve planının gayesinin Orta Doğu ülkelerini komünizmin tecavüzüne karşı güçlendirdiğini açıklamıştır. Ayrıca iki ülke arasında mevcut iş birliğinin devam edeceği de belirtilmiştir ("Richard Heyeti ile Görüşmeler Bitti", [1957], Milliyet, 1).

¹⁴³ Çünkü Suudi Arabistan, Sovyetler konusunda Mısır ve Suriye ile birlikte hareket etme taraftarı değildi. Bundan ötürü kararını değiştirmiştir (Armaoğlu, 1999: 503-504).

¹⁴⁴ Sovyet Dışişleri Bakanı Şepilov 12 Şubat 1957'de yaptığı konuşmasında, ABD'nin Eisenhower Doktrini ile bölgede atom üsleri kuracağını ve bu üslerin savaş başlatacağını ileri sürmüş ve ardından da ABD, SSCB, Fransa ve İngiltere arasında Orta Doğu üzerine 6 maddelik antlaşma teklif etmiştir. Dörtlü Antlaşma olarak geçen bu teklif diğer ülkeler tarafından kabul görmemiştir (Armaoğlu, 2019: 205-206).

4.5. Ürdün Olayları

Eisenhower Doktrini'ne ilk etapta karşı çıkan Ürdün Kralı Hüseyin, daha sonrasında gelişen olaylar karşısında bu doktrinden ilk yardım isteyen kişi olmuştur. Bu olaylar, Ekim 1956'da Ürdün'de gerçekleştirilen seçimleri Nasır yanlılarının kazanması ile başlamış ve seçim sonuçlarının daha ilk gününden itibaren Başbakan Nablusi ile Kral Hüseyin arasında sürtüşmeler cereyan etmiş ve 1957 Nisan ayında çatışmaya dönüşmüştür (Armaoğlu, 1999: 504). Kral Hüseyin hükümetin yıkıcı politikasına son vermek için bazı kararlar alınca 1 Nisan 1957'de Nablusi Hükümeti protesto olarak istifa etmiştir. Sonrasında istifalar geri alındıysa da taraflar arasındaki çatışmalar devam etmiş ve Kral 10 Nisan'da Nablusi Hükümetinin istifasını istemiştir. Yeni hükümetin oluşturulmaya çalışıldığı sıralarda krala bağlı kuvvetler ile sol eğilimli subayların komutasındaki askerler arasında şiddetli çatışmalar yaşanmıştır (Kürkçüoğlu, 1972: 101-102).

Bu çatışmaların arkasındaki isim Genelkurmay Başkanı Ali Abu Nuvar, Kral Hüseyin'i devirmeye yönelik girişilen ayaklanmanın başarısız olması üzerine Suriye'ye kaçmıştır. Ardından Genelkurmay Başkanlığı'na getirilen General Hayari de bir müddet sonra Suriye'ye kaçarak, Ebu Nuvar'a katılmıştır (Armaoğlu, 1999: 505). Burada iki general yayınladıkları bildirilerde Kral Hüseyin'e karşı olduklarını ve Mısır ile Suriye devletleriyle yakın iş birliği istediklerini açıklamışlardır. Ürdün'deki durum her geçen gün daha da karmaşık bir hale gelmesiyle birlikte ülkede grevler ve gösteriler düzenlenmiştir. Durumların şiddetlenmesi üzerine Kral Hüseyin, 24 Nisan'da vermiş olduğu demeçte, yaşanan olayların *"milletlerarası komünizm ve onun taraftarlarınca"* gerçekleştirildiğini ifade etmiştir (Armaoğlu, 1999: 505). Bu gelişme üzerine Dulles, Ürdün topraklarının ABD için önemine dair bir açıklamada bulunmuş ve ardından Doğu Akdeniz'e gemi ve askerlerini göndermiştir. Böylece Ürdün'de Arap milliyetçilerin iktidarı ele geçirmelerinin engellenmesinde ilk kez Eisenhower Doktrini kullanılmıştır (Goldschmidt ve Davidson, 2018: 415). Diğer yandan Irak ve Suudi Arabistan da Ürdün'ün yanında yer almış ve hatta Irak hükümeti yayınladığı bir bildiri de Ürdün'de krallık rejiminin yıkılması durumunda Ürdün'e asker çıkaracağını bildirmiştir. Bir tarafta ABD desteği diğer tarafta Irak ve Suudi Arabistan devletlerinin desteği neticesinde, Kral Hüseyin ülkesine yönelik tehlikeyi bertaraf etmeyi başarmıştır (Armaoğlu, 1999: 505-506).

4.6. 1957 Suriye Krizi

Batılı devletlerin Ortadoğu'daki Sovyet tehlikesini engellemek için kurduklarını belirttiği Bağdat Paktı'na Mısır ve Suudi Arabistan'ın yanında Suriye de tepki göstermiş ve bu oluşuma karşı cephe almıştır. Suriye hükümeti Mısır'ın hemen arkasından SSCB ile yakın ilişkiler kurmuş ve Çin Halk Cumhuriyeti'ni tanımıştır (Gönlübol, 1993: 290). Suriye'nin bu politikası SSCB'yi memnun etmiş ve 1956 yılından itibaren SSCB, Suriye'ye askeri ve ekonomik yardım yapmaya başlamıştır (Demir, 2017: 157). Taraflar arasındaki iyi ilişkiler, Suriye'nin Eisenhower Doktrini'ni reddetmesi ve ardından temmuz ayında Suriye Savunma Bakanı Halid el-Azm'in Moskova ziyaretiyle daha da ileri boyuta geçmiştir. Bu ziyarette Sovyetler ile 500 milyon dolarlık bir yardım antlaşması¹⁴⁵ imzalanmıştır. Suriye krizinin başlangıcını teşkil eden bu antlaşmanın ardından, Suriye Genelkurmay Başkanlığı'na komünist tandansa mensup Albay Afif el-Bızri'nin getirilmesi ise işlerin daha da çıkmaza girmesine neden olmuştur. Bu en son gelişmeyle birlikte Türkiye, Irak, Lübnan ve Ürdün oldukça tedirgin olmuş ve Türkiye, Suriye sınırına asker yığmaya başlamıştır (Armaoğlu, 2019: 207). Bu durum iki taraf arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine yol açmıştır.

Gelişen olaylar neticesinde Suriye durumu, Ortadoğu'da yeni bir krizin doğmasına neden olmuş ve bir tarafta Türkiye ile ABD, diğer tarafta ise Suriye ile SSCB'nin bulunduğu bir ihtilaf ortamına dönüşmüştür. Bu ortamda ilk olarak SSCB Başbakanı Bulgan, 10 Eylül 1957 tarihinde Türkiye'ye bir nota vererek Türkiye'yi Suriye'ye karşı saldırı düşüncesi içerisinde olmakla suçlamıştır. Notaya karşı 30 Eylül 1957 tarihinde Başbakan Menderes'in cevabı¹⁴⁶ ise Türkiye'nin Suriye'den bir şikâyet mesajı almadığı halde SSCB'nin bu hareketiyle Suriye sorununa sahip çıktığı yönünde olmuştur. Ayrıca Suriye'ye karşı alınan tedbirlere değinen Menderes, Türkiye'nin bu önlemleri taarruz ya da tecavüz niyetiyle değil, sadece kendini savunmak amacıyla aldığını belirtmiş ve ayrıca barışın sağlanması noktasında Türkiye'nin de gereken hassasiyeti göstereceğini açıklamıştır (Gönlübol, 1993: 292-293). İki taraf arasındaki gergin ortam her geçen gün artarak devam ederken, 1957 Ekim ayında iki

¹⁴⁵ Antlaşmaya göre, Suriye'ye askeri ve ekonomik yardım çerçevesinde, Lazkiye'de yeni bir liman yapılması, kara ve demir yolları inşası, sulama ve enerji projelerinde mali destek ve 6 tane yeni havaalanı yapılacaktır (Armaoğlu, 2019: 207).

¹⁴⁶ Menderes'in konu ile ilgili Anadolu Ajansı'na verdiği demecin bir kısmı da şu şekildedir: "...Suriye'nin milli mevcudiyeti ve her bakımdan emniyeti herhangi bir suretle tehdiye maruz değildir. Ancak her türlü şüphenin ötesinde bir hakikattir ki kendisinin hiçbir zaman kullanamayacağı miktarlara varan silah ithal etmek ve yıkıcı faaliyetlere memleketi zemin ve vasat haline getirmek hususunda tereddütsüz teşebbüslere girişmesiyle vukua gelen son inkişaflarla, Suriye aksine olarak ilk önce komşuları sonra da bütün Orta Şark'ı tehdit edici bir manzara arz etmeye başlamıştır. Öyle anlaşıyor ki Suriye'nin bugünkü vaziyetini makul bir silahlanma hadisesi olarak telakki etmeye imkan yoktur. Bu hal memleketi hini hacette başkalarının kullanacağı bir silah deposu haline getirmemaksadının tatbikatından ibarettir..." ("Suriye'de Durum Tehdit Edici Bir Hal Almıştır", [1957], Zafer, 1).

taraf arasında sınır sorunları patlak vermiştir. Bu durum üzerine Suriye, Türkiye'ye bir protesto notası¹⁴⁷ göndererek Türk hükümetini hudutta sorun çıkartmak, Suriye'nin hava sahasına saldırıda bulunmak ve sınıra asker yığmakla suçlamıştır. Türk hükümeti ise notaya verdiği cevapta, isnat edilen bütün suçlamaları reddetmiştir (Sever, 1997: 198). Taraflar arasında karşılıklı notalar ile artan gergin ortamda ABD, Türkiye'yi destekleyen açıklamalarda bulunmuş ve SSCB'nin destek verdiği Suriye'yi Ortadoğu barışının sağlanmasında bir tehdit unsuru olarak değerlendirmiştir (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2001: 631).

Ortadoğu'daki bu kriz ortamının uluslararası bir sorun haline gelmesi üzerine Suudi Arabistan Kralı Suud, arabuluculuk girişiminde bulunmuştur. Öncelikle Suud, krizin ilk tarafları olan Suriye ve Ürdün'ün arasındaki sorunu düzeltmeye çalışmış ve bu girişiminde önemli ölçüde başarılı olmuştur (Kürkçüoğlu, 1972: 108). Ardından ise Türkiye ile Suriye arasındaki meseleyi çözebilmek için harekete geçen Suud, iki tarafa da arabuluculuk teklifinde bulunmuş ve teklif kabul edilmiştir ("Suud'un Ara Bulma Teklifi Kabul Edildi", [1957], Milliyet, 1). Ancak daha sonra Suriye kararını değiştirerek Kral Suud'un arabuluculuk teklifini geri almasını talep etmiştir. Suriye'nin bu karar değişikliğine ilişkin ise, Suud'un ABD tarafından kullanıldığı ve ayrıca meseleyi arabuluculuk şeklinde değil de BM nezdinde çözülmesi yönündeki fikir değişimi etkili olmuştur ("Kral Suud Arabuluculuk Teklifini Geri Aldı", [1957], Cumhuriyet, 1-5). Suriye'nin ısrarı üzerine Suudi Arabistan arabuluculuktan çekilmiştir.

Suudi Arabistan'ın arabuluculuk teklifini reddeden Suriye'nin, BM'ye başvurmasıyla birlikte 22 Ekim 1957 tarihinde görüşmeler başlamıştır ("Türkiye-Suriye İhtilafı Birleşmiş Milletler'de Görüşülüyor", [1957], Cumhuriyet, 5). Gerçekleşen görüşmelerin ardından 30 Ekim 1957 tarihinde BM Genel Kurulu'na iki ayrı tasarı sunulmuştur. Suriye tarafından hazırlanan tasarıda, Türkiye ile olan hudut sorununun tahkiki için yedi devlet delegesinden oluşan bir komisyonun kurulmasını istemiştir ("Suriye'nin BM'ye Yeni Bir Teklifi", [1957], Milliyet, 1). İkinci tasarı ise taraflar arasındaki meselenin BM Genel Sekreteri aracılığıyla karşılıklı müzakereler ile çözülmesini ön görmüştür (Köksal, 2011: 77). Ancak tasarıların oylanmasına geçmeden önce söz alan Endonezya temsilcisi, Türkiye ile Suriye'nin dostluk içerisinde bir arada yaşamak suretiyle sorunu uzlaşma yoluyla çözmesi gerektiğini önermiştir (Demir, 2017: 159). Bu öneriye Türkiye ve Suriye temsilcilerinin de onay vermesiyle birlikte Genel Kurul meseleyi daha fazla görüşmemeye karar vermiştir (Gönlübol, 1993: 298).

¹⁴⁷ Türk hükümetini sınırda sorun çıkartmak, Suriye'nin hava sahasına saldırıda bulunmak ve sınıra asker yığmakla suçlamıştır (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2001: 631).

Türkiye ile Suriye arasındaki gerilimin azalmasına neden olan en önemli faktör, Suriye’yi kışkırtan SSCB’nin siyasi tutumundaki ani değişim olmuştur (Demir, 2017: 159). 29 Ekim 1957’de SSCB Devlet Başkanı Kruşçef’in Türkiye Cumhuriyeti’nin 34. kuruluş yıldönümüne katılarak samimi ifadelerde¹⁴⁸ bulunması sonrası Suriye, bir gün sonra BM Genel Kurulu’nda gerçekleştirilen görüşmelerde Türkiye ile ilgili şikayetlerini BM gündeminden çekmiştir (Sever, 1997: 202). Ardından Kasım ayında, SSCB Başbakanı Bulgan’ın Menderes’e, birincisine nazaran daha yumuşak bir üslupla yazılmış ikinci bir mektup göndermesi ve 1 Şubat 1958’de Suriye ile Mısır’ın Birleşik Arap Cumhuriyeti¹⁴⁹ (BAC) adıyla birleşmeleri neticesinde, 11 Mart 1958’de Türkiye’nin tanınması, iki ülke arasındaki krizi sona erdirmiştir (Köksal, 2011: 78-79). Böylece mesele savaşa dönüşmeden çözülmüştür.

4.7. Irak (1958)

4.7.1. Irak Siyasi Tarihi

Eski Mezopotamya olarak bilinen Irak toprakları, stratejik önemi dolayısıyla tarihin en eski dönemlerinden itibaren birçok medeniyetin ilgisini üzerine çekmiş ve bu durum da bölgenin pek çok göç ve istilalar ile karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Başta Sümerler, Akkad, Babil, Asur, Med-Pers, Grek, Roma-Bizans ve Sasaniler’in hakimiyet sahası haline gelmiştir (Halil, 1999: 87). 7. yüzyılda ise Müslümanların Sasaniler’i mağlup etmesiyle birlikte Irak tarihinde yeni bir sayfa açılmıştır. Robertson’un ifadesiyle tarihte *çığır açıcı* bir olay olarak değerlendirilen bu fetih, (Robertson, 2016: 354) Irak’ın modern kimliğinin oluşmasında belirleyici olmuştur (Abdullah, 2006: 6).

Irak, Müslümanlar tarafından fethedilmesinin ardından, Hz. Ali döneminde İslam’ın önemli bir merkezi haline gelmiş ve başkent, Kufe’ye taşınmıştır (Yeşilbursa, 2018: 353). Sonrasında ise Abbasi Halifesi Mansur tarafından 762 yılında yeni baştan inşa edilen Bağdat, İslam medeniyetinin başkenti olarak belirlenmiştir. Ancak bu parlak dönem¹⁵⁰ 9. yüzyılın ortalarından itibaren değişmeye başlamış ve yaşanan ekonomik zorlukların yanı sıra bölgeye

¹⁴⁸ Kruşçef toplantıda bulunanlara şunları söylemiştir: “Barışa! Barışa! Savaş isteyen her kimse kahrolsun! Bırakın kendi kendine savaşsın! Fakat savaştan niçin bahsediyoruz? Savaş asla olmayacak!” Suriye ile ilgili olarak savaştan bahsedilmekte olduğunu hatırlatanlara da Kruşçef, şu cevabı vermiştir: “Savaş bahsi ne kadar çok edilirse, gerçekleşme ihtimali de o kadar az demektir.” (Kürkçüoğlu, 1972: 112).

¹⁴⁹ Birleşik Arap Cumhuriyeti uzun ömürlü olmamıştır. Bu birliktelik Mısır’ın Suriye üzerine kurmuş olduğu siyasi baskı nedeniyle yerini huzursuzluğa bırakmıştır. Eylül 1961’de Albay Kerim el-Nahlavi liderliğindeki darbe ile Birleşik Arap Cumhuriyeti sona ermiştir (Şöhret, 2016: 53; Özkoç, 2008: 93).

¹⁵⁰ 786-809 yılları arasında halifelik yapan Harunürreşid ve oğlu Me’mun döneminde Irak, dünyanın en önemli bilim ve kültür merkezi haline gelmiştir (Yeşilbursa, 2018: 353)

çeşitli gruplar tarafından saldırılar düzenlenmiş (Marr, 2012: 4-5) ve nihayetinde 1055 yılından itibaren Büyük Selçuklu Devleti hakimiyetine girmiştir. Selçuklu Hükümdarı Tuğrul Bey, Abbasiler ile anlaşma yaparak Halifeliği, birleştirici bir manevi kurum haline getirmeye çalışmışlardır (Bostancı, 2017: 40). Ancak sonrasında 1258 yılında Cengiz Han'ın torunu Hülagü komutasındaki Moğol kuvvetleri, Bağdat'ı ve diğer şehirleri ele geçirip, büyük tahribat yapmışlar ve Abbasi halifeliğine de son vermişlerdir (Nissen ve Heine, 2009: 142-143).

Iraklılar tarafından *karanlık dönem* olarak adlandırılan bu çalkantılı yüzyıllarda (Abdullah, 2006: 6) İlhanlılar sonrası sırasıyla Celayirliler, Timuroğulları, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Safeviler egemenlik kurmuştur (Yeşilbursa, 2018: 353). Yirmi altı yıllık Safevi hakimiyeti, 1534'te Kanuni Sultan Süleyman'ın Irakeyn Seferi'yle sona ermiştir (Halil et-Tâlib, 1999: 90). Yüzyıllar boyunca istikrarsız ve zayıf yönetimlerin hakimiyeti altında yer alan Irak, böylelikle güçlü ve iyi organize olmuş Osmanlı Devleti'nin hakimiyetine girmiştir. Bu dönemde Bağdat şehri, Irak'ın ana idari merkezlerinden biri haline getirilmiştir. Diğer taraftan Basra'da Osmanlılar için önem kazanmış ve başta Avrupa olmak üzere Ortadoğu'nun ekonomik faaliyetlerinin kilit noktası haline gelmiştir. Bağdat, Basra ve Musul'da Osmanlı idarecileri belli bir düzen kurmayı başarmış olsa da kırsal bölgede hakimiyet çeşitli kabile liderleri tarafından sağlanmıştır (Nissen ve Heine, 2009: 144-145).

1908 yılında Irak sınırından çok da uzak olmayan Güney İran'da petrolün bulunmasıyla birlikte İngiltere, Almanya, Rusya ve Fransa'nın dikkati bu bölgeye çevrilmiştir (Abdullah, 2006: 10). Bu noktadan itibaren kendi petrol rezervlerine sahip olmayan İngiltere, Irak üzerindeki Osmanlı hakimiyetine meydan okumaya başlamıştır (Hunt, 2005: 58). İngilizlerin Irak bölgesindeki ekonomik ve stratejik menfaatleri giderek dini, siyasi ve askeri alanları da içerisine almış¹⁵¹ ve Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na dahil olmasından neredeyse bir gün sonra, İngiliz askerleri Osmanlı kuvvetlerinin zayıf olduğu Şattülarap'ın girişinde yer alan Fâv mevkiini ele geçirmiştir (Çetinkaya, 1999: 95). Ardından 22 Kasım 1914'te Basra'ya giren İngilizler, Kütül'amare'de Osmanlı kuvvetlerinin güçlü direnişiyle karşılaşmış ve burada uğradıkları yenilgiyle birlikte askerlerinin tamamı esir¹⁵² alınmıştır (Yeşilbursa, 2018: 354). İngilizler bu yenilgi sonrası bölgeye asker ve mühimmat

¹⁵¹ İngilizler, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasında daha önce Irak'a gelmişlerdir. 17. yüzyılda Basra'da Ticaret Karakolu'nda görev yapan İngilizler, kısa süre sonra konsoloslukta Osmanlı paşalarına danışman olmaya başlamıştır (Hunt, 2005: 58).

¹⁵² Kütül'amare zaferiyle İngilizler ve onlara bağlı güçlerden 500 subay ve 27.000 asker Osmanlı ordusu tarafından esir alınmıştır (Uçar, 2016: 15).

takviyesinde bulunarak ve çeşitli iş birlikleri içerisinde yer alarak, toparlanma sürecini hızlı bir şekilde tamamlamış ve ardından Mart 1917’de Bağdat’ı ele geçirmiştir. İngilizler, Bağdat’ın ele geçirilmesinin ardından Mayıs 1918’de Kerkük’e kadar ilerleyerek, Musul’u ve petrol yataklarını ele geçirmek için hızlı bir şekilde hareket etmeye başlamışlardır. Ancak bu sıralarda, Birinci Dünya Savaşı’nın sona ermesi nedeniyle kısa süreli de olsa hedefine ulaşamayan İngilizler (Çetinkaya, 1999: 95), Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasının ardından mütarekenin 7. maddesine¹⁵³ dayanarak 9 Kasım 1918’de Irak’ın tamamını işgal etmişlerdir (Talibi, 2016: 217).

1917 yılında Irak’ta başlayan İngiliz hakimiyeti, Birinci Dünya Savaşı’nın bitmesiyle birlikte yerini manda sistemine¹⁵⁴ bırakmıştır (Turan, 2003: 133). Bu durum karşısında Iraklılar, İngilizlerin yönetimine tepki gösterip, ayaklanmaya başlamışlardır. 1920 İsyanı olarak bilinen bu ayaklanmada Sünniler ve Şiiler ilk kez bir araya gelip ülkelerini İngiliz işgalinden kurtarmaya yönelik iş birliği yapmışlardır. Iraklılar ile İngilizler arasında dört ay süren kanlı çatışmalar her iki taraftan da büyük kayıpların yaşanmasına neden olmuştur (Hunt, 2005: 63). Yaşanan bu ayaklanmalar neticesinde İngilizler, bölgedeki politikalarını değiştirerek, İngiltere’ye bağlı bağımsız bir Irak devleti kurma yolunu seçmişlerdir. Değişen bu politika ile birlikte İngiltere, birkaç hafta içerisinde kralı belirleyip sahte bir referandum düzenlemiştir. Bu referandumda Irak nüfusunun % 96’sının yeni kralı kabul ettiği iddia edilmiş ve Mekke Şerifi Hüseyin’in oğlu -aynı zamanda Birinci Dünya Savaşı sürecinde Osmanlılara karşı Arap İsyanının lideri- Faysal, 27 Ağustos 1921 yılında Irak’ın ilk kralı olarak taç giymiştir (Tripp, 2007: 47; Abdullah, 2006: 12-13). Kurşun’un ifadesiyle, İngilizler bu politikasıyla birlikte bir taşla iki kuş vurmuşlardır. Bir taraftan Peygamber torunu birini Kral yaparak Şiiler’in, diğer taraftan da Suriye’de bulunan Fransızların önünü kesmişlerdir (Kurşun, 2003).

Faysal’ın kral olarak ilan edilmesinden sonra 10 Ekim 1922’de imzalanan İngiltere-Irak Antlaşması ile manda yönetimi şartları teyit edilip, İngiltere’nin çıkarları güvence altına alınmıştır (Çetinkaya, 1999: 95). 20 yıl sürecek olan bu antlaşma, Irak hükümetinin dış ilişkiler, maliye politikası ve ayrıca İngiltere menfaatlerini etkileyen tüm konularda İngilizlere danışılacağını garanti etmiştir. Ardından da İngiliz destekli Kral’ın ve parlamentonun

¹⁵³ Müttefikler güvenliklerini tehdit edecek bir durumda herhangi bir stratejik noktayı işgal etme hakkına sahip olacaklardır (Sakin, 2016: 243).

¹⁵⁴ Birinci Dünya Savaşı sonrasında toplanan San Remo Konferansı’nda Sykes-Picot ile belirlenen Arap bölgelerinde, bilhassa Irak ve Suriye’de manda idarelerinin oluşturulmasına karar verilmiştir (Aljazeera Türk, 2016).

yetkilerini tanımlayan anayasa hazırlıklarına girişilmiştir (Hunt, 2005: 66). Hazırlanan anayasa ile meşruti monarşi kurulmuş ve 1925 yılında yeni anayasa yürürlüğe girmiştir (Abdullah, 2006: 14). Irak'taki kontrolü ele geçiren İngilizler, Musul meselesinde de Avrupalı devletlerin desteğini alarak meseleyi kendi menfaatine uygun¹⁵⁵ olarak çözmüştür (Keleş, 2016: 282).

1924 yılından sonra Iraklıların bağımsızlık talepleri giderek artmaya başlamış ve bunun üzerine İngiltere, Irak ile 13 Ocak 1926 ve 14 Aralık 1927'de iki yeni antlaşma imzalamıştır. İmzalanan bu antlaşmalarla Irak'a tanınan hak ve özgürlükler artırılmış olsa da milliyetçi kesimi pek de memnun etmemiştir (Yeşilbursa, 2018: 357). Bu durum karşısında İngiltere, Irak'a iç işlerinde daha fazla özerklik tanıyan 25 yıl süreli yeni bir antlaşma öne sürmüştür. 30 Haziran 1930 tarihinde imzalanan bu antlaşmaya göre Irak iki yıl içerisinde tam bağımsız olacak, İngiltere -Mısır'da olduğu gibi- askeri ve güvenlik imtiyazlarını korumasının yanında ülkede iki hava üssü bulunduracaktı (Cleveland, 2004: 233). İngilizlerin çıkarları doğrultusunda yapılan antlaşmadan iki yıl sonra Irak, bağımsız hale gelmiş ve ayrıca MC'ye de kabul edilmiştir (Arı, 2012: 445).

Irak'ın kâğıt üstünde bağımsızlığına kavuşmasından kısa bir süre sonra Kral Faysal, tedavi için gittiği İsviçre'de ölmüştür.¹⁵⁶ Yerine ise en büyük oğlu Gazi geçmiştir. Arap milliyetçisi ve Pan-Arabizm savunucusu olan Gazi¹⁵⁷, İngiliz karşıtı bir tutum sergilemesi nedeniyle Irak'taki İngilizler tarafından hoş karşılanmamıştır. Bu karşıt tutumu halk ile uyumlu olmasına rağmen, Iraklılar tarafından babası Faysal gibi meşru bir yönetici olarak kabul edilmemiştir (Hunt, 2005: 69-70). Faysal'ın krallığı sürecinde yönetim kademesinde başlayan fikir ayrılıkları, oğlu Gazi döneminde daha da belirginleşmiş ve Irak'ın yönetim kadrosu İngiliz yanlısı olanlar ve İngiltere karşında yer alanlar şeklinde iki ayrı gruba bölünmüştür. Yaşanan bu ayrışmaya, Kral Gazi'nin devlet işlerindeki ilgisiz tutumu ve ayrıca otoritesini kuramaması da eklenince, ülkedeki siyasetçiler arasında şiddetli çatışmaların yaşanmasına neden olmuştur (Yeşilbursa, 2018: 358; Cleveland, 2004: 234-235).

¹⁵⁵ Musul meselesinde, Lozan görüşmelerinde ve sonrasında taraflar arasında gerçekleştirilen ikili görüşmelerde mutabakatın sağlanamaması üzerine konu Milletler Cemiyeti'ne intikal etmiştir. Milletler Cemiyeti'nde yapılan görüşmelerde, Türk temsilcisinin *halk oylaması* teklifi reddedilip, İngiliz temsilcisinin *komisyon oluşturulması* teklifi kabul edilmiştir. Kurulan komisyonun hazırlamış olduğu rapor doğrultusunda Musul vilayetinin Irak'a ait olması yönünde karar verilmiştir. Türkiye bu karara tepki gösterse de dönemin siyasi şartlarından dolayı kabul etmek durumunda kalmıştır. 5 Haziran 1926 tarihinde Türkiye, İngiltere ve Irak arasında imza edilen Ankara Antlaşması'yla Türkiye-Irak sınırı belirlenmiştir (Sipahioğlu, 2006: 367-368).

¹⁵⁶ Manaz'ın ifadesine göre Faysal, İsviçre'de İngiliz hakimiyetine son vereceğini açıklamasından sonra hastanede zehirlenerek öldürülmüştür (Manaz, 2005).

¹⁵⁷ Pan-Arab hedeflerini ilerletmek için Gazi, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Arap ülkeleri arasında bir ittifak kurmaya çalışmıştır. Örneğin, Suudi Arabistan'ın yönetici ailesi olan akrabalarıyla bir anlaşma imzalamıştır (Hunt, 2005: 69).

Bu huzursuz ortamda planlı bir kabile ayaklanmasıyla birlikte Yasin Haşimi iktidara gelmeyi başarmıştır (Al-Marashi ve Salama, 2008: 46). Ancak Haşimi Hükümeti, Genelkurmay Başkanı Bekir Sıtkı'nın, Kral Gazi'nin desteğini¹⁵⁸ alarak Kasım 1936'da girişmiş olduğu darbe ile sona ermiştir. Yerine de Sıtkı'nın müttefiki ve yakın arkadaşı olan Hikmet Süleyman¹⁵⁹ yeni başbakan olmuştur (Fattah ve Caso, 2009: 176). Bu süreçte İngilizler ise 1936 darbesini kabullenirken, darbe sonrası ordunun kışlaya döneceğini ve siyasi işlere müdahalede bulunmayacağını düşünmüştür. Ancak işler İngilizlerin düşündüğü gibi gelişmeyerek sahnenin arkasından Bekir Sıtkı'nın yönetimi devam etmiştir (Al-Marashi ve Salama, 2008: 50).

Bekir Sıtkı, Türkiye'yi ve Mustafa Kemal Atatürk'ün devrimlerini rol model olarak ülkesinde uygulamak istemiştir. Sıtkı'nın bu tutumu iki ülkeyi birbirine yakınlaştırmış ve bunun sonucu olarak da (Yeşilbursa, 2018: 359) 8 Ekim 1937'de Tahran'da Türkiye, İran, Afganistan ve Irak arasında *Sadabat Paktı* adı verilen antlaşma imzalanmıştır¹⁶⁰ (Armaoğlu, 1999: 347). Dış politikada yaşanan bu gelişmelerin yanı sıra iç politikada Sıtkı karşıtı muhalif sayısı her geçen gün artmaya başlamış ve ordu içerisinde de bölünmeler baş göstermiştir. Giderek gerginleşen bu ortamda, halkın desteğini almayı başaran *Yediler* adlı grup, Bekir Sıtkı'ya 11 Ağustos 1937'de suikast düzenleyip iktidarı devirmişlerdir. Gerçekleştirilen bu darbe sonrası ilk olarak Cemil Madfai başbakanlık koltuğuna oturmuş, ancak Madfai'nin iktidarlığı süresince ordu ile yaşadığı anlaşmazlıklar nedeniyle görevinden uzaklaştırılmış ve yerine İngiliz yanlısı olarak bilinen Nuri Said Paşa getirilmiştir (Marashi ve Salama, 2008: 52-58; Yeşilbursa, 2018: 359).

Nuri Said'in başbakan olmasından kısa bir süre sonra 4 Nisan 1939'da Kral Gazi, otomobil kazasında¹⁶¹ ölmüş ve yerine dört yaşındaki oğlu Faysal tahta geçmiştir. Ancak yeni kralın yaşından dolayı tahtını üstlenene kadar yerine kral vekili olarak kuzeni Emir Abdullah seçilmiştir. Emir Abdullah'ın kral vekili olmasıyla daha da güçlenen Said Paşa, (Robertson, 2016: 508; Turan, 2003: 136) İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Irak'ın Almanya ile olan diplomatik ilişkilerini kestiğini açıklamıştır. Said Paşa'nın İngiliz yanlısı bu tutumu hükümete yönelik tepkileri giderek artırmış ve ordunun yoğun baskısı karşısında daha fazla

¹⁵⁸ Yasin Haşimi'nin yönetiminden memnun olmayan Kral Gazi bu değişimi onaylamıştır (Fattah ve Caso, 2009: 176).

¹⁵⁹ Mahmud Şevket Paşa'nın küçük kardeşidir (Yeşilbursa, 2018: 358).

¹⁶⁰ 25 Haziran 1938 tarihinde meriyete girmiştir. Fakat kısa zaman sonra İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması sebebiyle paktın yürürlüğü askıya alınmıştır (Bilge, 2008: 382).

¹⁶¹ Kral Gazi'nin bizzat kullandığı otomobili aydınlanamayan bir sebepten dolayı telgraf direğine çarpmıştır. Kafatasından yaralanan kral birkaç dakika sonra vefat etmiştir ("Kral Gazi Bir Otomobil Kazasına Kurban Gitti", [1939], Cumhuriyet, 1).

direnemeyen Said Paşa 1940 yılında başbakanlıktan istifa etmiş ve (Cleveland, 2004: 237; Turan, 2003: 136) yerine Raşid Ali Geylani başbakanlığında kabine kurulmuştur. Ancak bu kabine de uzun süreli olmamış ve yapılan darbe neticesinde Yasin Haşimi'nin ağabeyi General Taha Ocak 1941'de iktidarın yeni sahibi olmuştur (M. Sluglett ve P. Sluglett, 2001: 21). General Taha'nın iktidarı da *Altın Kare* olarak bilinen dört ordu mensubunu¹⁶² yok etmeye yönelik harekete girişmesiyle Nisan 1941'de karşı bir darbe ile sona erdirilmiştir (Tripp, 2007: 100). Bu darbe neticesinde Kral Naibi Abdullah ve Nuri Said Paşa Ürdün'e kaçmışlardır (Mansfield, 1973: 96).

Hükümetin kontrolünü ele geçiren dört subay, Raşid Ali Geylani'yi başbakanlık makamına getirmiş ve yeni Başbakan Altın Kare'nin yanında Almanya'nın da desteğinden yararlanacağına olan inancı ile ilk olarak Irak'taki İngiliz etkisini sınırlandırmaya yönelik çalışmalara girişmiştir (Hunt, 2005: 71). Çok geçmeden Raşid Ali Kabinesinin, İngiliz askeri birliklerinin Basra'ya geçişine izin vermemesi üzerine iki taraf arasındaki ilişkiler iyice gerilmiş ve ardından 2 Mayıs 1941'de Atın Kare grubunun, Bağdat yakınlarındaki İngiliz hava üssünü muhasara emrini vermesiyle birlikte de savaş durumuna gelinmiştir (Mansfield, 1973: 96; Cleveland, 2004: 238). Yaklaşık dört hafta süren çatışmaların ardından, güvendikleri Almanya'dan yardım alamayan Irak, yenilgiye uğramıştır. Bu yenilgiyle birlikte Raşid Ali Hükümeti devrilmiş ve başta Başbakan Geylani olmak üzere birçok politikacı¹⁶³ Irak'tan kaçmıştır (Nissen ve Heine, 2009: 153-154; Hunt, 2005: 71). Darbecilerin bertaraf edilmesinin ardından İngilizler, Kral Naibi Abdullah ile Nuri Said Paşa'nın Irak'a geri dönmesini sağlayarak, tekrar ülkenin başına getirmişlerdir. Böylece ülkenin yönetimi tekraren İngiliz yanlılarının eline geçmiştir (Yeşilbursa, 2018: 360). Said Paşa'nın İngilizler tarafından iktidara getirilmesinin ardından ilk iş olarak Irak Hükümeti, 17 Ocak 1943'te Almanya ve Mihver devletlere savaş ilan etmiş ve İkinci Dünya Savaşı'nda İngiltere'nin yanında yer almıştır (Hunt, 2005: 72).

Said Paşa iktidarında dış politika ekseninde gelişen olayların yanı sıra iç politikada da yeni bir düzenlemeye gidilmiştir. Bu minvalde -İngilizlerin önerisi üzerine- Kürtlerin üst zümresiyle uzlaşma sağlayabilmek için Kürtlerin temsilcisi konumunda bulunan Macid Mustafa'ya Irak kabinesinde bakanlık verilmiştir. Bu gelişme karşısında cesaretlenen

¹⁶² Albay Selahaddin el-Sabbah, Albay Kâmil Shabib, Albay Fahmi Said'i ve Albay Mahmud Salman (Marashi ve Salama, 2008: 61).

¹⁶³ Altın Kare grubundaki dört albaydan üçü Fahmi Said, Mahmud Salman ve Kâmil Shabib tutuklanıp, idam edilmişlerdir. Selahaddin el-Sabbah, ise bir derviş gibi giyinerek Türkiye'ye kaçmış, ancak o da Irak'a iade edilip, idam edilmiştir (Marashi ve Salama, 2008: 65).

Kürtlerin lideri Molla Mustafa Barzani de hükümete yönelik taleplerini daha da artırmıştır. Ancak iktidarın bu politikasına Anti-Barzanici¹⁶⁴ kesim şiddetle karşı çıkmış ve Araplar ile Kürtler arasındaki huzursuzluklar da had safhaya ulaşmıştır. Başbakan Nuri Said ise bu gergin ortamda, Kürtlere yönelik yeni haklar tanıyan çözüm önerilerini Bakanlar Kurulu'na sunmuş, ancak Said'in önerileri kabul edilmemiştir. Bunun üzerine Bakanlar Kurulu ile ters düşen Başbakan Nuri Said, 3 Haziran 1944 tarihinde istifa etmiştir. Said'in yerine ise Hamdi Paçacı, hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Paçacı, Kürtlere karşı Said'in tutumundan çok daha farklı bir politika izleyerek, öncelikle Macid Mustafa'yı görevden almış ve ordudaki birçok Kürt subayı tutuklatmıştır. İngilizlerin çıkarları doğrultusunda başlayan uzlaşma fikri, sonrasında İngilizlerin çıkarlarına ters düştüğü için sona erdirilmiştir (Öznur, 2003: 38-43).

4.7.2. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dönem

1946 yılına kadar iktidarda kalan Paçacı'dan sonra kısa bir süre Tevfik Suveydi (23 Şubat-1 Haziran 1946) başbakanlık yapmıştır. Suveydi döneminde basın sansürü kaldırılmış, sıkıyönetim sona erdirilmiş, yeni seçim kanunu çalışmalarına başlanılmış ve siyasi partilerin kurulmasına izin verilmiştir. Tanınan bu nispi özgürlük ortamı, muhalefetin ve basının faaliyetlerinde artışa neden olmuş ve bu durum karşısında kontrolü kaybettiğini düşünen Başbakan Tevfik Suveydi istifa etmiştir (Tripp, 2007: 112-113). Süveydi'nin kısa süren iktidarından sonra yerine Erşet El-Ömeri, hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Ancak bu dönemde Kerkük'te yaşanan olayların¹⁶⁵ giderek şiddetlenmesi üzerine 16 Kasım 1946 tarihinde Ömeri kabinesi istifa etmiştir. Yerine ise -Nuri Said Paşa'nın önerisiyle- Salih Cebr¹⁶⁶ başbakanlığında yeni bir kabine kurulmuştur (Marr, 2012: 64)

Nuri Said'in arka planda yer aldığı Cebr iktidarında, İngiltere ile Irak arasında 1930 yılında imzalanmış olan antlaşmanın yeniden müzakere edilmesine yönelik girişimde bulunulmuştur (Tripp, 2007: 116). Mayıs 1947'de başlayan görüşmeler, 15 Ocak 1948'de Portsmouth Deniz Üssünde yeni bir antlaşmanın gizlice imzalanmasıyla sonuçlanmıştır (Marr, 2012: 65). Portsmouth Antlaşması olarak adlandırılan bu muahede ile İngilizler, bir

¹⁶⁴ Bakanlar Kurulu'nun büyük çoğunluğu Barzani'ye karşı bir tutum sergilemiş ve uzlaşmaya karşı çıkmışlardır (Öznur, 2003: 39).

¹⁶⁵ Kerkük Petrol Şirketi'nde çalışan işçiler, hayat şartlarının iyileştirilmesi için şirket idarecilerine başvurmuş, ancak işçilerin talepleri ciddiye alınmamıştır. Bu durum üzerine işçiler, isteklerini gazetelerde yayınlarak kamuoyuna duyurmuşlar ve daha sonra protesto amacıyla topluca işi bırakmışlardır. 1 Temmuz 1946'da Gavurbağı Meydanı'nda her akşam toplanan işçiler, burada gösteriler yapmaya başlamışlardır. Her akşam devam eden gösterilerde polis kuvvetleri, 12 Temmuz 1946'da işçilerin grevini kırmak için Meydanı kuşatma altına almış ve göstericilerin dağılmaması üzerine otomatik silahlarla işçileri taramışlardır. Gavurbağı Katliamı olarak bilinen bu olayda biri kadın diğerleri çocuk olmak üzere 20'ye yakın insan hayatını kaybetmiştir (Saatçi, 2019).

¹⁶⁶ Irak'ın ilk Şii Başbakanı (Fattah ve Caso, 2009: 178).

kez daha Irak'ın dış ilişkilerini ve özellikle de savunma ve egemenlik kavramlarını kontrol altına almıştır (Hunt, 2005: 74). Bu antlaşmanın yayınlanmasıyla birlikte, 20 milletvekilinin istifasının yanı sıra başta Bağdat olmak üzere ülkenin çeşitli yerlerinde kitlesel gösteriler başlamıştır (Haj, 1997: 102-103; Fattah ve Caso, 2009: 178).

Irak'taki bu olaylar ve derinleşen ekonomik sorunlar *Wathba*¹⁶⁷ olarak bilinen krizin başlamasına neden olmuştur (Marr, 2012: 65). Artan olaylar karşısında paniğe kapılan Irak Kraliyeti, çözüm arayışı içerisinde girmiş ve gerçekleştirilen müzakereler neticesinde 1958 Portsmouth Antlaşması'nın feshedilmesine karar vermiştir. Kraliyetin bu davranışı, Irak sokaklarındaki öfkeyi ertelemeyi başarmış olsa da Başbakan Salih Cebr'in İngiltere'den ülkeye dönmesiyle birlikte olaylar tekraren baş göstermiştir (Rey, 2010: 33-35). Gelişen olaylar karşısında Başbakan Salih Cebr, 27 Ocak 1948 tarihinde istifa etmek zorunda kalmıştır.

1948 yılı Irak monarşisi için oldukça çalkantı bir yıl olmuştur. Portsmouth Antlaşması ve Wathba Krizi haricinde aynı yıl içerisinde Arap-İsrail Savaşı da tekraren başlamış ve Irak, diğer Arap devletleriyle birlikte Filistinlilere yardım etmek için askeri güçlerini göndermiştir (Marashi ve Salama, 2008: 66-67). Ancak Arap orduları, İsrail güçlerinden sayıca üstün olmasına rağmen bu savaşta önemli bir başarı sağlayamamıştır (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2001: 639). Lakin bu yenilgiler Arap coğrafyasında yaşayan Yahudi komünmasına yönelik baskının ve tehdidin artmasına neden olmuştur (Tripp, 2007: 116). Yahudi nüfusuna yapılan saldırıların her geçen gün şiddetlenmesi üzerine 100 binin üzerinde Yahudi, 1951 yılında Irak'tan İsrail'e göç etmişlerdir. Yahudi cemaatinin Irak'tan ayrılmasıyla ekonomide ve birçok iş kolunda ortaya çıkan boşluk, Şii ve Hristiyanlar tarafından doldurulmuştur (Marr, 2012: 67).

1950'lerin başlarında Irak'taki siyasi konjonktür ise bir tarafta Said Paşa'nın liderliğinde İngiliz yanlılarının oluşturduğu grup, diğer tarafta da milliyetçilerin ve sosyalistlerin oluşturduğu ikinci grup şeklinde iki ayrı kısma ayrılmıştır (Yeşilbursa, 2018: 360-361). Bu çekişme ortamında *ikinci grup* olarak tanımlanan milliyetçi kesim, hükümetin kontrolünü dönem dönem ele geçirmiş olsa da çoğunluk olarak İngiliz yanlısı hükümetler iş başına getirilmiştir. İki taraf arasında devam eden bu çekişmeler, ülkede istikrarsız yönetim yapılarının oluşmasına neden olmuştur.

¹⁶⁷ Wathba kelimesi tam anlamıyla "sıçrama" anlamına gelmektedir. Eski bir düzenden yeni bir düzene geçişi belirleyebilir (Rey, 2010: 26).

24 Mayıs 1953 tarihinde II. Faysal, reşit olmasıyla birlikte Irak'ın kralı olmuştur. Faysal'ın tahta çıkışı yeni bir dönemin başlangıcı gibi görünse de düşünülenin aksine önceki yönetim tarzına aynı şekilde devam edilmiştir. Çünkü Naip Abdullah'ın gücünü genç krala bırakmak gibi bir niyeti yoktu. Ayrıca diğer taraftan da kendi politikasını daha rahat sürdürebilmek için Nuri Said Paşa'yı da tecrit etmeye çalışmaktaydı. Bu doğrultuda Abdullah, yapmış olduğu istişareler sonucunda parlamentonun dağıtılıp yeni bir seçime gidilmesine karar vermiştir (Marr, 2012: 72-73). 9 Haziran 1954'te gerçekleştirilen parlamento seçimlerinde muhalefet partileri başarı ile çıkmış olsa da temmuz ayında gerçekleştirdikleri ilk toplantının ardından derhal feshedilmiş ve ardından Ağustos 1954 yapılan seçimlerde, Nuri Said Paşa bir kez daha parlamentoya hâkim olmuştur (Davis, 2005: 101).

Nuri Said'in iktidara gelmesiyle birlikte 1957'de sona erecek olan 1930 Antlaşması'nın yeniden müzakere edilmesine yönelik çalışmalara girişilmiştir (Marr, 2012: 74). Ayrıca diğer taraftan da hükümet karşıtı tutumun giderek artması karşısında Haşimi monarşisinin hayatta kalabilmesi için Batı'nın desteğine ihtiyaç duyulmuş ve 1955'te ABD tarafından tasarlanan Bağdat Paktı imzalanmıştır. (Robertson, 2016: 524). ABD'nin SSCB'ye karşı yürütmüş olduğu çevreleme politikasının bir parçası olan bu ittifaka, Irak'taki Arap milliyetçileri ve Mısır'ın lideri Nasır şiddetle karşı çıkmıştır (Akşin, 2018: 382). Bağdat Paktı, bir tarafta Batı yanlısı ittifakı olumlu karşılayanlar, diğer tarafta ise tarafsızlığı savunanlar şeklinde Arap dünyasını iki ayrı kısma ayırmıştır (Marr, 2012: 75). Bu ortamda Batı'ya karşı ateşli bir kampanya başlatan Iraklı milliyetçilerin tutumları 1956 Süveyş Savaşı ile birlikte daha da artmış¹⁶⁸ ve ülke *Wathba* kadar şiddetli bir kriz ile karşı karşıya kalmıştır. Basra, Bağdat ve Musul şehirlerinde patlak veren ayaklanmalar karşısında Irak hükümeti sıkıyönetim ilan etmiştir. Bağdat Paktı ve ardından Süveyş Bunalımı ile devam eden kriz ortamı Haziran 1957 yılında sona ermiş ve Nuri Said başbakanlıktan istifa etmiştir. Said Paşa'nın yerine gelen Ali Cevdet de kraliyet ile ters düşmesinden dolayı kısa bir süre sonra istifa etmek durumunda kalmıştır. Bu istikrarsız ortamda Cevdet'in istifası sonrası Abdülvahap Mercan, ardından ise tekraren Nuri Said Paşa hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir (Tripp, 2007: 140-141).

1958 yılı Ortadoğu siyaseti açısından oldukça çalkantılı bir yıl olmuş ve bölgedeki bloklaşmalar daha da belirgin bir vaziyete gelmiştir. Bu bloklaşmalardan ilki Mısır ve Suriye'nin 1 Şubat 1958'de Birleşik Arap Cumhuriyeti adı altında birleşmeleriyle başlamış ve

¹⁶⁸ İngilizlerin müttefiki olarak Irak, Mısır'ın istila edilmesini destelemek zorunda kalmıştır. Ancak Iraklıların çoğunluğu, Mısır halkına ve ayrıca Nasır'a karşı duydukları sempati sebebiyle bu istilayı tepki ile karşılamıştır (Hunt, 2005: 75).

ardından Irak ve Ürdün de bu oluşuma bir cevap niteliği olarak -İngiltere ve ABD'nin de desteğini alarak- birleşme kararı almışlardır (Marr, 2012: 76; Hunt, 2005: 75). 19 Mayıs 1958'de yapılan anlaşma ile Irak-Ürdün Arap Federasyonu kurulmuştur. Yapılan anlaşmaya göre her iki kralın tahtı korunacak, birliğin tek bir hükümeti olacak ve başına da Irak başbakanı Nuri Said geçecek¹⁶⁹, Dışişleri Bakanlığı Irak'a, Millî Savunma Bakanlığı ise Ürdün'e bırakılacaktı. Ayrıca iki devletten birinin yetkilerini kullanamaz hale gelmesi durumunda diğeri, Birliği kendi başına temsil edebilecekti¹⁷⁰ (Gürün, 1983: 359). Mısır hükümeti, Irak ile Ürdün arasında oluşturulan bu federasyona karşı sert tepki göstermiş ve Kahire Radyosunda iki ülkeye yönelik yoğun bir eleştiriye başlamıştır. Buna ilaveten Irak sokaklarında da federasyona karşı gösteriler düzenlenmiş ve ayrıca Irak'taki muhalefet kanadının tutumu da giderek şiddetlenmiştir (Armaoğlu, 1999: 512).

4.7.3. Irak'ta Monarşinin Yıkılması

Yaşanan bu olayların yanı sıra Lübnan'da da giderek büyüyen bir kriz ortamı baş göstermiştir. Özellikle Mayıs 1958'de Nasır yanlısı bir gazetecinin Beyrut'ta öldürülmesi ve akabinde Cumhurbaşkanı Chamoun'un Eylül 1958'de yapılması gereken seçimleri iptal etmesi ve böylece ülkeyi bir dönem daha yönetmeye kalkışması ülkedeki gerilimi doruğa ulaştırmıştır. Bu gelişmeler, ülkedeki Nasır yanlısı grubun ayaklanmasına ve Lübnan'ın iç savaşa doğru sürüklenmesine neden olmuştur (Sever, 1997: 220). Yaşanan olaylar karşısında endişeye kapılan Said Paşa, partnerine destek vermek için Ürdün sınırına, askeri birlikleri göndermeye karar vermiştir (Tripp, 2007: 141). Nuri Said Paşa'nın emriyle General Abdülkerim Kasım komutasındaki askeri birlikler¹⁷¹, Irak'ın doğusundan batısına doğru harekete¹⁷² geçmiştir (Armaoğlu, 1999: 512). Ancak bu hareket esnasında General Kasım komutasındaki birlikler -orduda önemli bir isim olan Albay Abdüsselam Arif'in de desteğini alarak- Bağdat'tan geçtikleri sırada¹⁷³ ani bir darbe girişiminde bulunmuşlardır (Bozkurt, 2016: 41). 14 Temmuz 1958 sabahı Albay Arif'in tugayı öncelik olarak darbeyi duyurabilmek için radyo istasyonunu ele geçirmeye çalışmıştır. Ardından da darbeciler, ana hükümet

¹⁶⁹ Said'in Irak-Ürdün Arap Federasyonu'nun başbakanı olmasıyla birlikte yerine de Irak'ta hükümeti kurma görevi Mayıs 1958'de Ahmed Muhtar Baban'a verilmiştir (Tripp, 2007: 140-141).

¹⁷⁰ Gürün'e göre bu son madde, Ürdün'ün zor bir duruma düşebileceği ihtimalinden dolayı anlaşmaya eklenmiştir. Ancak olaylar düşünülenin aksine gelişmiştir (Gürün, 1983: 359).

¹⁷¹ General Abdülkerim Kasım liderliğindeki Arap milliyetçiliğini destekleyen gizli bir askeri gruptur. Bu *Özgür Subaylar* olarak bilinmektedir (Hunt, 2005: 74).

¹⁷² Hareket, 13 Temmuz'u 14 Temmuz'a bağlayan gece yarısında başlamıştır. Birlikler, Bağdat içinden geçerek Ürdün'e doğru yola koyulmuştur (Bostancı, 2017: 96).

¹⁷³ Başbakan Nuri Said Paşa'nın orduya olan güveninden dolayı askeri birliklerin Bağdat şehri yakınındaki hareketliliğinden tehlike duymamıştır (Marashi ve Salama, 2008: 75).

binalarına, Kraliyet Sarayı'na ve Nuri Said'in evine yönelik harekete geçmiştir (Marashi ve Salama, 2008: 75).

Albay Abdüsselam Arif¹⁷⁴, Kral II. Faysal ve Veliaht Prens Abdullah'ın yaşadığı Rihab Sarayı'nın kuşatılması görevini Binbaşı Abdülkadir Hamid'e vermiş, ancak Binbaşı Hamid saraya girmeye çalışırken direnişle karşılaşması üzerine takviye birlikler gönderilmiştir (Khadduri, 1969: 42). Takviye birlikler ile daha da güçlenen darbeciler, Kraliyet Muhafızları ile kısa süreli çatışmadan sonra muhafızları saf dışı edip Kral Faysal, Prens Abdullah ve kraliyet ailesi üyelerini öldürmüşlerdir¹⁷⁵ (Tripp, 2007: 142).

Irak-Ürdün Arap Federasyonu Başbakanı Nuri Said Paşa'nın tutuklanması ve kaçmaya çalışırsa da öldürülmesi görevini ise Binbaşı Bahjat Sa'id üstlenmiştir. Ayrıca Said Paşa'ya hizmet etmiş ve evin detaylarını iyi bilen Albay Vasfi Tahir'in de Binbaşı Sa'id'e eşlik etmesi istenmiştir. Yapılan planlamanın ardından sabahın erken saatinde hızlı bir şekilde harekete geçen birlikler, evi ablukaya alıp Said Paşa'yı yakalamaya girişmişlerdir. Ancak bu esnada darbecilerden daha hızlı hareket etmeyi başaran Nuri Said, -ablukaya alınmamış- arka kapıdan kaçıp, sandala binerek bölgeyi terk etmiş¹⁷⁶ ve eski arkadaşlarından Mahmud al-Istrabadi'nin evine saklanmışır¹⁷⁷. Istrabadi'nin evinde kısa bir süre kaldıktan sonra Muhammed al-'Uraybi'nin güney Bağdat'taki evinde saklanabileceğini düşünen Nuri Said'in planı, darbeye sempati duyan bir adamın ihbarı üzerine bozulmuştur. Bu durum karşısında yaya¹⁷⁸ bir şekilde evden ayrılan Nuri Said, çok geçmeden yoldan geçenler tarafından fark edilmiş ve daha fazla kimliğini saklayamayacağını düşünerek tabancasını çekip kendini vurmuştur¹⁷⁹ (Khadduri, 1969: 54-55).

¹⁷⁴ Albay Arif'in Bağdat'ı ele geçirmesiyle birlikte darbeci güçlerin fiili komutasını üstlenmiştir. Darbenin asıl lideri olan General Kasım ise arka planda kalmıştır. Bu durum, daha sonra ikili arasında yaşanacak olan anlaşmazlığın başlangıcı olarak yorumlanabilir (Khadduri, 1969: 43).

¹⁷⁵ Kral dahil olmak üzere Kraliyet ailesinin tüm üyelerinin öldürülmesi kararını kimin verdiği yönünde muhtelif görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlerden ilki, Rihab Sarayına giden subaya verilen talimatların sadece kral ile veliaht prensin tutuklanması ve ülkeden kaçmalarını önlemek olduğunu, ancak bu karara karşı direnişin oluşması neticesinde çıkan çatışmada Kral, Prens ve aile üyelerinin öldürüldüğü yönünde olmuştur. Diğer bir görüş ise, Kraliyet ailesinin öldürülmesi planı, Bağdat'taki yürüyüşten önce kararlaştırılmıştı (Khadduri, 1969: 44).

¹⁷⁶ Kaçmayı başaran 73 yaşındaki Nuri Said Paşa'nın yakalanması için 10.000 Irak dinarı ödül verileceği bildirilmiştir ("Irak Dün Ürdün ile Birliğini Feshetti", [1958], Cumhuriyet, 1).

¹⁷⁷ Said Paşa, istediği takdirde araba ile ülkeden kolayca kaçabilirdi. Ancak ülkeyi terk etmek istememiştir (Khadduri, 1969: 55).

¹⁷⁸ Kılık değiştirip (başı örten siyah bir elbise ve altında pijama) Madam Istrabadi ile caddede yürümüştür (Khadduri, 1969: 55).

¹⁷⁹ Nuri Said Paşa'nın ölümü ile alakalı muhtelif görüşler bulunmaktadır. Bazısı, kaçarken linç edilip öldürüldüğünü, bazısı ise darbe sırasında idam edildiğini belirtmektedir (Marashi ve Salama, 2008: 76; Bozkurt, 2016: 41).

Darbe, 14 Temmuz 1958 sabahı Bağdat Radyosu'nun¹⁸⁰ yayınlamış olduğu bildiri ile öğrenilmiştir. Bu bildiride, Tanrı'nın yardımı, halk ve silahlı kuvvetlerin desteği ile Irak'ın doğru yoldan çıkmış yöneticilerin zorbalığından kurtarıldığı ilan edilmiştir. Ayrıca bu bildiride Irak'ta *“milli birliği koruyacak, diğer Arap devletleriyle kardeşlik tesis edecek ve Bandung Konferansı kararları ile BM Antlaşması'na ve Irak'ın menfaatine uygun olan bütün milletlerarası taahhütlerine sadık olacak”* bir Cumhuriyet yönetiminin kurulduğu da belirtilmiştir¹⁸¹ (Ülman, 1958: 237) Bu bildirinin yanı sıra Tuğgeneral Abdülkerim Kasım'ın başkanlığında *İhtilal Hakimiyet Konseyi'nin*¹⁸² kurulduğu ve Konseyin, Kral Faysal'ın bütün yetkilerine sahip olduğu da açıklanmıştır (“Irak'ta Hükümet Darbesi”, [1958], Milliyet, 1).

14 Temmuz 1958 tarihinden önce iyi ilişkiler içerisinde olmayan Mısır'ın tutumu ise, gerçekleştirilen darbe neticesinde değişmiş ve Mısır lideri Nasır'ın, İhtilal Hakimiyet Konseyi'ni tanıdığını ve yeni Irak rejiminin de Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni tanıdığını bildiren mesajıyla iki ülke arasındaki ilişkiler farklı bir boyut kazanmıştır (“Irak'ta Dün Sabaha Karşı İhtilal Çıktı”, [1958], Cumhuriyet, 5). Sovyetler Birliği ise, Moskova Radyosu aracılığıyla yeni Irak rejimini tanıdığını bildirmiş ve Irak'ın emperyalistlere karşı mücadele safında bulunduğunu belirterek Arap milliyetçiliğinden övgülerle söz etmiştir. Buna ilaveten, Rusya Başbakanı Kruşçef, Irak lideri General Kasım'a tebrik telgrafı da göndermiştir (Bostancı, 2017: 138). Darbenin lideri ve yeni Başbakan General Abdülkerim Kasım, darbeyi ve amaçlarını 22 Temmuz 1958 tarihli *The Times* gazetesinin Bağdat muhabirine verdiği beyanatta şöyle izah etmiştir:

1. *“İhtilal birdenbire vukua gelmiş bir hareket değildir. Irak'ın Ortadoğu ve dünya siyasetindeki durumu da göz önünde tutularak, uzun bir düşünce ve hazırlık safhasından sonra yapılmıştır.*
2. *İhtilal, Batıya yöneltilmiş bir hareket de değildir, iki tarafın menfaatinin gerektirdiği müddetçe, Irak Batı ile iş birliğine devam edecektir.*
3. *İhtilal, Irak halkını iç işlerindeki şiddet ve yolsuzluklardan kurtarmak için yapılmış bir harekettir. Krallık idaresi memleketin iktisadî gelişmesini sağlayamadığı gibi kanun ve adalete de riayet etmiyordu. İhtilâlın gayesi Irak halkının hayat seviyesini yükseltmek ve bir hukuk devleti kurmaktır.*
4. *İhtilalin dış politika gayesi, Irak'ı barışın korunması ve dünyada kalkınma ve refahın temini için faydalı bir unsur haline getirmektedir. Eskiden Irak'ın yabancı devletlerle olan münasebetleri, Irak halkının istekleri dikkate alınmaksızın, idarecilerin şahsî dostluk ve menfaatine göre ayarlanıyordu. Fakat bundan böyle Irak, kendisine karşı iyi niyet gösteren her devletle dost olacaktır”* (Ülman, 1958: 238).

¹⁸⁰ İhtilal sonrası Bağdat Radyosu, kendisini “*Irak Cumhuriyeti Radyosu*” olarak takdim etmiştir (“Irak'ta Hükümet Darbesi”, [1958], Milliyet, 1).

¹⁸¹ Monarşinin yıkılması, Irak halkı tarafından sevinçle karşılanmış ve Özgür Subaylar da kahraman olarak görülmüştür (Hunt, 2005: 74; Armaoğlu, 1999: 512).

¹⁸² Konseyde General Abdülkerim Kasım, Başbakanlığı ve Milli Savunma Bakanlığını kendisi almış, Başbakan Yardımcılığına ise Albay Abdüsselam Arif'i görevlendirmiştir (“Irak'ta Dün Sabah İhtilal Çıktı”, [1958], Cumhuriyet, 5).

Yapılan açıklamalara göre plan ve programı yapılarak gerçekleştirilen darbe girişiminden sonra General Kasım, Batı'ya karşı olumlu yaklaşarak işbirliğine açık olduğunu ifade etmiştir. Bu durum bir bakıma darbeyi Batı nezdinde meşrulaştırma ve ayrıca Irak'ta kurulacak yeni yönetimin tanınmasını sağlamaya yönelik önemli ve akıllıca bir adım olarak yorumlanabilir.

4.7.4. Darbe Sonrası Ortadoğu Siyasetindeki Gelişmeler

General Abdülkerim Kasım liderliğinde gerçekleştirilen rejim değişimi, sadece Irak politikasıyla sınırlı kalmayarak, Ortadoğu'da da önemli değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Darbenin gerçekleştiği gün Lübnan Devlet Başkanı Camille Chamoun, Irak darbesinin kendi ülkesinde de yaşanmasından endişe duyarak, ABD'ye askeri müdahale için resmen başvurmuştur (Gerger, 2012). Bu davet üzerine ABD Başkanı Eisenhower, Lübnan'a asker gönderme kararı almış ve ardından da ABD halkına ve Kongreye bu kararın izahatını¹⁸³ yapmıştır (Ülman, 1958: 242).

Irak Darbesiyle birlikte endişeye kapılan diğer bir Ortadoğu ülkesi ise Ürdün olmuştur. Darbenin Ürdün Monarşisini tehlikeye soktuğunu düşünen Kral Hüseyin, ABD ve İngiltere'den yardım talebinde bulunmuş ve bu talep üzerine de İngiltere 2.200 kişilik paraşütçü birliğini Ürdün'e göndermiştir (Armaoğlu, 1999: 512-513). Kral Hüseyin almış olduğu bu kararın, “sınırlarını çevreleyen düşmanlardan ve uluslararası komünizmden korumak için” geçici bir tedbir niteliğinde olduğunu ve (Gönlübol, 1993: 303) BM Antlaşması'nın 51.maddesinde¹⁸⁴ tanınan meşru müdafaa hakkına uygun bulunduğunu ileri

¹⁸³ Eisenhower bu kararı aldıktan sonra ABD halkına hitaben yayınladığı beyanname ile Kongreye yolladığı bir mesajda şu açıklamayı yapmıştır: *Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne sıkı sempati bağları ile bağlı oldukları sanılan unsurların Irak'ta Batı taraftarı idarecileri öldürerek iş başına geçmeleri Beyrut hükümetini endişeye düşürmüş ve aynı olayın Lübnan'da yaşanmasından korkan Camille Chamoun, Lübnan'ın bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunması için Başkan Eisenhower'den Lübnan'a ABD askerlerinin gönderilmesini istemiştir. Birleşmiş Milletler tarafından alınan tedbirlerin Irak darbesinden sonra Lübnan'a bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü korumaya yeterli gelmeyeceğine inanan Eisenhower da Chamoun'un bu isteği üzerine bir yandan barış ve güvenliğin korunması hususunda yeni tedbirler almak üzere Güvenlik Konseyi'ni toplantıya çağırırken, diğer taraftan da bu tedbirler alınıncaya kadar Lübnan'daki ABD vatandaşlarını korumak ve Lübnan'ın, ABD'nin milli menfaatleri ile dünya barışı bakımından hayati öneme sahip bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü muhafaza etmek hususunda Lübnan hükümetine yardım etmek üzere Beyrut sahillerine bir ABD deniz piyade birliği çıkarılması emrini vermiştir* (Ülman, 1958: 242-243). ABD, Irak darbesinden bir gün sonra Lübnan'a asker çıkarmaya başlamıştır (Gönlübol, 1993: 303).

¹⁸⁴ “Madde 51- Bu Antlaşma'nın hiçbir hükmü, Birleşmiş Milletler üyelerinden birinin silahlı bir saldırıya hedef olması halinde, Güvenlik Konseyi uluslararası barış ve güvenliğin korunması için gerekli önlemleri alınmaya dek, bu üyenin doğal olan bireysel ya da ortak meşru savunma hakkına hâlel getirmez. Üyelerin bu meşru savunma hakkını kullanırken aldıkları önlemler hemen Güvenlik Konseyi'ne bildirilir ve Konsey'in işbu Antlaşma

sürmüştür. Ayrıca yardım istenmesine yönelik kararın alınması hususunda ise, Ürdün Parlamentosu ve hükümetinin oybirliği ile onayı alındıktan sonra bu kararın verildiğini belirtmiştir (Ülman, 1958: 243).

Irak'taki rejim değişikliği, Bağdat Paktı'nın İstanbul'da toplanacağı gün gerçekleşmiştir. Genç Kral II. Faysal'ın ve onun yaşlı Başbakanı Nuri Said'in darbe sırasında katledilmeleri haberinin gelmesi¹⁸⁵ Bağdat Paktı üyelerinde büyük bir şaşkınlığa ve tepkiye neden olmuştur (Bağcı, 2001: 131; Fırat ve Kürkçüoğlu, 2001: 632). Bunun üzerine Pakt devletleri, Irak olaylarına ilişkin görüşmeler yaptıktan sonra 16 Temmuz 1958'de Eisenhower'a ortak bir mesaj göndererek Irak Darbesine yönelik tepkilerini dile getirmişlerdir. Pakt üyeleri mesajlarında, Irak'taki darbenin Nasır ve komünistlerin telkinleri sonucu olduğu ve bu durumun paktın diğer üyelerinin güvenliklerini tehlikeye düşürdüğünü belirtmişlerdir. Ayrıca buna bağlı olarak ABD'nin göstereceği tepkinin hayati bir önem taşıdığını ve darbecilerin cesaretlerini kırmak için ABD'den Eisenhower Doktrini'ni uygulayarak Irak'a müdahale etmesini istemişlerdir (Sever, 1997: 212-213).

Başbakan Nuri Said ve kraliyet üyelerinin kanlı bir darbe ile öldürülmeleri karşısında en fazla endişe duyan ülke Türkiye olmuştur. Türkiye'yi ve özellikle de Başbakan Adnan Menderes'i bu denli endişeye sevk eden sebep ise Irak'ta vuku bulan darbenin, Türkiye'de de olabilme ihtimali¹⁸⁶ olmuştur (Bağcı, 2001: 131). Bu ihtimal, Menderes hükümetini iç ve dış olaylarda daha sert bir tutum sergilemeye sevk etmiştir. Darbeden hemen sonra Türkiye, askeri müdahale üzerinde yoğunlaşarak¹⁸⁷ 17 Temmuz 1958 tarihinde ABD'ye başvurmuş, Irak'a karşı müdahale hususunda kararlı¹⁸⁸ olduğunu bildirmiş ve ABD'nin kendisine destek vermesini istemiştir (Armaoğlu, 1999: 512-513). Ancak ABD ve İngiltere, böyle bir müdahalenin Irak'ı, Mısır ve SSCB ile daha da yakınlaştıracığına ve ayrıca SSCB'nin de bu olaya dahil olabileceğini düşünerek Türkiye'yi Irak konusunda durağan olması yönünde

gereğince uluslararası barış ve güvenliğin korunması ya da yeniden kurulması için gerekli göreceği biçimde her an hareket etme yetki ve görevini hiçbir biçimde etkilemez" (Uluslararası Mevzuat, 2016).

¹⁸⁵ Öldürülme haberi, Bağdat Paktı'nın İslam ülkeleri liderlerinin katılacakları zirve konferansı için İstanbul Havaalanı'na inmelerini beklerken ulaşmıştır (Bağcı, 2001: 131).

¹⁸⁶ Irak'taki darbenin Türkiye'nin iç siyasetine etkisi belirgin olmuştur. Irak darbesinin ardından Türkiye'de "ihtilal" tartışmaları yoğunlaşmış ve Demokrat Parti (DP) iktidarı, *kendisinin de bir askeri darbeye devrilmesinden çekinmiştir* (Arslan, 2013: 20).

¹⁸⁷ Menderes hükümetinin bu kararını, muhalefet kanadı şiddetli bir şekilde eleştirmiştir. Muhalefete göre Menderes hükümeti *maceracı* dış politikasıyla ülkeyi yeni bir savaşın eşiğine getirmiştir. Ankara Milletvekili Bülent Ecevit'in ifadesiyle Türkiye'deki Demokrat Parti iktidarının yıllardır güdülen Orta Doğu politikası iflas etmiştir (Arslan, 2013: 18).

¹⁸⁸ Hem İngiliz Başbakanı Macmillan hem de ABD Başkanı Eisenhower, neşrettikleri anılarında Menderes Hükümeti'nin Irak'a yönelik müdahale konusunda *kararlı* olduğunu göstersen raporlardan söz etmişlerdir. Yakın Doğu İlişkileri Müsteşarı W. Rountree ise tersi bir yorumda bulunarak *Türkiye'nin kati bir kararda olmadığını ve blöf yaptığını* belirtmiştir (Sever, 1997: 213-214).

uyarmıştır (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2001: 632). Temmuz ayının sonlarına doğru Irak'taki yeni yönetimin konumunu giderek güçlendirmesi karşısında Batı dünyası da buna bağlı olarak detant sürecini başlatmış ve yeni rejimin tanınması konusunu gündemine almıştır. Gerçekleştirilen görüşmelerden sonra Almanya ve İtalya'nın yanı sıra ABD ve İngiltere'de Irak'ın kontrolünü elinde tutan yeni rejimi tanımaya karar vermiştir. Batılı devletlerin bu kararı sonrası Türkiye ise, Londra'da yapılan Bağdat Paktı Bakanlar Konseyi toplantısının ardından 31 Temmuz 1958'de Irak rejimini -isteksizce- tanımıştır. (Sever, 1997: 217).

Ortadoğu'da yaşanan son gelişmelerle birlikte Bağdat Paktı'nın durumunu görüşmek amacıyla Irak temsilcisi hariç diğer bütün üyelerin hükümet başkanları ile ABD'nin Dışişleri Bakanı Dulles'in katıldığı Bağdat Paktı Zirve Toplantısı 28-29 Temmuz 1958 tarihinde Londra'da düzenlenmiştir (Gürün, 1983: 360; Yeşilbursa, 2017: 182). Toplantı sırasında ABD'nin imzasını taşıyan bir deklarasyon yayınlanarak Pakt'ın yeni bir gelişim içinde olduğu ve ayrıca Irak olmaksızın birliğin devamı vurgulanmıştır (Gönlübol, 1993: 305-306; Soysal, 2000: 495). Londra'da düzenlenen zirve toplantısında ABD ile yapılması öngörülen ikili antlaşmalar 5 Mart 1959 tarihinde Ankara'da imzalanmıştır. Ancak Irak, böyle bir antlaşma imzalamayı düşünmediği gibi 24 Mart 1959 tarihinde Bağdat Paktı'ndan resmen ayrıldığını açıklamıştır (Gürün, 1983: 360-361). Yeni rejimin aldığı bu kararla birlikte Pakt'ın adındaki *Bağdat* kelimesinin anlamı da kalmamıştır (Armaoğlu, 2019: 172). Yaşanan bu gelişme üzerine örgütün merkezi 18 Ağustos 1959 tarihinde Ankara'ya taşınmış, Pakt'ın ismi de Merkezi Antlaşma Örgütü (CENTO)¹⁸⁹ olarak değiştirilmiştir (Soysal, 2000: 494).

¹⁸⁹ Teşkilata bu ismin verilmesi NATO ile SEATO arasında yer almasından dolayıdır. (Soysal, 2000: 494).

5. SONUÇ

Batı merkezli dünyanın bir ürünü olarak yorumlanan Ortadoğu mefhumu, 20. yüzyılın başlarından itibaren kullanılmaya başlanmış olsa da küresel çapta tanınması, İngilizlerin Ortadoğu Komutanlığı projesini hayata geçirmesiyle mümkün olmuştur. Batı'nın kendi stratejisine göre konumlandırmaya çalıştığı Ortadoğu'nun coğrafi sınırları ise, o günlerde olduğu gibi bugün de bölge üzerine ihtisaslaşmış araştırmacıların muhtelif iddiaları mucibince, ihtilafların yaşandığı bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dünyanın en eski medeniyetlerine ev sahipliği yapan Ortadoğu coğrafyası, tarihin her safhasında ehemmiyetini artırarak, dönemin güç odaklarının hâkimiyet kurmak istedikleri bir bölge haline gelmiştir. Ancak 20. yüzyılda petrolün stratejik bir unsur olarak gün yüzüne çıkması, bölgenin değerini yükseltmesiyle birlikte, bölge üzerinde yapılan planların seyrini de değiştirmiştir. Yeni olguyu bu denli önemli hale getiren husus ise, kontrol altına alabilecek devlet ya da devletlerin ekonomik anlamda kazanacakları güç ile uluslararası arenayı kendi çıkarlarına göre yönetebilecek olmalarıdır. Özellikle, İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan yeni dünya düzeninde, bölge stratejik bir öneme haiz olmuş ve petrolü kontrol edebilmek için ABD ve SSCB büyük bir mücadele içine girmişlerdir. Bu mücadelede, Birinci Dünya Savaşı öncesi Ortadoğu ülkelerinin -sözde- hamisi gibi görünmeye çalışan İngiltere de ABD'nin yanında yer alarak bölge ile siyasi bağlarını kuvvetlendirmeye çalışmıştır. Ayrıca bu süreçte ABD'nin bölgeye yönelik politikalarına destek veren diğer bir ülke de Türkiye olmuştur. Bilhassa, Sovyetlerin yayılmacı politikası karşısında ABD'nin aldığı ilk önlemlerinden biri olan Truman Doktrini ile Türkiye tarafını netleştirmiş ve ABD'nin siyasetini takip etmeye başlamıştır. Ortadoğu'daki sorunların iptidasını teşkil eden Filistin meselesi başta olmak üzere Ortadoğu ile alakalı birçok konuda ABD'nin politikasını izlemiştir. Ancak Türkiye'nin izlemiş olduğu bu politika, bölge devletleri ile münasebetlerin bozulmasına ve Türkiye'ye karşı cephe alınmasına neden olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sonrası Ortadoğu'da yaşanan huzursuzluklar, siyasi istikrarsızlıklar ve ekonomik krizler beraberinde askeri darbeleri getirmiştir. Savaş sonrası bu darbelerden ilki, 30 Mart 1949 tarihinde Albay Hüsnü Zaim liderliğinde Suriye'de vuku bulmuştur. Darbenin neden gerçekleştirildiği hususunda ise İsrail ile yapılan görüşmelerde başarısız sonuçlar alınması ve ayrıca Suriye ordusunda Kuvvetli'nin yaptığı suiistimallerden söz edilmektedir. Ancak darbeden 20 yıl sonra CIA'nın kilit isimlerinden Miles Copeland'ın yayınlamış olduğu *"The Game of Nations: The Amoralıty of Power Politics"* isimli kitapta yer alan beyanlar ışığında, 1949 Suriye darbesinin gizemine ABD gizli servisi CIA faktörü de

eklenmiştir. Her ne kadar bu bilgiler CIA'nın ön plana çıkmasını sağlamış olsa da dönemin olayları ve aktörleri göz önüne alındığında bu darbenin tamamen ABD'nin direktifleri doğrultusunda gerçekleştirildiğini söylemek için yeterli ve ikna edici değildir. Ancak ABD'nin bu darbeye karşı sessiz kalarak ve sonrasında kurulan yeni hükümetin tanınmasını sağlayarak açık destek verdiği söylenebilir. Bununla birlikte ABD'nin verdiği destek Suriye'de istikrarı sağlamak yerine birbiri ardına gelen darbelerin önünü açmış ve bu durum da Baas Partisi'nin giderek güçlenmesine neden olmuştur.

Suriye'deki siyasi istikrarsızlığın devam ettiği sıralarda Batılı devletler, bölgedeki çıkarlarını korumaya yönelik Ortadoğu Komutanlığı adı altında yeni bir proje öne sürmüşler ve Mısır'ı bu projenin odak noktası yapmışlardır. Ancak Mısır, düşünülenin aksine bu planda yer almayı reddetmekle birlikte 1936 yılında İngiltere ile imzalanan antlaşmayı feshederek Mısır Kralı Faruk'u Sudan'ın kralı ilan etmiştir. Mısır, bu eylemleriyle İngiliz karşıtı tutumunu net bir şekilde göstermiş ve böylece iki taraf arasında süregelen çatışmalar daha da şiddetlenmiştir.

İngiltere ile çözülemeyen sorunlar ve ülkede devam eden siyasi istikrarsızlıklar askeri müdahaleye doğru giden yolu açmış ve 23 Temmuz 1952 tarihinde kendilerini *Hür Subaylar* olarak lanse eden askerlerden ibaret bir yapının yönetimi ele geçirmesiyle birlikte Mısır'da yeni bir dönem başlamıştır. Her ne kadar bu darbenin lideri General Muhammed Necip gibi görünse de arka planda oyun kurucu olarak Albay Cemal Abdül Nasır yer almıştır. Suriye'de gerçekleştirilen askeri darbeye olduğu gibi Mısır darbesinde de perde arkasında yer alan nedenler hususunda çeşitli görüşler öne sürülmüştür. Bu görüşler arasında darbenin, rüşvet ve suiistimalleri önlemeye karşı yapıldığı düşüncesi ön plana çıkmıştır.

Darbenin yapıldığı sırada Kral Faruk, ABD ve İngiltere'den darbecilere karşı müdahale etmesi için müracaatta bulunsa da bu talebi kabul edilmemiştir. Aslında bu durum ABD ve İngiltere'nin gerçekleştirilen darbeye karşı memnuniyetinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Eğer ki bu durumdan memnun olmasalardı tıpkı Lübnan ve Ürdün örneğinde olduğu gibi müdahalede bulunarak darbe ihtimalini bertaraf edebilirlerdi. Bunun yerine Suriye örneğinde olduğu gibi darbe karşısında sessizliklerini koruyarak ve sonrasında da kurulan yeni yönetimi tanıyarak destek vermeyi seçmişlerdir. Ancak düşünülenin aksine Suriye ve Mısır'da vuku bulan askeri darbeler, siyasi ve ekonomik krizlere çözüm getir(e)memekle birlikte sorunları daha da derinleştirmiş ve İngiltere ile ilişkiler de her geçen gün kötüye gitmeye başlamıştır.

Ortadoğu’da birbiri ardına yaşanan bu olaylara İran’ın petrolünü millileştirmeye yönelik aldığı ani karar da eklenince, bölgede çıkarları bulunan Batılı devletlerin dikkati İran’a kaymıştır. Musaddık’ın Milli Cehpe Grubu’nun desteğini alarak giriştiği millileştirme hareketi, İngiltere ve ABD tarafından çıkarlarını tehlikeye düşürdüğü için kabul edilmemiş ve bu karardan vazgeçilmesi için çeşitli politikalar ileri sürülmüştür. İran’ın almış olduğu millileştirme kararı, özellikle İngiltere için ekonomik anlamda hayati bir öneme sahip olan petrol gelirlerinin kesilmesi anlamına geldiğinden dolayı bu olay üzerine daha fazla yoğunlaşmışlardır.

ABD ve İngiltere tarafından uygulanmaya çalışılan politikalar Musaddık’ı koltuğundan indirmediği gibi petrolün millileştirilmesini de engelleyememiştir. Bu durum üzerine ABD’nin onayının alınmasından sonra CIA ve İngiliz istihbarat yetkilileri ortaklaşa hareket ederek, Musaddık’a karşı bir darbe planı hazırlığına girişmişlerdir. TPAJAX kod adı verilen darbe planı doğrultusunda İran ordusunun da desteği alınarak Ağustos 1953’te Başbakan Musaddık’ı koltuğundan indirmeye yönelik darbe girişimi başlamıştır. General Zahidi’nin liderliğinde darbeciler, Musaddık yanlısı güçlerle yapılan kanlı çarpışmalardan sonra kontrolü ele almayı başarmış ve ardından da Başbakan Musaddık teslim olmuştur. Böylece darbe planı başarıyla sonuçlanmış ve yeni kurulan hükümet, ABD ve İngiltere’nin çıkarları doğrultusunda petrol konusunu yeniden ele almıştır. Bu durum, ABD’nin Ortadoğu’ya nüfuzunun en önemli ekonomik ayağını oluşturan petrol konusunun kendi menfaatlerine uygun olarak çözülmesini sağlamıştır.

Suriye, Mısır ve İran’dan sonra Irak’taki siyasi durum incelendiğinde, diğer ülkelere nazaran daha istikrarsız bir yapı ile karşılaşılmaktadır. 1936 ve ardından 1941 yıllarında yaşanan askeri darbeler, Wathba Krizi, İngiliz taraftarları ile milliyetçi grup arasındaki çatışmalar ve iktidar mücadeleleri ülkede istikrardan uzak yönetimlerin oluşmasına neden olmuştur. 1958 yılına gelindiğinde, ABD ile İngiltere’nin desteğiyle Irak ve Ürdün’ün birleşme kararı alıp federasyon kurmaları, Irak’taki sorunların giderek derinleşmesine sebebiyet vermiştir. Irak’ın almış olduğu bu karar, Batı karşıtı kanadın tepkisini daha da şiddetlendirmiş ve federasyona karşı gösteriler düzenlenmiştir.

Irak’taki iç karışıklıklar devam ederken, Lübnan’da da giderek büyüyen bir kriz ortamı baş göstermiştir. Bu durum Irak-Ürdün Arap Federasyonu Başbakanı Nuri Said’i tedirgin etmiş ve Ürdün sınırına asker göndermeye karar vermiştir. Bu karar, Irak’ta darbe hazırlığı içerisinde olan askeri tarafa imkân vererek, Bağdat’tan geçtikleri sırada ani bir darbe

girişiminde bulunmuşlardır. 14 Temmuz 1958 tarihinde vuku bulan bu darbe girişimi, Nuri Said ve kraliyet ailesinin ölümü ile sonuçlanmıştır.

1958 Irak darbesine karşı en fazla tepkiyi Türkiye vermiş ve yeni rejime müdahale edilmesinin gerektiğini savunmuştur. Ancak Türkiye'nin bu kararına ABD karşı çıkarak askeri müdahale yapılmasını engellemiştir. Aslında ABD'nin bu tutumu mevcut olan yeni Irak yönetiminden memnun olduğunun bir göstergesidir. Bu tutumunu, kısa bir süre sonra yeni rejimi tanıyarak daha net bir şekilde göstermiştir. Bunun yanı sıra Irak'taki darbenin, Lübnan ve Ürdün'ü tedirgin etmesi ve bu ülkelerin yardım talebinde bulunması, ABD ve İngiltere'nin bu iki ülkeye nüfuz etmesini ve ayrıca Ortadoğu'daki prestijinin de artmasına neden olan bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Her ne kadar ABD ve İngiltere, darbeye aktif bir rol üstlenmemiş gibi görünse de darbe sonrası oluşan yeni siyasi ortamı şekillendirmeye yönelik önemli girişimlerde bulunarak bu durumu kendi menfaatine uygun bir hale getirmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dört ülkede gerçekleştirilen darbelerde, ABD ve İngiltere'nin organize edip gerçekleştirdiği tek darbe İran'da vuku bulmuştur. Suriye, Mısır ve Irak'ta ise Batı'nın aktif bir rolü olmasa da arka planda yer alarak, darbe sonrası kurulan yeni hükümeti tanınması ve ayrıca darbecilere karşı müdahalede bulunmaması darbeye verdiği desteği göstermektedir. Batılı devletler, bazen planladıkları dışında gelişen olaylar olsa da genel olarak uygulamış oldukları darbe politikasıyla, Ortadoğu'da kendi siyasetini rahatça uygulama fırsatı bulmuş hem de Sovyetlerin bölgedeki nüfuzunu kontrol altına almayı başarmıştır.

Suriye, Mısır, İran ve Irak ekseninde 1945-1958 dönemi arasında ortaya çıkan darbeler temel alınarak hazırlanan bu çalışmada, İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan yeni düzende Ortadoğu'nun siyasal yapısı ve gerçekleştirilen askeri darbelerde ABD ile İngiltere'nin rolleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Her iki devlet de Ortadoğu siyasetinde aktif pozisyon alarak, çalışmada incelenen devletlerin siyasi rejimlerinde, özellikle darbe zamanlarında, bazen çok açık bir şekilde etkin müdahalede bulunmuşlar bazen de örtülü bir biçimde destekleyici tutum sergilemişlerdir. Çalışmadan çıkan bu tespitin günümüzde de geçerliliğini koruduğunu söylemek ise yanlış bir çıkarım olmayacaktır.

KAYNAKÇA

- Abd El-Malik, E. (1971).** *Filistin Sorunu ve Arap Birliği* (Çev. Adnan Cemgil), Altın Kitaplar: İstanbul.
- Abdullah, M. (2005).** *Türkiye'ye Yönelik Terör Odakları*. IQ Sanat Yayıncılık.
- Abdullah, T. (2006).** *Dictatorship, Imperialism and Chaos: Iraq Since 1989*. Zed Books.
- Abrahamian, E. (1982).** *Iran Between Two Revolutions*. Princeton University Press.
- Abrahamian, E. (2011).** *Modern İran Tarihi* (Çev. Dilek Şendil), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul.
- Abrahamian, E. (2013).** *The Coup: 1953, The CIA, and the Roots of Modern US-Iranian Relations*. The New Press.
- Akdemir, S. (2000).** “Suriye’deki Etnik ve Dini Yapının Siyasi Yapının Oluşmasındaki Rolü”, *Avrasya Dosyası Dergisi*, C:6, ss.201-237.
- Akdevelioğlu, A. ve Kürkçüoğlu, Ö. (2001).** “Orta Doğu’yla İlişkiler”, Baskın Oran (Ed.); *Türk Dış Politikası 1919-1980*, İletişim Yayınları: İstanbul, ss.194-212.
- Akdevelioğlu, A. ve Kürkçüoğlu, Ö. (2001).** “Orta Doğu’yla İlişkiler”, Baskın Oran (Ed.); *Türk Dış Politikası 1919-1980*, İletişim Yayınları: İstanbul, ss.522-575.
- Akipek, Ö. İ. (1967).** “NATO Kuvvetleri Sözleşmesine Göre Vazife Kavramı ve Türkiye'deki Tatbikatı”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C:24 (1), ss.9- 25.
- Akkuş, B. ve Yavuz, B. A. (2016).** “Mısır’da Cemal Abdül Nasır Dönemi ve Pan-Arabizm Politikası: Bölgesel ve Küresel Etkileri Bağlamında Bir Analiz”, *Yeni Türkiye Dergisi*, C:22 (86), ss.179- 190.
- Akman, H.ve Zeyrek, S. (2013).** John Foster Dulles’in Ortadoğu Gezisi, Temaslar ve Tepkiler (11-28 Mayıs 1953). *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 2(2), 259-288.
- Akşam (26 Mart 1945).** *Arap Birliğine Dair Times'in Bir Makalesi*. s. 2.
- Akşam (13 Nisan 1948).** *Amerikan Yardımı*. s. 1.
- Akşam (30 Mart 1949).** *Türkiye'nin İsrail Devleti'ni Fiilen Tanıması*. s. 1.
- Akşam (3 Mayıs 1949).** *Sovyetler Marshall Planına Karşı Molotof Planını Hazırlamışlar*. s. 1.

- Akşam (15 Ağustos 1949).** *Bütün Suriye’de Sıkı Yönetim İlan Edildi.* s. 1.
- Akşam (16 Ağustos 1949).** *Suriye’nin Dış Politikasında Değişiklik Olmayacak.* s. 1.
- Akşam (26 Aralık 1949).** *Suriye’de Son Hükümet Darbesi Nasıl Oldu?* s. 4.
- Akşam (27 Temmuz 1952).** *Kraliçe ile Küçük Kralda Mısır’dan Çıkarıldı.* s. 1.
- Akşam (12 Eylül 1952).** *Yanlış Bir Benzetiş.* s. 2.
- Akşam (26 Şubat 1954).** *Askeri İhtilal Komitesi Suriye’yi İdareye Başladı.* s. 1.
- Akşin, S. (2018),** *Kısa 20.Yüzyıl Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul.
- Akyılmaz, G. (2019),** *Siyasi Tarih*, Seçkin Yayıncılık: Ankara.
- Al Sarhan, A. S. (2017).** “United States Foreign Policy and the Middle East”, *Open Journal of Political Science*, Vol:7 (4), pp.454- 472.
- Algar, H. (2002).** “Ayetullah Kaşani”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C: XXV, ss.6-7), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.
- Aljazeera Turk (2016).** *Ortadoğu Batı’ya Muhtaç Olsun Anlaşması.* [Erişim: 31.04.2020, <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/ortadogu-batiya-muhtac-olsun-anlasmasi>]
- Al-Marashi, I. ve Salama, S. (2008).** *Iraq’s Armed Forces: An Analytical History.* Routledge.
- Arı, T. (2006).** BOP, “Orta Doğu ve ABD: Politika mı? Propaganda mı?”, *Global Strateji*, C:2 (05), ss.57- 67.
- Arı, T. (2012).** *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, MKM Yayınları: Bursa.
- Arıkan, P. (2016).** *İran, Musaddık ve Darbe.* [Erişim: 15.02.2020, https://orsam.org.tr/d_hbanaliz/4_pinararikan.pdf]
- Armaoğlu, F. (1994).** *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: Ankara.
- Armaoğlu, F. (1995).** “Orta Doğu Komutanlığı’ndan Bağdat Paktına (1951-1955)”, *Belleten Dergisi*, C:61 (224), ss.189- 236.
- Armaoğlu, F. (1999),** *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınevi: İstanbul.

Armaoğlu, F. (2019), *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, Kronik Kitap: İstanbul.

Armaoğlu, F. (2019). *Türk Amerikan İlişkileri (1919-1997)*. Kronik Kitap.

Arsel, İ. (1999). *Arap Milliyetçiliği ve Türkler*, Kaynak Yayınları: İstanbul.

Arslan, Z. (2013). *Türk Parlamento Tarihi TBMM XI. Dönem 1957-1960*, TBMM Kültür, Ankara: Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.

Atabay, M. (2016). “Modern Türkiye’nin Kuruluşunu Örnek Alan bir Orta Doğu Liderinin Türkiye Ziyareti: Şah Rıza Pehlevi Türkiye’de”, *Yeni Türkiye Dergisi*, C:22 (85), ss.306- 312.

Ay, Ş. (2011). “İsrail ve Yahuda Krallıkları Üzerine Düzenlenen Asur Seferleri”, *History Studies International Journal of History*, C:3(1), ss. 1-14.

Ayhan, V. (2009). *Ortadoğu ve Petrol İmparatorluk Yolu*. Dora Yayınları. Bursa

Ayın Tarihi (4 Temmuz 1948). s. 9.

Ayın Tarihi (30 Mart 1949). s. 167.

Ayın Tarihi (31 Mart 1949). s. 169.

Ayın Tarihi (Mart 1949). *Suriye Ordusu Başkomutanı Hüsnü Zaim’in Basına Beyanatı*. s. 171.

Ayın Tarihi (7 Haziran 1949). s. 186.

Ayın Tarihi (7 Mart 1951). s. 94.

Ayın Tarihi (30 Temmuz 1952). s. 179.

Ayın Tarihi (7 Ağustos 1952). s. 198-199.

Ayın Tarihi (9 Ağustos 1952). s. 198-199.

Ayın Tarihi (9 Eylül 1952). s. 220.

Ayın Tarihi (Ağustos 1952). *26 Temmuz Askeri Hükümet Darbesi Esnasında General Necip Tarafından Kral Faruk’a Tevdi Edilen Ültimatın Metni*. s. 226.

Ayın Tarihi (Ağustos 1952). *Bir İngiliz Hâkimin Kararı*. s. 208.

Ayın Tarihi (Mayıs 1952). *Mısır-İngiltere*. s. 297.

Ayın Tarihi (Haziran 1952). *Petrol Davası*. s. 202.

Ayın Tarihi (Temmuz 1952). *Buhranlar İçinde Çarpınan Orta Doğu*. s. 183-184.

Ayın Tarihi (Temmuz 1952). *Mısır'daki Darbenin İç Yüzü*. s. 184-185.

Ayın Tarihi (22 Temmuz 1952). s. 155.

Ayın Tarihi (23 Temmuz 1952). s. 168.

Ayın Tarihi (26 Temmuz 1952). s. 172.

Ayın Tarihi (27 Temmuz 1952). s. 173.

Ayın Tarihi (10 Eylül 1952). s. 220.

Ayın Tarihi (19 Ağustos 1953). s. 210.

Ayın Tarihi (10 Haziran 1954). s. 232.

Ayın Tarihi (18 Haziran 1954). s. 232.

Ayın Tarihi (3 Aralık 1954). s. 220.

Ayın Tarihi (23 Haziran 1956). s. 364.

Ayın Tarihi (27 Temmuz 1956). s. 163.

Aykun, İ. (2016). "Osmanlı-İran İlişkilerinden Diplomatik Bir Kesit", *Yeni Türkiye Dergisi*, C: 22 (85), ss.196- 212.

Bağcı, H. (2001). Demokrat Parti'nin Ortadoğu Politikası, Faruk Sönmezoğlu (Ed.), *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der Yayınları, İstanbul, s. 101-135.

Bahar, H. (2011). *Eskiçağ Uygarlıkları*, Kömen Yayınları: Konya.

Balcı, A. (2001). *Türkiye Dış Politikası-İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*. Etkileşim Yayınları.

Balcı, A. (2013). *Türkiye Dış Politikası*, Etkileşim Yayınları: İstanbul.

Baş, A. (2019). "Filistin Uzlaştırma Komisyonu ve Türkiye", *Tarih Dergisi*, S:69, ss.135-168.

Başar Özal, İ. (2019). *İkinci Dünya Savaşı Tarihi*, Timaş Yayınları: İstanbul.

Bayandor, D. (2010). *Iran and the CIA*. Palgrave Macmillan.

Benli Altunışık, M. (2009). “Ortadoğu ve ABD: Yeni Bir Döneme Girilirken”, *Ortadoğu Etütleri*, C:1 (01), ss.69- 81.

Bıyıklı, M. (2007). *Batı İşgalleri Karşısında Türkiye’nin Ortadoğu Politikaları – Atatürk Dönemi*, Gökkuşbu Yayınları: İstanbul.

Bilge, M. (2008). “Sadabad Paktı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C: XXXV, ss.381-382), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.

Bilgin, M. S. (2016). “İki Savaş Arası Dönemde Türkiye’nin Ortadoğu Politikası”, *Gazi Akademik Bakış*, C:9 (18), ss.33-44.

Bostancı, M. (2017). *Irak’ta Monarşinin Sonu (1958 Irak İhtilali)*. Ankara: Berikan Yayınevi.

Bozkurt (1 Haziran 1952). *İngiltere ile Mısır Anlaşıyorlar mı?* s. 1.

Bozkurt, A. (2016). *Monarşiden Cumhuriyete: 1958 Irak Darbesi*. [Erişim: 15.06.2020, https://orsam.org.tr//d_hbanaliz/10_abdulganibozkurt.pdf]

Brew, G. (2019). The Collapse Narrative: The United States, Mohammed Mossadegh, and the Coup Decision of 1953. *History*, 2(4), 38-59.

Buzpınar, Ş. T. (2006). “Nehhas Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C: XXXII, ss.543-544), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.

Buzpınar, Ş. T. (2009). “Suriye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C: XXXVII, ss.550-555), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.

Byrne, M. ve Gasiorowski, M. J. (2004). *Mohammad Mosaddeq And The 1953 Coup In Iran*. Syracuse University Press.

Cankurtaran, Ö. ve Albayrak, H. (2019). “Suriye’den Türkiye’ye Kadın Olmak”, Şevkat Bahar Özvarış-Türküler Erdost (Ed.); *Suriye’den Türkiye’ye Kadın Olmak*, Merdiven Yayınları: Ankara.

Carleton, A. (1950). “The Syrian Coups D’etat Of 1949”, *The Middle East Journal*, Vol:4 (1), pp.1-11.

Ceylan, A. (2008). “Osmanlı Döneminde Mısır’da Hukukî Modernleşme (XIX. Yüzyıl)”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 5(2), ss.65- 86.

Charles, T. (2007). *A History of Iraq*. Cambridge University Press.

Cleveland, W. L. (2004). *Modern Ortadoğu Tarihi* (Çev. Mehmet Harmancı), Agora Kitaplığı: İstanbul.

Copeland, M. (1988). *Devletler Oyunu Bir CIA Ajanının Anıları* (Çev. Bedirhan Muhib), Nehir Yayınları: İstanbul.

Criss Bilge, N. (2012), “Türkiye-NATO İttifakının Tarihsel Boyutu”, *Uluslararası İlişkiler*, C:9 (34), ss.1- 28.

Cumhuriyet (27 Ağustos 1936). *Kardeş Mısır Nihayet İstiklaline Kavuştu.* s. 7.

Cumhuriyet (5 Nisan 1939). *Kral Gazi Bir Otomobil Kazasına Kurban Gitti.* s. 1.

Cumhuriyet (23 Mart 1945). *Birlik Misakı Dün Kahire’de İmzalandı.* s. 1-3

Cumhuriyet (16 Nisan 1946). *İngiliz, Fransızlar Şam’ı Terk Ettiler.* s. 3.

Cumhuriyet (24 Mayıs 1947). *İnönü’nün Amerikan Milletine Mesajı.* s. 1.

Cumhuriyet (2 Aralık 1947). *Bütün Arap Şehirlerinde Dün Halk Ayaklandı.* s. 1.

Cumhuriyet (1 Aralık 1947). *Filistin’in Taksimi Arapları Kızdırdı.* s. 1.

Cumhuriyet (15 Mayıs 1948). *Yahudi Devleti’nin İlanı.* s. 3.

Cumhuriyet (29 Aralık 1948). *Mısır Başbakanını Dün Bir Talebe Öldürdü.* s. 1.

Cumhuriyet (27 Haziran 1949). *Suriye’de Seçimin Neticesi.* s. 1.

Cumhuriyet (21 Temmuz 1949). *Suriye-İsrail Mütarekesi.* s. 3.

Cumhuriyet (20 Ağustos 1949). *Suriye’de Sükûnet Var.* s. 1.

Cumhuriyet (20 Aralık 1949). *Suriye’de Bir Hükümet Darbesi Daha Oldu.* s. 1.

Cumhuriyet (30 Mart 1949). *İsrail’i Tanımamız Musevileri Sevindirdi.* s. 3.

Cumhuriyet (1 Nisan 1949). *Suriye’deki Hükümet Darbesi.* s. 3.

Cumhuriyet (4 Nisan 1949). *Albay Zaim’in Gazetemize Dün Verdiği Beyanat.* s. 1.

Cumhuriyet (5 Nisan 1949). *Suriye’deki Askeri Diktatörlük İki Ay Devam Edecek.* s. 1.

Cumhuriyet (8 Nisan 1949). *Albay Zaim Büyük Suriye'den Bahsetti.* s. 1.

Cumhuriyet (11 Nisan 1949). *Albay Zaim'in Türkiye'ye Dair Yeni Demeci.* s. 1.

Cumhuriyet (17 Nisan 1949). *Türkiye, Suriye'nin Kalkanıdır.* s. 1.

Cumhuriyet (26 Kasım 1949). *Amerikan Diplomatları Konferansına İştirak Edenler Kimlerdir?* s. 2.

Cumhuriyet (13 Aralık 1949). *Türkiye'nin Avrupa Konseyine Katılması.* s. 1.

Cumhuriyet (16 Ekim 1951). *Mısır Dün Dörtlerin Teklifini Reddetti.* s. 1.

Cumhuriyet (17 Ekim 1951). *Bir Mısır Gazetesinin Hezeyanları.* s. 1.

Cumhuriyet (17 Ekim 1951). *Süveyş Bölgesinde Çatışmalar Oldu.* s. 3.

Cumhuriyet (8 Kasım 1951). *Mısırlılara Göre Kabahatimiz Neymiş.* s. 2.

Cumhuriyet (8 Eylül 1952). *Mısır'da General Necip Başbakanlığı Ele Aldı.* s. 4.

Cumhuriyet (26 Ocak 1952). *50 Mısır Polisi Öldü, 200'ü Yaralandı, 800'ü de Esir Düştü.* s. 3.

Cumhuriyet (27 Ocak 1952). *Kahire'de Dün Sıkı Yönetim İlan Edildi.* s. 1.

Cumhuriyet (3 Mart 1952). *Mısır Meclisi Bir Ay Müddetle Tatil Edildi.* s. 5.

Cumhuriyet (21 Temmuz 1952). *Mısır Başbakanı Dün İstifa Etti.* s. 1.

Cumhuriyet (24 Temmuz 1952). *Mısır'da General Necip Hükümet Darbesi Yaptı.* s. 2.

Cumhuriyet (27 Temmuz 1952). *Mısır Kralı Faruk Tahttan Feragat Etti.* s. 6.

Cumhuriyet (2 Ekim 1952). *General Necip Teftiş Gezisinden Döndü.* s. 6.

Cumhuriyet (17 Ağustos 1953). *Tahran Radyosu Meclisin Feshedildiğini Bildirdi.* s. 1.

Cumhuriyet (18 Ağustos 1953). *Şah'ın Demeci.* s. 6.

Cumhuriyet (23 Şubat 1954). *Türk-Pakistan Paktı ve Mısır'ın Tahrikleri.* s. 3.

Cumhuriyet (26 Şubat 1954). *Albay Çiçekli Kaçtı.* s. 1.

Cumhuriyet (27 Ekim 1954). *Mısır Başbakanına Dün Akşam İskenderiye'de Suikast Yapıldı.* s. 1.

- Cumhuriyet (19 Ağustos 1955).** *Suriye'nin Yeni Cumhurbaşkanı.* s. 7.
- Cumhuriyet (25 Haziran 1956).** *Abdülnasır Mısır Cumhurbaşkanı Oldu.* s. 1.
- Cumhuriyet (28 Temmuz 1956).** *Süveyş Kanalı Hadisesi Vehamet Kesbetti.* s. 1.
- Cumhuriyet (29 Temmuz 1956).** *Mısır Cumhurbaşkanı Batıyı Tehdid Ediyor.* s. 1.
- Cumhuriyet (23 Ekim 1957).** *Türkiye-Suriye İhtilafı Birleşmiş Milletler'de Görüşülüyor.* s. 5.
- Cumhuriyet (27 Ekim 1957).** *Kral Suud Arabuluculuk Teklifini Geri Aldı.* s. 5.
- Cumhuriyet (15 Temmuz 1958).** *Irak'ta Dün Sabaha Karşı İhtilal Çıktı.* s. 1.
- Cumhuriyet (16 Temmuz 1958).** *Irak Dün Ürdün ile Birliğini Feshetti.* s. 1.
- Çatı, M. O. (2016).** “The Political Economy of Foreign Policy: The Case of Syria During The Rule of Husni Al-Za'im, March–August 1949”, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Vol:18 (1), pp.16-36.
- Çetinkaya, G. (1999).** “Irak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C: XIX, ss.93-95), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.
- Çufalı, M. (2012).** *Türk Parlamento Tarihi: TBMM VIII. Dönem (1946-1950).* Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları.
- Dağ, A. E. (2013).** *Bilad-i Şam'ın Hazin Öyküsü*, Mavi Ofset: İstanbul.
- Dağ, A. E. (2015).** *Suriye: Küresel ve Bölgesel Kaostan Beslenen İç Savaş*, [Erişim: 15.06.2020, <https://insamer.com/rsm/files/SURIYE-KURESEL-VE-BOLGESEL-KAOSTAN-BESLENEN-IC-SAVAS.pdf>]
- Davis, E. (2005).** *Memories of State: Politics, History, and Collective Identity in Modern Iraq.* Univ of California Press.
- Davutoğlu, A. (2001).** *Stratejik Derinlik*, Küre Yayınları: İstanbul.
- Dawisha, A. (2016).** *Arab Nationalism In The Twentieth Century*, Princeton University Press: ABD.
- Demir, Ş. (2011).** “Dünden Bugüne Türkiye'nin Suriye ve Ortadoğu Politikası”, *Turkish Studies*, Vol:6 (3), pp.691-713.

- Demir, Ş. (2017).** Demokrat Parti'nin Suriye Politikası. Mehmet Ali Yıldırım (Ed.). *Uluslararası Mercidabık'tan Günümüze 500 Yılda Orta Doğu Sempozyumu Bildirileri*, ss. 155-161.
- Deniz, T. (2012).** “Mekânsal Paylaşım Açısından Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, S:26, ss.147-171.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi**, Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı, BOA, HR. İM. Kutu/Gömlek No 253/45.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi**, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, BCA, 30-1-0-0. Kutu/Gömlek/Sıra No 61/377/23.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi**, Kararlar Daire Başkanlığı, BCA, 30-18-1-2. Kutu/Gömlek/Sıra No 118/108/3.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi**, Muamelat Genel Müdürlüğü, BCA, 30-10-0-0. Kutu/Gömlek/Sıra No 266/798/13.
- Dursun, D. (1993).** “Cemal Abdünasır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C: VII, ss.296-301), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.
- Dursun, D. (1995).** *Ortadoğu Neresi*, İnsan Yayınları: İstanbul.
- Dursun, D. (2010).** “Ortadoğu’nun Ekonomik, Sosyal ve Siyasi Yapı Özellikleri Üzerine Genel Tespitler”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, C:0 (50), ss.1231-1274.
- El-Beyyumi Ganim, İ. (1997).** “Hasan el-Benna”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C: XVI, ss.307-310), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.
- Emecen, F. (1994).** “Hicaz’da Osmanlı Hâkimiyetinin Tesisi ve Ebu Nümei”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 14, ss.87- 120.
- Emeklier, B. (2016).** “Ortadoğu’nun Batı-Merkezli Kavramsal İnşası: Bir Mekânı-Coğrafyayı Nesneleştirme Çabası”, *Yeni Türkiye Dergisi*, C:22 (82), ss.137- 143.
- Erendil, M. (1992).** *Çağdaş Orta Doğu Olayları*, Genelkurmay Basımevi: Ankara.
- Erhan, Ç. (1996).** “Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C:51 (1-4), ss.275- 288.

- Erhan, Ç. (2001).** “ABD ve NATO ile İlişkiler”, Baskın Oran (Ed.); *Türk Dış Politikası 1919-1980*, İletişim Yayınları: İstanbul, ss.522-576.
- Erhan, Ç. ve Kürkcüoğlu, Ö. (2001).** “Filistin Sorunu”, Baskın Oran (Ed.); *Türk Dış Politikası 1919-1980*, İletişim Yayınları: İstanbul, ss.635-648.
- Ersin, N. (2003).** *Ortadoğu Savaşlarının Perde Arkası*, Gündem Yayınları: İstanbul.
- Etges, A. (2011).** All That Glitters is Not Gold: The 1953 Coup Against Mohammed Mossadegh in Iran. *Intelligence and National Security*, 26(4), 495-508.
- Fattah, H. ve Caso, F. (2009).** *A Brief History of Iraq*. Infobase Publishing.
- Fırat, M. ve Kürkcüoğlu, Ö. (2001).** “Orta Doğu’yla İlişkiler-Arap Devletleriyle İlişkiler”, Baskın Oran (Ed.); *Türk Dış Politikası 1919-1980*, İletişim Yayınları: İstanbul, ss.615-635.
- Foltz, R. C. (2016).** *Iran In World History*. Oxford University Press.
- Gasiorowski, M. J. (1987).** The 1953 Coup D'etat in Iran. *International Journal of Middle East Studies*, 19(3), 261-286.
- Gasiorowski, M. J. (2013).** The CIA's TPBEDAMN Operation and the 1953 Coup in Iran. *Journal of Cold War Studies*, 15(4), 4-24.
- Gasiorowski, M. J. (2019).** US Perceptions Of The Communist Threat In Iran During The Mossadegh Era. *Journal of Cold War Studies*, 21(3), 185-221.
- Gelvin, J. L. (2019).** *Modern Ortadoğu Tarihi 1453-2015* (Çev. Güneş Ayas), Timaş Yayınları: İstanbul.
- Gerger, H. (2012).** *ABD, Ortadoğu, Türkiye*, Yordam Kitap: Ankara.
- Ghods, M. R. (1993).** The Rise And Fall Of General Razmara. *Middle Eastern Studies*, 29(1), 22-35.
- Goldschmidt, A. (2008).** *A Brief History Of Egypt*, Infobase Publishing: United States of America.
- Goldschmidt, A. ve Davidson, L. (2018).** *Kısa Ortadoğu Tarihi*, Doruk Yayıncılık: İstanbul.

Göktürk Çetinkaya, S. (2016). Bağdat Paktı'nın Kuruluş Sürecinde Türkiye'nin Ortadoğu ve Batı ile İlişkileri. *Vaknîvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1, 1-29.

Gönlübol, M. (1993). *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Siyasal Kitabevi: Ankara.

Görgün, H. (2004). “Mısır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C: XXIX, ss.555-557), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.

Görgün, H. (2008). “Sa'd Zağlûl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C: XXXV, ss.378-379), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.

Gül, M. (2016). “Önasya'da Bir Türk Devleti: Eyyûbîler (1175-1250)”, *Yeni Türkiye Dergisi*, C:22 (83), ss.94- 104.

Günel, F. (1991). “Abdurrahman Azzam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C: IV, ss.351-352), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.

Gürel, Ş. (1979), *Orta Doğu Petrolünün Uluslararası Politikadaki Yeri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları: Ankara.

Gürün, K. (1983). *Dış İlişkiler ve Türk Dış Politikası – 1939'dan Günümüze Kadar*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: Ankara.

Güven, O. (2016). “Osmanlı Diplomasisi Karşısında Safevi Elçileri (1501-1516)”, *Yeni Türkiye Dergisi*, C:22 (85), ss.187- 196.

Haberturk (2012), “Suriye İşi Eskiden Daha Büyük Dertti 1957'de Neredeyse Savaş Açacaktık”, [Erişim: 15.07.2020, <https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/721567-suriye-isi-eskiden-daha-buyuk-dertti-1957de-neredeyse-savas-acacaktik>]

Haj, S. (1997). *The Making of Iraq, 1900-1963: Capital, Power, and Ideology*. Suny Press.

Halil, İ. (1999), “Irak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C: XIX, ss.87-91), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.

Halloum, R. (1989). *Belgelerle Filistin*, Alan Yayıncılık: İstanbul.

Hammoura, J. ve Ülger, İ. K. (2018). “The Arab League: From Establishment to Failure”, *E-Journal of Social and Legal Studies*, Vol:4 (1), pp.35-55.

- Heywood, A. (2014).** *Küresel Siyaset* (Çev. Nasuh Uslu – Haluk Özdemir), Liberte Yayınları: Ankara.
- Hollstein, W. (1975).** *Filistin Sorunu – Filistin Çatışmasının Sosyal Tarihi* (Çev. Cemal A. Ertuğ), Yücel Yayınları: İstanbul.
- Hourani, A. (2013).** *Arap Halkları Tarihi* (Çev. Yavuz Alogan), İletişim Yayınları: İstanbul.
- Hunt, C. (2005).** *The History of Iraq*. Greenwood Publishing Group.
- Kamrava, M. (2005).** *The Modern Middle East*, University of California Press: England.
- Karadeniz, Y. (2012).** *İran Tarihi (1700-1925)*, Selenge Yayınları: Ankara.
- Karaman, M. L. (1996).** “Filistin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C: XIII, ss.89-103), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.
- Kavas, A. (2009).** “Sudan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C: XXXVII, ss.459-461), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.
- Kayaoğlu, İ. (1972).** “İslam Ülkelerinin Yakın Tarihi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C:20, ss.199-218.
- Keddie, N. R. ve Richard, Y. (2003).** *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*. Yale University Press.
- Keleş, Z. (2016).** “Musul Meselesi”, *Yeni Türkiye Dergisi*, C:22 (84), ss.263- 283.
- Kemiksiz, N. N. (2016).** “Filistin Sorunu”, *Akademik Orta Doğu*, C:11 (1), ss.133-179.
- Khadduri, M. (1969).** *Republican 'Iraq: a Study in 'Iraqi Politics Since the Revolution of 1958*. Oxford University Press.
- Kızıltoprak, S. (2004).** “Memlük”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C: XXIX, ss.87-90), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.
- Kinzer, S. (2004).** *Şah'ın Bütün Adamları* (Çev. Selim Önal), İletişim Yayınları: İstanbul.
- Kocaoğlu, M. (1995).** *Uluslararası İlişkiler Işığında Ortadoğu*, Genelkurmay Basımevi: Ankara.

Koprman, K. Y. (2016). “Mısır Memlukleri (1250-1517)”, *Yeni Türkiye Dergisi*, C:22 (86), ss.44- 81.

Köksal, O. (2011). “Soğuk Savaş Döneminde Güç Merkezlerinin Orta Doğu’ya Yönelik Kaotik Siyasetine Somut Bir Örnek: 1957 Suriye Krizi ve Türkiye’nin Orta Doğu Politikasına Etkileri, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C:7(2), ss. 65-83.

Kur’an-ı Kerim. Âli İmrân Suresi 3/110.

Kurşun, Z. (1998). “Hüseyin Kâmil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C: XVIII, ss.553-554), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.

Kurşun, Z. (2003). *Osmanlı’dan Amerika’ya Tanımlanamayan Ülke: Irak*. [Erişim: 01.05.2020, https://www.academia.edu/5496089/Osmanl%C4%B1dan_Amerikaya_Tan%C4%B1mlanamayan_%C3%9Clke_Irak]

Kurşun, Z. (2007). “Panarabizm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C: XXXIV, ss.156-158), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.

Kurtuluş, R. (2008). “Rızâ Şah Pehlevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C: XXXV, ss.67), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.

Kürkçüoğlu, Ömer. (1972). *Türkiye’nin Arap Ortadoğu’suna Karşı Politikası (1945-1970)*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Laçiner, S. (2007). ” Ortadoğu Diye Bir Yer Var mı?”, *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, C:3, S:10, ss.153-155.

Langlois, G. (2000). *20.Yüzyıl Tarihi* (Çev. Ömer Turan), Nehir Yayınları: İstanbul.

Lee, S. J. (2014). *Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980*, Dost Kitabevi: Ankara.

Lewis, B. (1964). “Orta Şarkın Tarihi Hüviyeti”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C:12 (01), ss.75-81.

Lewis, B. (2018). *İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi* (Çev. Selen Y. Kölay), Arkadaş Yayınları: İstanbul.

Little, D. (1990). “Cold War and Covert Action: The United States and Syria, 1945-1958”, *Middle East Journal*, Vol:44 (1), pp.51-75.

Major, J. (1963). “The Search For Arab Unity”, *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, Vol:39 (4), pp.551-563.

Mansfield, P. (1973). *The Ottoman Empire and its Successors*. Macmillan.

Mansfield, P. (2012). *Ortadoğu Tarihi* (Çev. Ümit Hüsrev Yolsal), Say Yayınları: İstanbul.

Marr, P. (2012). *The Modern History Of Iraq*. Westview Press.

Marsot, Al-S. ve Lutfi, A. (2007). *A Short History Of Modern Egypt*, Cambridge University Press: United States of America.

Mcghee, G. (1990). *The US-Turkish-NATO Middle East Connection*, Martin Press: ABD.

McGregor, A. (2006). *A Military History Of Modern Egypt: From The Ottoman Conquest To The Ramadan War*, Greenwood Publishing Group: United States of America.

Mcmahon, R. J. (2013). *Soğuk Savaş* (Çev. Sinem Gül), Dost Kitabevi Yayınları: Ankara.

Meriç, C. (2009). *Kırk Ambar-Cilt 2*, İletişim Yayınları: İstanbul.

Meyer, K. E. ve Brysac, S. B. (2016). *Ortadoğu Tarihi-Kral Yaratanlar* (Çev. Emine Eminel), Akılçelen Kitaplar: Ankara.

Milani, A. (2012). *The Shah*. Macmillan.

Milliyet (21 Eylül 1951). *İran Petrolü*. s. 1.

Milliyet (20 Aralık 1951). *Ruslara Cevabi Notamız*. s. 1-7.

Milliyet (7 Eylül 1952). *Mısır’da İnkılap Hareketi*. s. 1.

Milliyet (1 Mart 1953). *Şah-Musaddık İhtilafı*. s. 7.

Milliyet (15 Kasım 1954). *General Necip Dün Vazifesinden Azledildi*. s. 1.

Milliyet (25 Mart 1954). *Türk-Pakistan Paktı*. s. 7.

Milliyet (28 Şubat 1954). *Suriye’de İhtilal Çıktı, Mısır’da Necip Tekrar İktidara Geçti*. s. 7.

Milliyet (23 Mart 1957). *Richard Heyeti ile Görüşmeler Bitti*. s. 1.

Milliyet (31 Ekim 1957). *Suriye'nin BM'ye Yeni Bir Teklifi.* s. 1.

Milliyet (21 Ekim 1957). *Suud'un Ara Bulma Teklifi Kabul Edildi.* s. 1.

Milliyet (15 Temmuz 1958). *Irak'ta Hükümet Darbesi.* s. 1.

Mokhtari, F. (2008). Iran's 1953 Coup Revisited: Internal Dynamics Versus External Intrigue. *The Middle East Journal*, 62(3), 457-488.

Moubayed, S. (2012). *Syria and the USA: Washington's Relations with Damascus from Wilson to Eisenhower*, Bloomsbury Publishing: United States of America.

Naskali, E. (2000). “İran”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C: XXII, ss.394-395), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.

Nissen, H. J. ve Heine, P. (2009). *From Mesopotamia to Iraq: a Concise History.* University of Chicago Press.

Olçay, O. (1981). *Serves Andlaşmasına Doğru*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: Ankara.

Öner, A. (2012). *Çatışmalar ve Görüşmeler Sarmalında Filistin-İsrail*, İlimyurdu Yayıncılık: İstanbul.

Özder, A. (2013). “Avrasya Kavramı ve Önemi”, *Avrasya İnceleme Dergisi*, C:2 (02), ss.65- 88.

Özey, R. (2016). “Ortadoğu'nun Coğrafi Şahsiyeti”, *Yeni Türkiye Dergisi*, C:22 (82), ss.36- 57.

Özey, R. (2016). “Ülkelerin Bakış Açıları: Ortadoğu Neresidir?”, *Yeni Türkiye Dergisi*, C:22 (82), ss.27- 35.

Özey, R. (2017). *Türkiye'nin Jeopolitiği-Değişimler ve Öncelikler*, Pegem Akademi Yayıncılık: Ankara.

Özgüdenli, O. G.(2000). “İran”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C: XXII, ss.395-400), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.

Özcan, A. (2010). “Şerîf Hüseyin”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 38, s. 585-586.

Özkoç, Ö. (2008). *Suriye Baas Partisi: Kökenleri, Dönüşümü, İzlediği İç ve Dış Politika (1943-1991)*, Mülkiyeliler Birliği Yayınları: Ankara.

- Özmen, S. (2006).** *İsrail ve Etnik-Dini Çatışmalar*, IQ Kültürsanat Yayıncılık: İstanbul.
- Öznur, H. (2003).** *Cashların Savaşı*. Altinküre Yayınları.
- Öztürkci, A. (2016).** “Suriye’nin Bağımsızlığına Türkiye’nin Bakışı”, *History Studies*, Vol:8 (3), pp.111-133.
- Özyurtkan, S. (2006).** *Büyük Ortadoğu Projesi ve Psikolojik Savaş*, Gün Matbaacılık: İstanbul.
- Pınar, L. (2018).** “Kudüs Tasarısı Oylaması ve Türkiye'nin Ortadoğu'daki İmajı”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, C:7 (3), ss.683-699.
- Pira, S. ve Özgüdenli, O. G. (2006).** “Muhammed Musaddık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C: XXXI, ss.228-229), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.
- Porath, Y. (2013).** *In Search of Arab Unity 1930-1945*, Routledge: ABD.
- Prentzas, G.S. (2011).** *The Marshall Plan*, Chelsea House: ABD.
- Rey, M. (2010).** La Wathba: Manifeste en Irak en 1948. *Vingtieme Siecle*. Revue D'histoire, (4), 25-38.
- Robertson, J. (2016).** *Iraq: A History*. Simon and Schuster.
- Rogan, E. (2009).** *Araplar – Bir Halkın Tarihi* (Çev. Cem Demirkıran), Pegasus Yayınları: İstanbul.
- Roosevelt, K. (1979).** *Karşı Darbe* (Çev. Bedirhan Muhib), Nehir Yayınları: İstanbul.
- Saatçi, S. (2019).** *Gâvurbağı Katliamı (12 Temmuz 1946)*. [Erişim: 11.06.2020, <https://www.tbajansi.com/gavurbagi-katliami-12-temmuz-1946/>]
- Sakin, S. (2016).** “Musul Meselesi (1919-1926)”, *Yeni Türkiye Dergisi*, C:22 (84), ss.241-263.
- Sander, O. (1998).** *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge Kitabevi: Ankara.
- Sander, O. (2016).** *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü – Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, İmge Kitabevi: Ankara.
- Sander, Oral. (2016).** *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*. İmge Kitabevi: Ankara.

Sbarounis, A. (2011). “Marshall Planı ve Karşılıklı Güvenlik Programı Ekonomisi”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, C:12 (3-4), ss.72- 108.

Sever, A. (1997). *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu 1945-1958*, Boyut Yayıncılık: İstanbul.

Sever, Ayşegül (2018). “Globalism, Regionalism And The Middle East”, Yannis A. Stivachtis (Ed.); *Conflict and Diplomacy in the Middle East*, E-International Relations Publishing: England, ss.16-32.

Shevelyov, D. L. (2011). Reverting to the McMahon-Hussein Correspondence: Interpretations of McMahon’s Promises in Historiography and the Anglo-Arab Diplomatic Match in the Middle East, 1915-1939. Z. Dilek, M. Akbulut, Z. C. Arda, Z. B. Özer, R. Gürses & B. Karababa Taşkın (Ed.). 38. *ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi) Bildirileri*, s. 1249-1265.

Shlaim, A. (1986). “Husni Za’im and the Plan to Resettle Palestinian Refugees in Syria”, *Journal of Palestine Studies*, Vol:15 (4), pp.68-80.

Shoup, J. A. (2018). *The History of Syria*, ABC-CLIO: United States of America.

Siavoshani, Z. S. (2011). The Role of the Clerics and the Religious Forces in the Iranian Movement of Nationalization of Oil Industry. *Historia Actual Online*, (26), 7-19.

Sipahioğlu, U. (2006). “Musul”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C: XXXI, ss.367-368), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.

Sluglett-Farouk, M. ve Sluglett, P.(2001). *Iraq Since 1958: From Revolution to Dictatorship*. IB Tauris.

Soysal, İ. (2000). *Türkiye’nin Uluslararası Siyasal Bağlıları 1945-1990*, Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara.

Stenberg, P. (2009), *A Study of the Armistice Negotiations between Israel and Syria in 1949*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Oslo University, Norveç.

Süslü, U. (2016). “100 Tanımlamada Ortadoğu”, *Yeni Türkiye Dergisi*, C:22 (82), ss.65-92.

Şen, S. (2010). *Ortadoğu’da İdeolojik Bunalım Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi*, Sis Yayıncılık: İstanbul.

Şöhret, M. (2016). “Suriye’nin Siyasal Yapısı”, Hasret Çomak-Caner Sancaktar-Zafer Yıldırım (Ed.); *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*, Beta Yayıncılık: İstanbul, ss.39-85.

T.C. Resmi Gazete (01.04.1949). Bakanlar Kurulu Kararları, S: 7171, Başbakanlık Basımevi: Ankara.

T.C. Resmi Gazete (19 Şubat 1952). Kuzey Atlantik Anıtlaşmasına Türkiye Cumhuriyeti’nin Katılmasına Dair Kanun, S: 8038, Başbakanlık Basımevi: Ankara.

Takeyh, R. (2014). What Really Happened in Iran: The CIA, the Ouster of Mosaddeq, and the Restoration of the Shah. *Foreign Affairs*, 93(4), 2-12.

Talibi, R. (2016). “Osmanlı’da Irak Türkmenleri”, *Yeni Türkiye Dergisi*, C:22 (84), ss.215- 224.

Tanin (16 Eylül 1945). *Nuri Sait Paşa’nın Tanin’e Beyanatı*. s. 1-6

Taşlıgil, N. ve Şahin, G. (2011). “Ortadoğu Kavramı ve Türkiye’de Ortadoğu Coğrafyası ile İlgili Bir Literatür Çalışması”, *Akademik Orta Doğu Dergisi*, C:6 (01), ss.75-81.

TBMM Tutanak Dergisi (01.09.1947). Dönem 8, Toplantı 1, C: 6.

TBMM Tutanak Dergisi (02.02.1948). Dönem 8, Toplantı 2, C: 10.

TBMM Tutanak Dergisi (08.07.1948). Dönem 8, Toplantı 2, C: 12.

TBMM Tutanak Dergisi (12.12.1949). Dönem 8, Toplantı 4, C: 22.

TBMM Tutanak Dergisi (20.12.1948). Dönem 8, Toplantı 3, C: 14.

TBMM Zabıt Ceridesi (11.06.1944). Dönem 10, Toplantı 7, C: 1.

Tekin, N. (2014). *Çağdaş Dünya Tarihi 1789-1990*, Ege Yayınları: İstanbul.

The World Bank Group Archives (2012). *A Historical Account Of The Iranian Oil Question And It’s Recent Developments*. [Erişim: 31.05.2020, <http://pubdocs.worldbank.org/en/20791403280022669/wbg-archives-1806461.pdf>]

Tınas, M. (2018). Suriye’de Darbeler. Mustafa Aslan (Ed.). *Uluslararası Darbe Sempozyumu II Özel Oturumlar ve Akademik Bildiriler*, s. 273-285.

Tignor, R. (2011). *Egypt: A Short History*, Princeton University Press: United States of America.

- Tomar, C. (2004).** “Mısır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C: XXIX, ss.575-577), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.
- Tomar, C. (2009).** “Suriye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C: XXXVII, ss.545-550), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.
- Tuna, T. (2012).** “The Middle East Policy of America during the Cold War“, *International Journal of Human Resource Studies*, Vol:2 (2), pp.84- 96.
- Tunçdilek, N. (2014).** “Ortadoğu Memleketlerinin Coğrafi Problemlerine Kısa Bir Bakış”, *Türk Coğrafya Dergisi*, C:0 (18-19), ss.137-152.
- Turan, Ö. (2003).** *Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta Ortadoğu*, Acar Matbaacılık: İstanbul.
- Tür, Ö. (2007).** “Türkiye ve Filistin-1908-1948: Milliyetçilik”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C:62 (01), ss.223-251.
- Türel, Ş. (2011).** “Suriye’de Baas Yönetimi”, *Mülkiye Dergisi*, C:35 (272), ss.103-118.
- Uçar, A. (2016).** “Irak Örneğinde Belgeler Işığında Klasik ‘Arap Türk’ü Sırtından Vurdu’ Yalanı”, *Yeni Türkiye Dergisi*, C:22 (84), ss.14- 23.
- Uğur, A. (1983).** *Dünya Gündemindeki İsrail*, Burak Yayınları: İstanbul.
- Ulus (31 Mart 1949).** *Ordu Dün Kabineyi Düşürerek İktidarı Ele Geçirdi.* s. 1.
- Ulus (11 Nisan 1949).** *Türkiye-Suriye Münasebetleri.* s. 1.
- Ulus (27 Haziran 1949).** *Albay Hüsnü Zaim Suriye Cumhurbaşkanı Oldu.* s. 1.
- Ulus (15 Ağustos 1949).** *Suriye’deki Hükümet Darbesinin Tafsilatı.* s. 1.
- Ulus (20 Aralık 1949).** *Suriye’de Yeni Bir Hükümet Darbesi.* s. 1.
- Uluslararası Mevzuat (2016).** *Birleşmiş Milletler Antlaşması.* [Erişim: 19.61.2020, <https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/6535501-Birlesmis-Milletler-Antlasmasi.pdf>]
- Umar, Ö. O. (2013).** *Bağdat Pakı, Atatürk Araştırma Merkezi.*
- Uyar, M. (2016).** “Pehlevi Hanedanlığının Kuruluşu ve Rıza Şah Dönemi (1921-1941) Devlet Ricalı-Ulema Münasebetleri”, *Yeni Türkiye Dergisi*, C:22 (85), ss.271- 291.

- Ülman, A. H. (1958).** Orta Doğu Buhranı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 13(04), 232-261.
- Üstün, İ. S. (2000).** “İran”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C: XXII, ss.400-404), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.
- Yazıcı, N. (1992).** *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları: Ankara.
- Yegin, A. (2013).** *İran Siyasetini Anlama Kılavuzu*, Seta Yayınları: Ankara.
- Yeni Sabah (3 Şubat 1948).** *Dış Bakanının Meclisteki İzahatı*. s. 1-4
- Yeni Sabah (1 Nisan 1949).** *Hüsni Zaim Suriye’de Bütün Vaziyete Hakim*. s. 5.
- Yeni Sabah (31 Mart 1949).** *Suriye’de Bir Hükümet Darbesi Daha Oldu*. s. 5.
- Yeni Sabah (5 Nisan 1949).** *Hüsni Zaim’in İnönü’ye Gönderdiği Telgraf*. s. 5.
- Yeni İstanbul (20 Aralık 1949).** *Suriye’de Üçüncü Siyasi Değişiklik*. s. 2.
- Yeşilbursa, B. K. (2011).** “Bağdat Paktı (1955-1959)”, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C:6 (6), ss.85- 100.
- Yeşilbursa, B. K. (2017).** *Ortadoğu’da Emperyalizm İngiltere ve Amerika’nın Ortadoğu Savunma Projeleri ve Türkiye (1945-1960)*. Sentez Yayıncılık.
- Yeşilbursa, B.K. (2004).** “Ortadoğu Savunması ve Irak (1945-1959)”, İkinci Orta Doğu Semineri Dünden Bugüne Irak, C:2, ss.567-628.
- Yeşilbursa, B.K. (2009).** “Geçmişten Günümüze Irak Meselesi”, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, C:29, ss.1315- 1343.
- Yeşilbursa, B.K. (2018).** *Türkiye ve Ortadoğu Üzerine Notlar*, Astana Yayınları: Ankara.
- Yıldırım, Z. (2016).** “Suriye Siyasi Tarihi”, Hasret Çomak-Caner Sancaktar-Zafer Yıldırım (Ed.); *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*, Beta Yayıncılık: İstanbul, ss.3-30.
- Yuvalı, A. (2000).** “İlhanlılar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C: XXII, ss.102-105), Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul.
- Zafer (11 Nisan 1951).** *Petrol İhtilafında Amerikanın Teklifi*. s. 1
- Zafer (20 Temmuz 1951).** *Atlantik Pakta Girmemiz Temin Edilmiş Bulunuyor*. s. 1

Zafer (23 Şubat 1954). *Türkiye-Pakistan Münasebatı*. s. 1.

Zafer (25 Eylül 1957). *Suriye'de Durum Tehdit Edici Bir Hal Almıştır*. s. 1.

Zahrani, M. T. (2002). The Coup That Changed the Middle East: Mossadeq V. The CIA In Retrospect. *World Policy Journal*, 19(2), 93-99.

Zaim, S. (1978). *Orta-Doğu Ülkeleri Arasında İktisadi İşbirliği İmkanları*, Baha Matbaası: İstanbul.

Zamir, M. (2015). *The Secret Anglo-French War in the Middle East: Intelligence and Decolonization, 1940-1948*, Routledge: United States of America.

ÖZGEÇMİŞ

1986 yılında Kastamonu’da doğan Onur Akdoğan ilk, orta ve yükseköğrenimini Çankırı’da tamamlamıştır. Çankırı Karatekin Üniversitesi’nde tamamladığı Tarih Bölümü’nün ardından 2018 yılında Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında yüksek lisans eğitimine başlayan Akdoğan, “İkinci Dünya Savaşı Sonrası Ortadoğu’da Darbeler” başlıklı tezi hazırlamıştır.

